

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORTA ASYA'DA ANTİK YUNAN KRALLIĞI: BAKTRİYA

Yüksek Lisans Tezi

Mert HASILCIOĞLU

Tarih Anabilim Dalı

İZMİR

2024

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORTA ASYA'DA ANTİK YUNAN KRALLIĞI: BAKTRİYA

Yüksek Lisans Tezi

Mert HASILCIOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Tarih Anabilim Dalı
Tarih Yüksek Lisans Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *Orta Asya'da Antik Yunan Krallığı: Baktriya* adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Mert HASILCIOĞLU

ÖNSÖZ

MÖ 330 yılında Büyük İskender'in fethiyle başlayan süreçte bölgeye yerleşen Yunanlar, antik dönemde Orta Asya'da yer alan Baktria'da kültürlerini yaşatarak İran, Orta Asya ve Hindistan halklarıyla etkileşime girdiler. Baktria'da kurulan Yunan krallığı, Asya'daki medeniyetlerin Yunan savaş tarzını, kültürü, felsefesini, dinini ve yazısını tanımasını ve bundan etkilenmelerini sağladı.

Bu çalışmada Baktria'nın Hellenistik tarihinin ortaya konulması ve bu kültürel etkileşimlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Yunan, Orta Asya ve Hint Tarihi açısından önemli bir konuma sahip olan Baktria hakkında ülkemizde oldukça az sayıda çalışma yapılmış olması, bu tezin yazılmasında etkili olmuştur. Bu tezin konusunun seçiminde ve tezin oluşturma aşamalarında bana büyük destek sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA'ya minnettarlığımı bildirmekten onur duyuyorum.

Mert HASILCIOĞLU

İzmir, 2024

ÖZET

Bu çalışmada bir Antik Orta Asya ülkesi olan Baktria'da yaşanan yaklaşık 200 yıllık bir Yunan varlığı incelenecektir. Konu bakımından Baktria'nın Hellenistik tarihi, İskender'in Asya seferini, Seleukoslar dönemini ve Baktria Krallığı'nı kapsamaktadır. Seleukoslar döneminde isyan eden Baktria Krallığı'nın genişleyerek nasıl yayıldığı, kurucu hanedanın değişimiyle sonuçlanan siyasi olayları, Hindistan'a yapılan seferler ve göçebe istilaları karşısındaki yıkılışı incelenecektir. Baktria'nın Hellenistik tarihinin yanında kaynakları, coğrafyası, bölgedeki Yunan yerleşimleri ve bölgeye yerleşen Yunanların yaşadığı kültürel, ekonomik ve dini etkileşimleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Baktria, Büyük İskender, Orta Asya, Helenistik Dönem.

ABSTRACT

This study examines a roughly 200-year-long Greek presence in Baktria, an ancient Central Asian country. This study focuses on the Hellenistic history of Baktria, which covers Alexander the Great's conquest of Asia, the Seleucid period, and the Greco-Bactrian Kingdom. The expansion of the Greco-Bactrian Kingdom which rebelled during the Seleucid period, the political events that resulted in the change of the ruling dynasty, its collapse in the face of multiple wars and nomadic invasions will be examined. In addition to Baktria's Hellenistic history, its sources, geography of Central Asia, Greek settlements in the region, and the cultural, economic, and religious interactions of the Greeks who settled in the region will be discussed.

Keywords: Alexander the Great, Bactria, Central Asia, Hellenistic Period.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK BAKTRİA'NIN KAYNAKLARI VE COĞRAFYASI

I.1. Kaynaklar.....	2
I.1.1. Antik Kaynaklar.....	2
I.1.2. Modern Kaynaklar.....	9
I.1.3. Arkeolojik Veriler.....	12
I.2. Bölgenin Antik Coğrafyası.....	17
I.2.1. Baktria.....	23
I.2.2. Sogdiana ve Margiana.....	31
I.2.3. Skythia ve Khorasmia.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK BAKTRİA TARİHİ

II.1. Baktria'nın Erken Tarihi (MÖ 2250-334).....	39
II.2. İskender'in Asya Seferi (MÖ 334-323).....	54
II.3. İskender Sonrası Baktria (MÖ 323-308).....	68
II.4. Seleukoslar Yönetiminde Baktria (MÖ 308-246).....	75
II.5. Baktria Krallığı (MÖ 246-130).....	83
II.5.1. Kuruluşu ve Diodotos Hanedanı (MÖ 246-221).....	84
II.5.2. Euthydemoslar Dönemi (MÖ 221-170).....	95

II.5.3. Eukratidesler Dönemi (MÖ 170-130).....	105
--	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKTRİA’NIN ASKERİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

III.1. Doğu’da Kurulan Yunan Kolonileri	115
III.1.1. Aleksandreia Areia (Herat)	118
III.1.2. Aleksandreia Arakhosias (Kandehar).....	119
III.1.3. Paropamisadai’deki Aleksandreia (Bagram).....	119
III.1.4. Aleksandreia Okseiane	120
III.1.5. Aleksandreia Margiane	121
III.1.6. Aleksandreia Eskhate	123
III.1.7. Oskobara / Eukratideia (Ay Hanım).....	123
III.2. Ordu	124
III.3. Ekonomi	128
III.4. Yazı ve Dil	132
III.5. Din ve Senkretizm	133
SONUÇ	137
BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR	141
1. Antik Edebi Kaynaklar	141
2. Epigrafik ve Nüvizmatik Kaynaklar	144
3. Modern Literatür	146
EKLER	172
Ek-A Hellenistik Baktria Tarihi’nin Kronolojisi	172
Ek-B Baktria Krallığı Topraklarının Kronolojisi	175
Ek-C Sikkeler	176
Ek-D Haritalar	183

GİRİŞ

“Orta Asya’da Antik Yunan Krallığı: Baktria” başlıklı bu çalışmanın kronolojik kapsamı, İskender’in Asya seferinden Erken Hellenistik Dönem’in sonuna kadar yaklaşık 200 yıllık bir dönem ile ilgilidir. Konu bakımından Orta Asya’daki Yunan varlığı, İskender’in Orta Asya seferini, Seleukoslar dönemini ve Baktria Krallığı’nı (MÖ 246-130) ve bölgeye yerleşen Yunanların yaşadığı kültürel, ekonomik ve dini etkileşimleri kapsamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Hellenistik Baktria tarihini ayrıntılı bir şekilde incelemek ve yazılı kaynaklardaki eksik bilgileri arkeolojik ve nümizmatik veriler ile tamamlayarak tarihinin ikinci yarısına yani krallık dönemine ışık tutmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Baktria’nın Hellenistik tarihinin kaynakları ve bölgenin coğrafyası tanıtılacaktır. İkinci bölümde ise Baktria’nın Hellenistik Dönem öncesi tarihinin bir özeti verildikten sonra İskender’in Asya seferinden başlayarak kronolojik olarak ilerlenecektir. İskender’in ölümünden sonra onun generalleri arasında yaşanan Halefler Savaşı’nda Baktria’nın rolü ve daha sonra da Asya’da hâkimiyet kuran Seleukos’un krallığı yönetiminde bölgede yaşanan barışçıl dönem ele alınacaktır. Üçüncü yüzyılın ortasında Seleukoslara karşı bağımsızlıklarını kazanan Parthia ve Baktria’daki satrap deneyim eyalet valilerinin nasıl kendi krallıklarını kurdukları ayrıntılı olarak incelenecektir. Orta Asya, İran ve Hindistan’da fetihler yaparak oldukça büyüyen Baktria Krallığı’nın yaşadığı hanedan değişimleri ve göçebe istilaları sonunda nasıl yıkıldığı incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Baktria’ya yerleşen Yunanların askeri, ekonomik, kültürel ve dini yaşantısında gerçekleşen değişimler ele alınacaktır. Yueçilerin istilasından sonra Hindistan’da varlığını devam ettiren Yavana Krallığı, çalışmanın kapsamı dâhilinde değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK BAKTRİA'NIN KAYNAKLARI VE COĞRAFYASI

I.1. Kaynaklar

I.1.1. Antik Kaynaklar

Baktria, antik dönemdeki bilinen dünyanın en kuzey doğusundaki ülke olarak birçok antik kaynakta yer almaktadır. Buna rağmen antik yazarlar, ne Baktria'yı ve onun tarihini doğrudan ele alan bir eser yazdı ne de ellerinde yazmaya yetecek kadar çok bilgi vardı. Baktria, Akdeniz'e olan coğrafi uzaklığı nedeniyle kolay ulaşılamayan bir ülke olduğu için antik Yunan tarihçileri için her zaman arkaplanda kalmıştır. Örneğin antik yazarlar, Baktria'dan, Akhaimenidlerin tarihini yazarken birkaç cümlede fethedilen bir yer olarak bahsederken, taht mücadelesi sırasında buranın satrabı olan veliahtın ordusuyla başkente yürümesini veya İskender sonrası dönemde buranın satrabının Batı'ya yolladığı orduyu anlatırken bahsetme gereği duyarlar. Ayrıca bu antik eserlerin aktarılan tarihten yüzyıllar sonra yazılmış ikincil kaynaklar olduğu ve kullanılan birincil kaynakların günümüze ulaşmadığı gerçeği unutulmamalıdır. Dolayısıyla çelişkili bilgiler içerebilen antik kaynakları birbirleriyle karşılaştırarak incelediğimiz takdirde Baktria'nın antik tarihine ışık tutabiliriz.

Elimizdeki antik kaynakları, coğrafi, tarihi ve efsanevi olarak üç kategori altında inceleyebiliriz. Coğrafi eserler, genel olarak antik dönemdeki bilinen dünyanın yeryüzü şekillerinin yanı sıra buralarda yaşayan halkların ve şehirlerin isimlerini aktarmakla kalmayıp tarihsel bilgi de verirler. Ancak bunu yaparken daha çok yerleşim yerlerine odaklandıkları için kentlere kıyasla az sayıda insanın yaşadığı çöller ve dağlar hakkında verdikleri bilgiler azdır. Coğrafi eserlerdeki bilgilerin bazen birbirinden farklı olmasının nedeni, Doğu'nun coğrafyası hakkında daha önceden yazılmış kaynakları kullanmaları ve bu kaynaklardaki hatalı bilgilerin doğruluklarını teyit etme imkanlarının olmamasıdır.

Baktria'nın coğrafyası hakkındaki ana kaynağımız, Strabon'un (MÖ 64 - MS 24) *Geographika* (=Coğrafya) adlı eseridir.¹ Strabon, 11'inci kitabında Orta Asya'yı ve Doğu İran'ı ele alırken 15'inci kitabında da Hindistan'ı anlatmaktadır. Ancak Hindistan coğrafyasının uzaklığından yakınan Strabon, hayatı boyunca Hindistan'a gitmemiştir. İsimlerini bilmediğimiz eserlerin yanında Orta Asya için yine buraları görmeden yazan Artemitalı Apollodoros, Patrokles ve Onesikritos'tan ve Hindistan için de yine Apollodoros ve Onesikritos'un yanında Maurya sarayında elçi olarak bulunan Megasthenes ve başka bir coğrafyacı olan Erathostenes'ten yararlanmıştır.² Strabon, kullanmaya mecbur kaldığı kaynakların çoğu yerde birbirinin tam tersi veya uydurma şeyler söylemelerinden yakınsa da, bu bilgileri karşılaştırarak ve de kaynağını belirterek aktarması antik yer isimlerini günümüzdeki isimleriyle eşleştirirken oldukça iş yaramaktadır.³ Strabon, coğrafi bilgilerin yanında konumuz için oldukça değerli tarihsel bilgiler verip bunları yer isimleriyle eşleştirir ancak yine de bunu yaparken biraz yüzeysel kalır. Örneğin Strabon, Baktria Satrabı Diodotos'un Seleukoslara karşı başlattığı isyanı ve kurulan krallığın Hindistan'da İskender'den daha fazla fetih yaparak Himalaya Dağları'na kadar ulaştığını aktarır ancak Hindistan'daki tam olarak hangi bölgelerin ele geçirildiğini belirtmez. Ayrıca Strabon, ele aldığı coğrafyalarda yaşayan halkların gelenekleri ve yaşam tarzlarını aktarır ancak bunu yaparken “medeni” Yunanlarınkiyle kıyaslayarak “barbarları” küçümser.⁴ Ancak Strabon'un Asyalılara karşı bu küçümseyici bakış açısının diğer antik Yunan yazarlarda da mevcut olduğunu belirtmek gerekir. İmparator Augustus'un zamanında Roma topraklarında yaşamış

---

¹ Strabon, **Geographika** (The Geography of Strabo), Cilt: I, V, VII, çev. H. L. Jones, Loeb Classical Library, Londra, 1949.

² Strabon, 2'nci kitabında (II.4-9) kaynakları hakkında genel bir bilgi verir ve 11'inci kitabında (XI.11.1, 9.2) Apollodoros'u kaynak gösterir.

³ Strabon, XI.11.5, XV.1.2; Örneğin Strabon, 15'inci kitabında (XV.1.54) Megasthenes'in Hindistan'daki bir bölgede toplumda köle olmadığını söylerken Onesikritos'un burada kölelerin özel mülk olduğundan ve köleliğin çok iyi uygulandığından bahsetmesini aktarır; Strabon, ayrıca bu kitapta (XV.1.44) Megasthenes'in bahsettiği bir kabileden altın madenciliği yapan karıncaların olduğu hikayesini aktarır, bkz. Klaus Karttunen, **India in Early Greek Literature**, Finnish Oriental Society, Studia Orientalia, Cilt: 65, 1989, ss. 171-176.

⁴ Strabon, 11'inci kitabında (XI.11.3) “barbar” İskitlerde yaygın olan yaşlı ve hastaların ölüme terk edilmesi geleneği yüzünden göçebelere göre daha “medeni” olan Baktria'daki şehirlerin insan kemikleriyle dolduğunu ve İskender'in bu uygulamayı kaldırdığını aktardıktan sonra İskender öncesi ne gibi adetler olabileceğini küçümseyerek sorgular.

Strabon'un eserini yazmadaki amacının komutanlara fethedecekleri toprakların coğrafyası, kaynakları, halkları ve tarihi hakkında bilgi vermek olduğunu söylemesi, bu eserin neden coğrafi ve tarihi bilgileri detaylandırmadan verdiğini açıklayabilir.⁵

Antik kartografinin ilkel metotları yerine enlem ve boylamlardan oluşan bilimsel koordinat sisteminin elimizdeki ilk örneği ve en önemli ikinci coğrafi kaynağımız olan Klaudios Ptolemaios'un (Batlamyus) *Geographike Hyphegesis* (=Coğrafya El Kitabı) adlı eserinde tarihsel bilgi yerine doğrudan bölgenin coğrafyası incelenirse de İran ve Orta Asya'daki bölgelerin genel konumu hariç neredeyse hiçbir halkın, şehrin, nehrin ve dağın konumu doğru değildir.⁶ Yine de Ptolemaios'un vermiş olduğu listeler sayesinde onun zamanına ait bu bölgelerdeki kentlerin, dağların ve nehirlerin isimlerini öğreniyoruz. Eserindeki haritalarda farklı dönemlerde çizilmiş haritalardan yararlandığı için bölgelerin sınırlarının doğruluğundan emin olamıyoruz (bkz. Harita 1).

Bir diğer coğrafya kaynağımız, 6. yüzyılda yaşamış ve aslında coğrafyacı veya tarihçi değil de bir dilbilgisi uzmanı olan Bizanslı Stephanos'un *Ethnika* adlı eseridir.⁷ Bu coğrafya sözlüğünün içinde bir harita bulunmasa da yer isimleriyle buldukları bölgenin eşleştirildiği için oldukça değerlidir. Örneğin, Aleksandreia maddesine baktığımız zaman, İskender'in bu isimde kurmuş olduğu kentlerin hangi bölgelerde yer aldığı sıraladığını ve böylece hangi kralın kaç şehir kurduğunu öğrenebiliriz. Ancak antik bölgelerin sınırları kesin olarak belli olmadığı ve bazen de geniş coğrafyaları kapsadığı için şehirlerin tam konumunu saptamak güçtür. Örneğin Skythia denen bölge İstros (Tuna) Nehri'nden Moğolistan'a kadar uzandığı için burada kurulduğu söylenen bir kentin tam olarak nerede olduğunu saptamak zordur.

Plinius'un *Naturalis Historia* (=Doğa Tarihi) adlı eserinin 6'ncı kitabı, Anadolu'dan başlayarak Hindistan'a kadar olan bölgedeki yer şekillerini, önemli

---

⁵ Strabon, I.1.16.

⁶ Klaudios Ptolemaios, **Geographike Hyphegesis** (The Geography), çev. E. L. Stevenson, Dover Publications, New York, 1991; Claude Rabin, "On the Way to Roxane: The Route of Alexander the Great in Bactria and Sogdiana (328-327 BC)" **Zwischen Ost und West. Neue Forschungen zum antiken Zentralasien, Archäologie in Iran und Turan 14**, eds. S. Hansen, G. Lindström ve diğerleri, Philipp von Zabern, Mainz, 2013, s. 43.

⁷ Stephanos, **Ethnika** (Stephani Byzantii Ethnica), Cilt: I-V, çev. M. Billerbeck ve A. Neumann-Hartmann, de Gruyter, Berlin, 2017.

kentleri ve halkları listelediği için değerlidir.⁸ Plinius'un 6'ncı kitapta (*NH. VI.18*) Parthia'dan Baktria'ya olan bölgeyi ve devamında (*NH. VI.19*) İskit ülkesindeki göçebelerin aralarındaki ayrımları açıklaması bizim için önemlidir. Plinius'un eserinden yararlanarak yazılmış Solinus'un *Polyhistor* adlı eseri, elimizdeki bilgileri karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır.⁹ Ammianus Marcellinus'un *Res Gestae* adlı eserine, Geç Antikçağ'da yazıldığını göz önünde bulundurarak bazı kent ve coğrafi yer isimlerini karşılaştırmak ve ana coğrafya kaynaklarımızı desteklemek amacıyla değinilmiştir.¹⁰ Kharakslı İsidoros'un Antiokheia'dan (Antakya) Hindistan'a kadar olan kervan yolu üzerinde bulunan kentleri tanıttığı ve sadece kısa bir özetinin günümüze ulaştığı *Stathmoi Parthikoi* adlı eseri, şehirlerin isimlerini diğer kaynaklarla karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır.¹¹

Antik Baktria'nın siyasi tarihine değinen birçok eser vardır ancak hiçbirisi, burayı doğrudan ele almamış veya tam bir resmini çizecek kadar kesintisiz bilgi vermemiştir. Ayrıca hiçbirisi Baktria merkezli bir bakış açısıyla yazılmamıştır. Eserlerin asıl konusu olan ülkelerin Baktria'yı fethetmesi veya Baktria'dan gelen bir askeri birliğin batıda savaşması olmasaydı, Baktria, hakkında birkaç paragraf yazılan uzak ülke olarak unutulabilirdi. Aslında bu durumun müsebbibi, kendi tarihlerini yazmayan Baktrialılardır. Özgün bir yazı dili olmayan Baktrialıların erken tarihleri hakkında yazmış oldukları herhangi bir eser günümüze ulaşmadığı için tarihlerinin büyük çoğunluğu Yunanlar tarafından yazılmıştır.

Baktria isminin geçtiği ilk tarihi metin, Pers Kralı I. Dareios'un iktidarı ele geçişi, kral olduğu zamanki devletin sınırları ve bu sırada çıkan isyanların anlatıldığı *Behistun* yazıtıdır.¹² MÖ 520 yılında hazırlanan yazıttan hangi şartlar altında olduğu

---

⁸ Plinius, **Naturalis Historia** (Natural History), Cilt: 6, çev. H. T. Jones, J. Bostock., Henry G. Bohn, Londra, 1857.

⁹ Gaius Iulius Solinus, **Polyhistor** (Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor) (Doktora Tezi) çev. A. Apps, Macquarie Üniversitesi, Sidney, 2011.

¹⁰ Ammianus, **Res Gestae** (Roman History), Cilt: 2, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, 1940.

¹¹ İsidoros, **Stathmoi Parthikoi, (Parthian Stations)**, çev. W. H. Schoff, Commercial Museum, Philadelphia, 1914.

¹² **Behistun** [Yazıt] (The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia), çev. L. W. King, R. C. Thompson, Harrison and Sons, Londra, 1907; Yazıtın bir çevirisi de bu

anlatılmasa da Perslerin Baktria'yı II. Kyros zamanında ele geçirdiği sonucu çıkartılmaktadır. Pers-Yunan Savaşları sonrasında yazılan Knidoslu Ktesias'ın *Persika* adlı eseri sayesinde II. Artakserkes'e kadarki Pers tarihini öğrenmekteyiz.¹³ Eserin birçok bölümü günümüze kadar fragmanlar halinde ulaşabildiği için eksiktir ancak yine de Pers Kralı II. Kyros'un Baktria'yı nasıl fethettiğini anlatan bir paragraf günümüze ulaşabilmiştir.¹⁴ Herodotos, *Historiai* adlı eserinin¹⁵ ilk kitabında II. Kyros'un tahta çıkışını ve fethettiği toprakları ele alır ve Behistun yazıtında geçen olayların daha detaylı olarak anlatıldığı üçüncü kitabında ise vergi ödemesi gereken satraplıkları listelerken Baktria'yı da sayar.¹⁶ Yine de bu listenin detaylı olması, devletin sınırlarını görmemizi sağladığı için değerlidir. Berossos'un *Babyloniaka* adlı eseri, Pers Kralı II. Kyros'un seferlerinin kronolojisini diğer kaynaklarla karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır.¹⁷

Baktria tarihinde I. Artakserkes'ten III. Dareios'a kadar bir asırlık sessizlik dönemi vardır ve bu sessizlik, İskender'in Perslere karşı seferini anlatan Arrianos'un *Aleksandrou Anabasis* adlı eseri ve Curtius Rufus'un *Historiae Alexandri Magni* adlı eseriyle bozulacaktır.¹⁸ Curtius'un eseri, İskender'in seferinin yanında coğrafyaya, bölgedeki halklara ve onların yaşam şartlarına değinmesi bakımından önemlidir. İskender'in Baktria'yı ve özellikle Sogdiana'yı işgalinin (MÖ 329-327) oldukça geniş bir şekilde ele alındığı bu eserlerde, yerleşimlerin konumu ve yer adları gibi konularda bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. İskender'in Sogdiana'da çıkan isyandan dolayı daha uzun süre bölgede kalması sayesinde edinilen pek çok bilgi, iki yazar arasında karşılaştırarak ele alınacaktır. İskender tarihinin iki ayrı geleneğini temsil eden bu iki

---

kitapta bulunmaktadır, bkz. Amélie Kuhrt, **The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period**, Routledge, New York, 2007, ss. 141-159.

¹³ Ktesias, **Persika** (Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient), çev. L. Lewellyn-Jones, J. Robson, Routledge, New York, 2010.

¹⁴ Ktesias, F8d.46, F9.2-3.

¹⁵ Herodotos, **Historiai** (Herodot Tarihi), çev. M. Ökmen, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1973.

¹⁶ Herodotos, I.153, III.93.

¹⁷ Berossos, **Babyloniaka** (The Babyloniaca of Berossus), çev. S. M. Burstein, Undena Publications, Malibu, 1978.

¹⁸ Arrianos, **Aleksandrou Anabasis** (Alexander the Great: The Anabasis and the Indica), çev. M. Hammond, Oxford University Press, Oxford, 2013; Curtius Rufus, **Historiae Alexandri Magni**, (The History of Alexander), çev. J. Yardley, Penguin Books, Londra, 1984.

yazarların aktardıkları bilgiler, olayların yaşandığı zamandan yaklaşık 350-400 yıl sonrasına aittir ve bu iki yazarın kullandıkları kaynaklar günümüze ulaşmamıştır.¹⁹ III. Dareios'un ölümünden Hindistan seferine kadarki İskender tarihinin bir özetini olan *Metz Epitome*, her ne kadar Geç Antik Çağ'da yazılmış olsa da olayların kronolojisini anlamak için kullanılmıştır.²⁰

Tezimizde sık sık kullanacağımız oldukça kapsamlı bir antik kaynak olan Diodoros'un *Bibliothēke Historikē* adlı eseri, Pers tarihini ve İskender'in Asya seferini detaylı bir biçimde aktardığı için oldukça yararlıdır.²¹ Ancak İskender'in seferinin Baktria ve Sogdiana'yı anlatan bölümün eksik olması ve doğrudan Hindistan seferine geçmesi bir kayıptır. İskender'in halefleri arasındaki savaşları anlatan 19'uncu kitabı, bu olayları doğrudan ele alan tek kaynağımız olması bakımından oldukça önemlidir. Bu eser gibi çalışma boyunca yararlanılan diğer bir kaynağımız ise Plutarkhos'un *Bioi Parelleloi* adlı eseridir.²² Birçok kralın, devlet adamının ve komutanın biyografilerini içeren bu eserden İskender'in ve Demetrios'un hayatının anlatıldığı kitaplar, Baktria'daki Hellenistik Dönem'in ilk yarısına ışık tutmaktadır. Plutarkhos, *Ethika* (Latince *Moralia*) adlı eserinde²³ İskender'in Asya seferini yapmaktaki amacının anlatıldığı "İskender'in Talihi Üzerine" (Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης) adlı bölümde²⁴ "özgürleştirdiği" barbar Asyalıları Yunan medeniyeti ile tanıştırdığı için İskender'e teşekkür eder. Bu bölümdeki en önemli yer, İskender'in başarılarını överken kurduğu şehirleri saydığı kısımdır. Appianos'un *Rhomaika* (Latince *Historia Romana*) adlı

---

¹⁹ Kleitarkhos'un İskender'in tarihi hakkında yazdığı yaygın olarak kabul edilen bu eserden yararlananlar (Curtius, Diodoros, Plinius, Justinus gibi), Vulgata geleneğini oluşturur; İskender hakkında yazılmış eserlerin kullandıkları kaynaklara göre sınıflandırılması hakkında bkz. Claude Rapin, "On the Way to Roxane 2: Satraps and Hyparchs between Bactra and Zariaspa-Maracanda", **A Millennium of History: The Iron Age in Southern Central Asia (2nd and 1st Millennia BC)**, Archäologie in Iran und Turan, Cilt: 17, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 2018, ss. 258-263.

²⁰ **Metz Epitome** veya **Alexandri Magni Macedonis epitoma rerum gestarum** (Incerti auctoris Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte testamentoque Alexandri), ed. P. H. Thomas, Teubner, Leipzig, 1966.

²¹ Diodoros, **Bibliothēke Historikē** (Diodorus of Sicily), çev. C. H. Oldfather, Heinemann, Londra, 1935.

²² Plutarkhos, **Bioi Parelleloi** (Plutarch's Lives), Cilt: 2, 7, 8, 9, çev. B. Perrin, Heinemann, Londra, 1958-1959.

²³ Plutarkhos, **Ethika** (Plutarch's Moralia), Cilt: IV, VI, çev. F. C. Babbitt, W. C. Helmbold, Loeb, Londra, 1936, 1962.

²⁴ Plutarkhos, *Mor.* 328C-329D.

eserinde Roma tarafından yıkılan Syria Krallığı'nın erken tarihine değinmesi sayesinde I. Seleukos ve I. Antiokhos'un doğudaki icraatlarını öğrenmekteyiz.²⁵

Bu dönemden sonrasına dair kaynaklarda Baktria hakkında daha az bilgi vardır ve bu nedenle Baktria Krallığı'nın tarihini yazmak zordur. Batılı antik tarihçilerin Baktria Krallığı hakkındaki bilgileri, Parth devletinin güçlenerek karadan bağlantıyı kesmesi nedeniyle belli başlı krallar haricinde oldukça azdır. Justinus'un *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma* adlı eseri, Pompeius Trogus'un yazdığı dünya tarihinin bir özetidir ve Parth-Roma savaşlarına kadar olan birçok konuyu ele almaktadır.²⁶ Satrap Diodotos'un Seleukoslara isyan ederek Baktria Krallığı'nı kurmasını ve Eukratides'in tahta çıkışını özet olarak da olsa sadece buradan öğrenmekteyiz.²⁷ Polybios'un *Historiai* adlı eserinde²⁸ krallığın ikinci hanedanının kurucusu Euthydemos ve ona karşı III. Antiokhos'un başlattığı seferi hakkında açıklayıcı bir bölüm vardır.²⁹ Hellenistik Baktria tarihi hakkındaki antik kaynaklarımız arasından yalnızca Polybios'un eseri bu dönemde yazılmıştır ve bu nedenle Polybios'un birincil kaynaklara doğrudan erişimi olduğunu düşünebiliriz. Hsiung-nu'lara (Hunlar) karşı müttefik arayışındaki Çin'in batısındaki ülkelere keşfe yolladığı Zhang Qian'ın Baktria ve Sogdiana ülkesi ve halkları hakkında verdiği bilgilerin yer aldığı Sima Qian'ın *Shiji* adlı eseri de oldukça yararlıdır.³⁰ Ayrıca Ban Gu'nun *Hanshu* (= *Han Tarihi*) adlı eserinde Yüceçilerin istilasının geçtiği bir bölüm de bulunmaktadır.³¹ Çin kaynakları, Baktria'daki Yunan hâkimiyetinden hemen sonraki dönemi anlattıkları için önemlidir.

---

²⁵ Appianos, **Rhomaika** (Appian's Roman History), VIII-XII, çev. H. White, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1912.

²⁶ Justinus, **Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma** (Justin, Cornelius Nepos, and Eutropius), çev. J. S. Watson, Henry G. Bohn, Londra, 1853; Justinus'un eserinde Pompeius Trogus'un eserindeki kitapların özetleri olduğu gibi aktarmıştır, bkz. Pompeius Trogus, **Historiae Philippicae Prologi** (Justin, Epitome of Pompeius Trogus (1886/2003). Prologi), çev. Roger Pearse, 2003.

²⁷ Justinus, XLI.4-6.

²⁸ Polybios, **Historiai** (The Histories), Cilt: IV, çev. W. R. Paton, Heinemann, Londra, 1925.

²⁹ Polybios, X.49, XI.34.

³⁰ Sima Qian, **Shiji** (Records of the Grand Historian: Han Dynasty), çev. B. Watson, Columbia University Press, New York, 1993; Friedrich Hirth, "The Story of Chang K'ien, China's Pioneer in Western Asia", **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 37, 1917, ss. 89-152.

³¹ Ban Gu, **Hanshu** (Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri (96A-B)), çev. Ayşe Onat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

Baktria hakkındaki efsanevi metinler ile en eski tarihi metinlerin aralarındaki ayrımı biraz açmak gerekmektedir. Herodotos ve Ktesias gibi antik yazarlar için kuruluş efsaneleri ile hakikat arasındaki fark o kadar da önemli değildi. Eserlerinde efsaneleri olduğu gibi aktarırken özellikle asker sayıları küsuratsız ve abartılmış olarak verirler ve efsaneleri birbirinden farklı olarak anlatırlardı. Hatta Ktesias, eserinin başında Mezopotamya’da bile bilinmeyen ve kral listelerinde geçmeyen Ninus’u ve onun Baktria Kralı Oksyartes’e karşı yaptığı savaşı anlatır.³² Bu eserlerden yararlanırken verdikleri bilgilerin doğrudan kullanılmayacağı açıktır. Aynı şekilde Behistun yazıtının tahtı ele geçiren I. Dareios tarafından yaptırıldığı ve yendiği düşmanlarının hak iddialarına karşı bir nevi propaganda olabileceği de unutulmamalıdır. Doğrudan efsanevi kaynak olarak Baktria isminin ilk kez geçtiği Zerdüştilerin kutsal kitabı olan *Avesta* gibi doğruluğu inanca bağlı olan metinler ve antik Hint literatürü gösterilebilir.³³

I.1.2. Modern Kaynaklar

İskender’in Asya seferi ve Seleukoslar dönemi, yani Baktria’nın Hellenistik tarihinin ilk yarısı antik kaynaklarda yer alsa da, krallık dönemini doğrudan ele alan modern tarihçilik, antik kaynaklarımızdan yaklaşık 1500 yıl sonra 1738’de klasik edebiyat uzmanı Alman Theophilus Siegfried Bayer tarafından *Historia Regni Graecorum Bactriani* adlı eserin yazılmasıyla başlamıştır.³⁴ Bayer’in Diodoros, Strabon ve Justinus’un aktardığı birkaç sayfalık bilgiden yola çıkarak ve eline geçen Baktria krallarına ait iki sikkeden yararlanarak yaptığı yorumların yer aldığı bu eser, krallık dönemine ait ilk çalışma olması bakımından önemlidir.

18. yüzyıldan itibaren bölgede bulunan gezginlerin topladığı sikkeler ve 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin bölgeyi ele geçirmesiyle başlayan arkeolojik kazılarda bulunan fiziksel materyaller, Baktria’ya ve buranın Hellenistik tarihine ilgili araştırmacıların sayısını arttırmıştır. İngiliz şarkiyatçı Horace Hayman Wilson, 1841

---

³² Ktesias, I.6.1-10; Frank L. Holt, *Alexander the Great and Bactria*, E. J. Brill, Leiden, 1988, ss. 34-35.

³³ *Avesta*, (Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri), çev. F. Adsay ve İ. Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012; Klaus Karttunen, *Yonas and Yavanas in Indian Literature*, Finnish Oriental Society, Helsinki, Studia Orientalia, Cilt: 116, 2015.

³⁴ Rachel Mairs, “The Reception of T. S. Bayer’s *Historia Regni Graecorum Bactriani* (1738)”, *Anabasis: Studia Classica et Orientalia*, Cilt: 4, 2014, ss. 255-262.

yılında yazdığı *Ariana Antiqua: A Descriptive Account of the Antiquities and Coins of Afghanistan* adlı eserde tüm bölgenin antik coğrafyasını, tarihini ve antik kaynaklarda yazılanları ortaya koyarak yorumlamış ve ilk defa nümizmatik materyallerin ışığında sıralanan 19 kralın hükümdarlıklarını incelemiştir.³⁵ Alexander Cunningham, 1884 yılında yazdığı *Coins of Alexander's Successors in the East* adlı eserinde Baktria ve Hindistan'daki Yunan krallara ait sikkeleri inceleyerek üç farklı hanedanın dönemini yorumlamıştır.³⁶ Percy Gardner, Britanya Müzesi adına hazırladığı sikke katalogunda kral listeleri, ülkenin coğrafi genişliği, aile ağaçları gibi oldukça işe yarar şemalar ve tablolar hazırlamış ve sikkelerden el edilen bilgiler ile yazılı tarih arasındaki bağlantıları sağlamıştır.³⁷

20. yüzyılda ise Hellenistik Baktria'nın tarihi üzerine yapılan çok sayıda araştırma olduğunu görmekteyiz. 1881 yılında İngiliz hâkimiyetinin Hindistan'ın tamamına ulaşmasıyla buranın tarihine olan ilgi artmış ve dolayısıyla Hindistan'a doğru genişleyen Baktria Krallığı'nın tarihi bu çerçevede önem kazanmıştır. Güney Asya üzerine çalışmış tarihçi Hugh G. Rawlinson, bu konu hakkında 1909 ve 1912'de Hindistan'daki antik metinlerden de yararlandığı için önemli olan iki eser yazmıştır.³⁸ 1921 tarihinde yayımlanan *The Cambridge History of India (=Cambridge Hindistan Tarihi)* adlı eserin antik dönemi anlatan ilk cildinde Baktria'nın İskender'in fethinden Yueçilerin istilasına kadar tarihinin anlatıldığı bir bölüm bulunmaktadır.³⁹

Baktria hakkındaki o güne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma, William W. Tarn'a ait 1938 tarihinde yazılmış *The Greeks in Bactria and India* adlı eserdir.⁴⁰ Tarn'ın bu kitabı, İskender ve ardılarının kurduğu Yunan kolonilerini detaylı olarak

---

³⁵ Horace H. Wilson, *Ariana Antiqua: A Descriptive Account of the Antiquities and Coins of Afghanistan*, Asian Educational Services, Yeni Delhi, 1998, ss. 119-214, 215-242, 262-300.

³⁶ Alexander Cunningham, *Coins of Alexander's Successors in the East (Bactria, Ariana & India)*, Argonaut Inc. Publishers, Şikago, 1969, ss. 90 vd.

³⁷ Percy Gardner, *Catalogue of Indian Coins in the British Museum: Greek and Scythic Kings of Bactria and India*, Gilbert & Rivington, Londra, 1886.

³⁸ Hugh G. Rawlinson, *Bactria: From the Earliest Times to the Extinction of Bactrio-Greek Rule in the Punjab*, The Times of India Office, Bombay, 1909; Hugh G. Rawlinson, *Bactria: The History of a Forgotten Empire*, Probsthain & Co., Londra, 1912.

³⁹ George MacDonald, "The Hellenic Kingdoms of Syria, Bactria and Parthia", *Cambridge History of India*, Cilt: 1, Ed. E. J. Rapson, Cambridge University Press, Londra, 1922, ss. 427-466.

⁴⁰ William W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge University Press, Londra, 1938.

incelemesi, Seleukoslar dönemine Baktria'nın durumunu ele alması ve antik kaynakların aktarımlarını tartışarak değerlendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu dönemden itibaren Baktria Krallığı ve Hindistan'da kurulan Yavana Krallığı, kullanılan kaynaklardaki farklılar da göz önüne alınarak iki ayrı araştırma konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Hint tarihçi Awadh Kishore Narain, Tarn'ın çıkarımlarını tartışarak daha farklı önerilerde bulunduğu 1957 yılında yazdığı *The Indo-Greeks* adlı kitabında Baktria'yı Seleukosların bir uzantısı olarak değil de Hindistan tarihi içinde ele alınması gerektiğini söyleyerek burada fetihler yapan Yunan krallara yoğunlaşır.⁴¹ Her iki tarihçi de az sayıdaki nümizmatik ve arkeolojik veriyi antik kaynakların verdiği bilgilerin ışığında yorumlayarak tarihi yazmaya çalıştığı için onlardan sonraki dönemde elde edilen arkeolojik veriler, verdikleri pek çok bilginin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.

1960'lardan itibaren muhtemelen Soğuk Savaş'ın yarattığı rekabet nedeniyle başlatılan Afganistan'da Avrupalılara ve Sovyetler yönetimindeki Orta Asya'da Ruslara ait birçok arkeolojik kazı sonucunda elde edilen önemli veriler, o güne kadar nümizmatik verilerden sağlanan bilgilere dayalı olan Baktria tarihi araştırmalarında yeni bir dönem başlatmıştır. Buralarda elde edilen çok sayıdaki yerleşim ve buluntu sonucunda Baktria'nın antik coğrafyasını ve insanlarını anlamaya yönelik yeni çalışmalar yapılmıştır. Bir sonraki bölümde ele alınacak arkeolojik veriler ışığında bu dönemde yazılanlara örnek olarak Susan Sherwin-White ve Amélie Kuhrt'un birlikte yazdıkları eserleri, üçüncü cildindeki Seleukoslar ve Parthlar ile ilgili bölümler olan *The Cambridge History of Iran (=Cambridge İran Tarihi)* adlı eseri ve UNESCO'nun hazırladığı *History of Civilizations of Central Asia (=Orta Asya Medeniyetleri Tarihi)* adlı eserin ikinci cildini gösterebiliriz.⁴² Kariyerini adeta Baktria tarihini yazmaya adanmış olan Frank Lee Holt'un İskender'in seferi ve bölgeye yerleşen Yunanları ele

---

⁴¹ Awadh K. Narain, *The Indo-Greeks*, Oxford University Press, Londra, 1957, ss. 6-7, 18.

⁴² Amélie Kuhrt ve Susan Sherwin-White (eds.), *Hellenism in the East: The Interaction of Greek and non-Greek Civilizations from Syria to Central Asia after Alexander*, Duckworth, Londra, 1987; Amélie Kuhrt ve Susan Sherwin-White, *From Samarkand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, University of California Press, Berkeley, 1993; Ehsan Yarshater (ed.), *The Cambridge History of Iran*, Cilt: 3 (1), Cambridge University Press, Cambridge, 2000; János Harmatta, B. N. Puri ve G. F. Etemadi (eds.), *History of Civilizations of Central Asia*, Cilt: 2, UNESCO, Paris, 1994.

aldığı dört önemli eseri vardır.⁴³ Eserlerinde Baktria tarihinin kaynaklarında olan hataları düzelterek tartışmalı konuları açıklığa kavuşturduğu için Holt'un Baktria tarihine Tarn'ınki kadar önemli katkıları olmuştur.

Baktria'nın siyasi tarihinin yanında etnisite ve coğrafya gibi diğer konularına da değinilmiştir. Claude Rapin'in antik kaynaklarda geçen pek çok hatalı konuyu çözüme kavuşturduğu ve böylece Orta Asya'nın antik coğrafyasını anlamamızı sağlayan makaleleri vardır.⁴⁴ Peter Fraser'ın ve Getzel Cohen'in doğudaki Yunan yerleşimleri hakkında yaptıkları çalışmalar da önemlidir.⁴⁵ Rachel Mairs ise *The Hellenistic Far East* adlı eserinde buraya yerleşen Yunan kolonicileri ile yerliler arasındaki etkileşimleri etnik, kültürel ve dilbilimsel açıdan incelemiştir.⁴⁶

Bu çalışmaların tümü Baktria'nın tarihini doğrudan ele aldıkları için burada ayrıca belirtilmiştir. Akhaimenidler, İskender, Seleukoslar ve Parthlar hakkındaki birçok çalışmada Baktria'ya değinilen bölümler bulunabilir. Ancak bu ülkelerin antik tarihleri üzerine yapılmış sayısız çalışmanın hepsini burada belirtmemiz mümkün değildir.

I.1.3. Arkeolojik Veriler

Sadece antik kaynakların aktardığı bilgilerin kullanıldığı bir çalışmaya baksaydık hepsinin tamamen doğru ve tarafsız aktarıldığını düşünemeyeceğimiz önemli savaşlar ve tarihler dışındaki birçok noktada hiçbir bilginin olmadığı görürdük.

---

⁴³ Frank L. Holt, *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria*, University of California Press, Berkeley, 1999; Frank L. Holt, *Lost World of the Golden King: In Search of Ancient Afghanistan*, University of California Press, Berkeley, 2012; Holt, *Alexander the Great*.

⁴⁴ Rapin, "On the Way to Roxane" ve "On the Way to Roxane 2" adlı makalelerinde İskender'in Baktria ve Sogdiana'daki seferini aktaran antik kaynakların verdiği bilgilerdeki sorunları bulup buna göre bölgenin coğrafyasını anlamamızı sağladığı için çok değerlidir; Claude Rapin, "Greeks in Afghanistan: Ai Khanum", *Greek Colonists and Native Populations*, Ed. J-P. Descoedres, Clarendon, Oxford, 1990, ss. 329-342; Claude Rapin ve Frantz Grenet, "Alexander, Ai Khanum, Termez: Remarks on the Spring Campaign of on the Spring Campaign of 328", *Bulletin of the Asia Institute*, Cilt: 12, 1998, ss. 79-89; Claude Rapin, "Nomads and the Shaping of Central Asia: From the Early Iron Age to the Kushan Period", *After Alexander: Central Asia before Islam*, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, ss. 28-72.

⁴⁵ Peter M. Fraser, *Cities of Alexander the Great*, Oxford University Press, Oxford, 1996; Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*, University of California Press, Berkeley, 2013.

⁴⁶ Rachel Mairs, *The Hellenistic Far East: Archaeology, Language, and Identity in Greek Central Asia*, University of California Press, Oakland, 2014.

Bilgimizin olmadığı konular hakkında fikir edinip çıkarım yapmak için gerekli olan kaynakları arkeologların bölgede yaptığı kazılar sonucunda elde etmekteyiz.

20. yüzyıl başlarında bölgede çok sayıda kazı yapan Avrupalı arkeologlar, Orta Asya'ya medeniyet ve sanatın Yunanlar ile geldiği yönünde bir önyargıya sahiptiler.⁴⁷ Afganistan'ın çağrısı üzerine bölgeye gelen *Délégation Archéologique Française en Afghanistan* (=Afganistan'daki Fransız Arkeoloji Heyeti), yüzyılın başlarındaki önemli kazılardan ilkinin 1923-1925 yılları arasında Belh kentinde (Baktra) gerçekleştirdi. Antik kaynakların ve bölgede bulunan çok sayıda sikkeye aldanarak Yunanlara ait birçok sanat eseri ve anıt bulmayı bekleyen Alfred Foucher, uğradığı hayal kırıklığından dolayı Baktria'daki Yunan kültürü için "serap" ifadesini kullanır.⁴⁸ Foucher'den sonra 1945'te heyetin başına geçen Daniel Schlumberger, bölgede birçok kazıyı yürüttü ve Yunanlara ait tek bir seramik parçası bulurken Hellenistik Dönem sonrası yerli kültüre ait çok sayıdaki değerli eser bulunmasını bölgedeki Yunan kültüründen etkilendikleri şeklinde yorumladı.⁴⁹ 1955'ten sonraki kazılarda MÖ 2. binyıla ait tabakaya inilmesiyle bu önyargının ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkararak medeniyetle karşılaşmıştır. Hellenistik Dönem öncesi hakkındaki arkeolojik bulgular, Tunç Çağı'nda şehirleşmenin başladığını ve büyük mimari yapılar, tapınaklar ve sulama kanallarının yanında gelişmiş çömlekçilik ve tarım tekniklerine sahip olduğunu, 8. yüzyıldaki Akhaimenidler öncesi dönemde surlarla çevrili yerleşim merkezlerinin cam ve metal işleyen zanaatkarları barındırdığını ve Akhaimenidler döneminde ise bazı kaleler, surlar ve devlet binaları hariç hiçbir yapıda ve bölgedeki teknolojide değişim görülmediği için hâkimiyetin siyasi ve askeri alanda sınırlı kaldığını göstermektedir.⁵⁰

---

⁴⁷ Mikhail M. Dyakonov, *У истоков древней культуры Таджикистана* [Tacikistan'ın Antik Kültürünün Kökenlerinde], Digital Central Asian Archaeology, ss. 25-26.

⁴⁸ Rachel Mairs, *The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey*, BAR, Oxford, 2011, s. 14; Kuzmina, "The Bactrian Mirage", ss. 112 vd.

⁴⁹ Daniel Schlumberger, "Rapport sur une mission en Afghanistan", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Cilt: 90, Sayı: 2, 1946, ss. 169-177; Daniel Schlumberger, "La Prospection Archeologique de Bactres (Printemps 1947) Rapport Sommaire" *Syria*, Cilt: 26, Sayı: 3/4, 1949, ss. 173-190.

⁵⁰ Holt, *Alexander the Great*, ss. 27-28; Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, çev. Peter T. Daniels, Eisenbrauns, Winona Lake, 2002, s. 76; Elena E. Kuzmina, "The 'Bactrian Mirage' and the Archaeological Reality On the Problem of the Formation of North Bactrian Culture", *East and West*, Cilt: 26, Sayı: 1/2, 1976, ss. 130-131.

Faucher'in arayıp bulamadığı o serabındaki çarpıcı bir biçimde Yunan tarzındaki kent, Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah'ın av sırasında antik bir kente ait olabilecek bir noktayı fark etmesinden sonra çağırdığı delegenin 1965-1978 yılları arasında yürüttüğü Ay Hanım (*Ai Khanoum*) kazısında ortaya çıkmıştır.⁵¹ Kazı alanının antik dönemdeki ismi hakkında tartışmalı öneriler olduğu için bu ismi yakınındaki bir Türk köyünden almıştır. Bir sonraki heyet başkanı Paul Bernard tarafından yürütülen kazılarda, Kokça'nın Ceyhun Nehri ile birleştiği yerde olmasının ve akropolisin bulunduğu kuzeydoğuya bakan 60 metre yüksekliğe sahip tepenin sağladığı doğal savunmanın yanında kuzeye bakan dar bir kısmının Yunanlar tarafından hendek ve kulelere sahip sağlam surlarla çevrildiği keşfedilmiştir.⁵² Bu kentte Yunanlardan önce de yerleşimin olduğunu gösteren Tunç Çağı'ndan ve Akhaimenidler döneminden kalma yerleşim yeri, mezarlar ve sulama kanalları bulunmuştur.⁵³ Akropolisten aşağı inildiğinde yerleşim yerlerinin ve diğer kamu binalarının yer aldığı kentin diğer kısmı bulunmaktadır. Uzun bir cadde etrafında toplanan binaların arasında yer alan tapınak, amfityatro, kütüphane, silah ve erzak depoları, hazine binası ve geniş bir saray kompleksi vardır ve bunlar kentin idari ve askeri bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁴ Kentin doğusundaki vadilerden ve dağlardan getirilen lacivert taşı ve yakut gibi değerli taşların bulunduğu hazine binasında Baktrialı ve Yunan memurların beraber çalıştığını gösteren belgeler de mevcuttur.⁵⁵ Bu kent, planlanmasından ve tiyatro, akropolis gibi yapılardan dolayı Yunan kentlerine benzese de burada kullanılan

---

⁵¹ Özlem Albayrak, "Ai Khanoum-Ay Hanım", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 41, 2019, ss. 445-456; Warwick Ball, Simon Glenn, Bertille Lyonnet, David W. MacDowall ve Maurizio Taddei, "The Iron Age, Achaemenid and Hellenistic Periods", **The Archaeology of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period**, Eds. W. Ball ve N. Hammond, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, ss. 291-293; Holt, **Alexander the Great**, ss. 62-63.

⁵² Paul Bernard, "An Ancient Greek City in Central Asia", **Scientific American**, Cilt: 246, Sayı: 1, 1982, s. 148; Pierre Leriche, "Ai Khanoum: Un Rempart Hellénistique en Asie Centrale", **Revue Archéologique**, Sayı: 2, 1974, ss. 252-253.

⁵³ Henri-Paul Francfort, "Une idole protohistorique d'Ai Khanoum hellénistique (Bactriane, Afghanistan)", **De Samarcande à Istanbul: étapes orientales**, Ed. V. Schlitz, CNRS, Paris, 2015, ss. 41-51; Rachel Mairs, "Achaemenid Ai Khanoum", **Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan**, Cilt: 46, 2014.

⁵⁴ Rapin, "Greeks in Afghanistan: Ai Khanoum", ss. 331-334; Seleukoslar döneminde buraya inşa edilen bir darphanenin bölgedeki sikkelerin Baktra'dan sonra ikinci kaynağı olduğu düşünülmektedir, bkz. Ball ve diğerleri, "The Iron Age", s. 333.

⁵⁵ Rapin, "Greeks in Afghanistan: Ai Khanoum", ss. 334-335; Bernard, "An Ancient Greek City", s. 151.

inşaat tekniği yereldir. Binalarda MÖ 3. yüzyılın ortalarında başlayan kare şeklinde kerpiç kullanılması, bu kentin Baktria Krallığı ile birlikte hak ettiği önemi kazandığını işaret etmektedir.⁵⁶

Diodotoslar döneminde akropolisin sağladığı doğal savunmanın tercih edilerek evlerin buraya yapıldığı ve surlara gerekli bakımın yapılmadığı görülürken Euthydemos'un başlattığı iç savaşta surlara ciddi bir saldırı gerçekleştiği anlaşılmıştır.⁵⁷ Baktria Kralı Eukratides'in döneminde sarayın ve kentin idari binalarının yeniden inşa edildiği gözlenmektedir. Ayrıca bu kent ülkenin yeni başkenti yapıldıktan sonra ismi de Eukratideia olarak değiştirilmiştir. Arkeolojik ve nümizmatik veriler, Baktria Krallığı'nın son dönemlerindeki Saka işgali sırasında kentteki hazine binasının yağmalandığını ve burada yaşayan Yunanların MÖ 145'ten hemen sonra kenti terk ettiklerini göstermektedir.⁵⁸ Kentin doğusunda yapılan diğer kazılar da Hellenistik Dönem öncesine ait sulama kanallarına rastlansa da daha önce sulanan toprakların bir kısmının bu dönemde hiç işlenmediği ve bu kentin Doğu Baktria'ya katkısının sulanan alandaki %10'luk bir artıştan ibaret olduğu görülmektedir.⁵⁹

1877-1880 arasında Ceyhun Nehri'nin yakınında bulunan Oksos hazinesi, Akhaimenidler dönemine ait altın ve gümüşten yapılmış heykel, kap, bilezik gibi işçiliklerin yanında Hellenistik Dönem'e de ait 200 kadar sikke içerdiği için önemliydi.⁶⁰ Kunduz'un Ceyhun Nehri'ne döküldüğü yerin karşısında Panj ve Vahş Nehri'nin arasında yer alan Taht-ı Sangin, burada 2.500'den fazla sikkeden oluşan bir hazinenin bulunmasından oldukça önem kazandı ve daha sonra Sovyet arkeologlar

---

⁵⁶ Edvard V. Rtveladze, **кампыртепа - александрия оксианская: город-крепость на берегу окса в эллинистическое и постэллинистическое время (конец IV в. до н.э. - I в. до н.э.)** [Kampirtepe - Alexandreia Oksiana: Hellenistik ve Hellenistik Sonrası Dönemlerde Oksos'taki Şehir ve Kale (MÖ 4. Yüzyılın Sonlarından 1. Yüzyıla Kadar)], *Materialy Tokharistanskoy Èkspedicii, Arkheologicheskie issledovaniya Kampyrtepa*, Cilt: 10, San'at Yayın Evi, Taşkent, 2017, s. 75.

⁵⁷ Holt, **Thundering Zeus**, ss. 54-55.

⁵⁸ Bertille Lyonnet, "Les Grecs, Les Nomades et l'indépendance de La Sogdiane, d'après l'occupation Comparée d'Aï Khanoum et de Marakanda Au Cours Des Derniers Siècles Avant Notre Ère", **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 12, 1998, ss. 141-159; Holt, **Lost World**, ss. 195 vd.

⁵⁹ Pierre Leriche, "Bactria, Land of a Thousand Cities", **After Alexander: Central Asia before Islam**, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, ss. 130-131.

⁶⁰ John Curtis, "The Oxus Treasure and Ancient Bactria", **Bulletin of the Miho Museum**, Cilt: 5, 2005, ss. 37-54; Igor R. Pichikyan, "Rebirth of the Oxus Treasure: Second Part of the Oxus Treasure From the Miho Museum Collection", **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, çev. K. J. Southampton, Cilt: 4, Sayı: 4, 1998, ss. 306-383.

tarafından yapılan kazılarda Oksos Nehri tanrısına da tapınılan bir tapınak bulundu.⁶¹ Bu tapınağın içerdiği bölgedeki diğer sunaklardan getirilmiş Yunanca adak yazıtları ve sunaklar, bölgedeki Yunanların inançlarına ışık tutmaktadır.

Sovyetler yönetimindeki Tacikistan ve Özbekistan'da 1952'den itibaren başlayan geniş çaplı kanal projelerinden dolayı antik döneme ait sulama kanalları zarar görürken aynı zamanda buralarda önemli arkeolojik faaliyetler devam etmekteydi.⁶² Kuzey Baktria'nın batı kısmında yer alan Surhanderya bölgesindeki kazılarda antik dönemde henüz bölgede şehirleşmenin tamamlanmadığı ve bunun için merkezi otorite tarafından Termez gibi kentlerin kurulmasının üstlenildiği sonucuna varılmıştır.⁶³ Edvard Rtveladze, Kampirtepe'de 1970'lerde başlayıp günümüzde de yürüttüğü kazıların sonucunda bu kentin İskender'in dönemine ait olduğunu tespit etmiş ve Aleksandreia Okseiane denen kentin Ay Hanım yerine bu kent ile eşleştirmiştir.⁶⁴

Hellenistik Baktria kralları hakkında bilgilerimizin büyük bir kısmını oluşturan sikkeler, üzerlerinde bulunan işaretlerin, yazıların ve figürlerin incelenmesiyle tarihlendirilir ve nerede bulduklarına dair bilgi sağlarlar. Gezginlerin bölgede karşılaştıkları sikkelerin bir araya getirilmesiyle başlayan Baktria'daki Yunan kralları listesi, Oksos hazinesi, Taht-ı Sangin ve Ay Hanım'da elde edilen binlerce sikke sayesinde tamamlanmıştır.⁶⁵ Osmund Bopearachchi'nin bugüne kadarki makalelerini bir araya getirdiği eseri, nümizmatik verilere göre Baktria Krallığı sikkelerinin incelendiği kapsamlı bir çalışmadır.⁶⁶ Kabil Müzesi'nde bulunan çoğu sikkenin çalınmasından

---

⁶¹ Igor R. Pichikyan ve Boris A. Litvinsky, "The Temple of the Oxus", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 2, 1981, ss. 133-136; Pichikyan, Igor R. ve Boris A. Litvinsky, "From the Throne of Stone: A Treasure-Trove of Greco-Bactrian Art", **The UNESCO Courier**, Cilt: 38, Sayı: 7, Temmuz 1985, ss. 28-31.

⁶² Leriche, "Bactria, Land of a Thousand Cities", s. 126.

⁶³ Sebastian Stride, "Regions and Territories in Southern Central Asia: What the Surkhan Darya Province tells us about Bactria", **After Alexander: Central Asia before Islam**, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, ss. 112-114.

⁶⁴ Rtveladze, **кампыртепа**, ss. 78-81.

⁶⁵ Frank L. Holt, "The Euthydemid Coinage of Bactria: Further Hoard Evidence from Ai Khanoum", **Revue Numismatique**, Cilt: 23, 1981, ss. 7-44; Curtis, "The Oxus Treasure", ss. 37 vd.

⁶⁶ Osmund Bopearachchi, **From Bactria to Taprobane: Selected Works of Osmund Bopearachchi**, Cilt: 1 (Central Asian and Indian Numismatics), Manohar, Yeni Delhi, 2015; Modern kaynaklar bölümündeki nümizmatik kaynaklara ek olarak, Seleukoslar dönemine ait sikkeler için bkz. Edward T. Newell, **The Coinage of the Eastern Seleucid Mints: from Seleucus I to Antiochus III**, The American Numismatic Society, New York, 1938, ss. 228-249; Hindistan'daki Yunan krallara ait sikkeler için bkz.

dolayı bunların incelenememesi önemli bir kayıptır ve artık daha az sikke bulunduğu için eldeki verilere yenisini eklenememektedir.

Afganistan'da 1978'de gerçekleşen darbeden sonra Sovyetler Birliği'nin ülkeye müdahale etmesi sonucunda başlayan istikrarsızlık dönemi, Baktria coğrafyasındaki kazıların uzun süre aksamasına, müzeler ile bazı kazı alanlarının bu dönemde zarar görmesine ve buluntuların çalınarak satılması sonucunda önemli bir arkeolojik miras kaybı yaşanmasına sebep oldu. Bu dönemde arkeologlar daha çok kazıda buldukları eserler üzerine yazmaya yoğunlaşmıştır. 2001'den sonra ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında oluşan kısmi istikrar sağlansa da bölgedeki savaş durumu devam ettiği için günümüzde daha çok Özbekistan ve Tacikistan topraklarındaki kazılar önem kazanmıştır.

I.2. Bölgenin Antik Coğrafyası

Hellenistik Baktria tarihini tam olarak kavrayabilmemiz için öncelikle Baktria'nın ve antik tarihi içerisinde yer alan diğer komşu bölgelerin coğrafyasını bilmemiz gerekmektedir. Bu bölgelerin hepsi, birbirinden farklı coğrafi özellikleri barındırmakta ve karakteristik olarak bölgenin tarihini etkilemektedir. İnsanlar ihtiyaçları doğrultusunda yaşadıkları coğrafyayı şekillendirdiği kadar coğrafya da insanların yaşam tarzını, beslenme alışkanlıklarını, kültürünü, şehirleşme biçimlerini, yönetim tarzını ve dolayısıyla tarihini etkiler. Örneğin Yunanistan'ın dağlık bir yarımada ve ada ülkesi olması, kent devletlerinin dar geçitleri tutarak Perslere karşı bağımsızlıklarını koruyabilmelerini sağlarken birbiriyle rekabet eden kent devletlerinin bir araya gelerek Yunan siyasi birliğinin kurulmasına engel olmuştur.⁶⁷ Yunanistan tarım arazileri bakımından sınırlı olduğu için artan nüfus, ihtiyaçlarını karşılayamamış ve bu yüzden yeni koloniler kurmak üzere çevre ülkelere göç etmiştir. Mısır ise çölün ortasındaki bir vaha olması sayesinde doğudan veya batıdan çölü aşarak gelecek düşmanlara karşı kendisini daha kolay savunabilen ve vahaların tarım için oldukça

---

R. B. Whitehead, *Catalogue of Coins in the Panjab Museum*, Cilt: 1 (Indo-Greek Coins), Clarendon, Oxford, 1914, ss. 9-87; Bu dönemdeki diğer Orta Asya devletlerine ait sikkeler için bkz. Michael Mitchiner, *The Early Coinage of Central Asia*, Hawkins Publications, Londra, 1973.

⁶⁷ Mehmet Ali Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 31-33.

verimli yerler olmaları sayesinde kalabalık bir nüfusu besleyebilen bir ülkedir. Aynı bakımdan Ceyhun Nehri de Baktria'da, Nil Nehri Mısır'da olduğu kadar önemli bir role sahipti.⁶⁸

Baktria için kullanılan coğrafi terimlerin nitelikleri ve kapsamaları tarih boyunca değiştiği için bölgenin coğrafyasını anlatmadan önce bu konuya değinmemiz gerekmektedir. Antik Baktria; bugünkü Orta Asya, Güney Asya ve etnik anlamda Doğu İran olarak bilinen coğrafyaların kesiştiği bölgeye tekabül etmektedir. Geniş anlamında kullanıldığı takdirde Baktria için bir Orta Asya ülkesi diyebiliriz. Nitekim UNESCO'nun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hayata geçirdiği "Orta Asya Medeniyetleri" projesi kapsamında tanımlanan bölge, bu çalışma içerisinde ele alınan tüm coğrafyaları içeren daha geniş ve kapsamlı bir terimdir.⁶⁹ Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın yanında Kuzeydoğu İran, Afganistan, Tibet, Doğu Türkistan, Moğolistan ve Kuzeybatı Çin bu terimin kapsamındadır. Orta Asya'nın batı kısmı ele alınacak bölgeler ile uyduğundan dolayı çalışmada Orta Asya terimini kullanırken bu geniş manası kastedilmiştir. Bugün daha yaygın olarak kullanılan dar anlamlı Orta Asya terimi ise Afganistan'ı kapsamamaktadır. Orta Asya teriminin tarihi hiç de eski değildir. Sovyetler Birliği yönetimindeki Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın oluşturduğu coğrafyayı tanımlamak için kullanılan bu terime birliğin dağılmasından sonra Kazakistan da eklenmiştir.⁷⁰ Rusya ve Çin arasındaki sınıra göre çizilen dar anlamlı Orta Asya, hem Doğu Türkistan'da yaşayan Türkleri ayırmasından dolayı hem de yer şekillerine göre değil de ülkeler arası sınırlara göre çizildiğinden dolayı siyasi bir terimdir. Bu terimden önce kullanılan Türkistan terimi ise Göktürklerin Orta Asya'ya geldiği 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve Türklerin yayılmasıyla beraber sınırları da sürekli değişmiştir. Hellenistik Dönem'de ise Orta Asya'nın batı kısmındaki bölgeler Baktria, Sogdiana, Margiana, Khorasmia ve Skythia olarak

---

⁶⁸ Tarn, *The Greeks in Bactria*, s. 102.

⁶⁹ Federico Mayor, "Preface", *History of Civilizations of Central Asia*, Cilt: I, Eds. A. H. Dani, V. M. Masson, UNESCO, Paris, 1993, s. 7.

⁷⁰ Kürşat Yıldırım, "Eski Türk Tarihçiliğinde Terim Meselesi I: Coğrafya Terimleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt: 359, Kasım 2016, ss. 49-54.

ayrılmaktaydı. Tam olarak Orta Asya topraklarına tekabül etmese de Yunan ve Roma kaynaklarında Media'nın doğusu için "Yukarı Asya" tabiri kullanılmaktaydı.⁷¹

Orta Asya'nın coğrafyasını yüksek dağlar, dağ geçitleri, çöller, vahalar, geniş nehirler ve bozkırlar oluşturmaktadır. Hepsini bölgelere göre anlatmadan önce Orta Asya'nın batı bölümünün temel coğrafi özelliklerinin ve bölgelerinin bir özetini verebiliriz.⁷² Hint levhasının kuzeye doğru hareketiyle oluşan dünyanın en yüksek ve en büyük dağları olan Himalayalar, Orta Asya'nın güney sınırını oluşturmaktadır. Batıya doğru baktığımız zaman İran levhasına doğru oluşan baskıyla birçok sıradağın oluştuğu görülmektedir. Burada Hindistan'ın doğudaki sınır kapısı diyebileceğimiz Pakistan'daki Süleyman Dağları ve kuzeydeki dağlık Afganistan'ı oluşturan Hindukuş Dağları'nı bulabiliriz. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan Hindukuş Dağları ve Pamir Dağları, Ceyhun Nehri'ni beseleyen birçok ırmağın kaynağıdır. Pamir Dağları'nın kuzeyinde ise Seyhun nehrinin doğduğu Alay ve Tanrı Dağları vardır. Bu dağların yönü kuzeydoğuya doğrudur ve her ne kadar aşılamayacak kadar yüksek olmasalar da Altay Dağları ile beraber Orta Asya'yı doğu ve batı olarak ikiye ayırmaktadır. Orta Asya'nın güneybatısında İran sınırındaki Kopet ve Elburz Dağları vardır. Orta Asya'nın denize uzaklığından dolayı nemli hava buraya ulaşamaz ve bu yüzden dağların hemen ardındaki Hazar Denizi'nin doğusunda oldukça kurak Karakum ve Kızıl Kum çölleri oluşmuştur. Sibiryaya Ormanları'nın güneyinde burada yaşayan insanları tarım yerine hayvancılık yapmaya iten, ağaçlar yerine kısa otlar ve çalılırların büyüyebildiği ve Orta Asya'nın kuzeyini kaplayan bozkırlar vardır. Dağlardan taşıdığı kar suyuyla çöl arazisini beslediği için verimli vahalar oluşturan Ceyhun Nehri, getirdiği alüvyonla da Aral Gölü'ne aktığı yerde oldukça verimli topraklara sahip Harezmi bölgesini yaratmıştır.

Antik dönemde yukarıda bahsedilen dağlar ve nehirler için Yunan ve Romalı yazarlar farklı isimler kullandılar. Yunanlar, Ceyhun Nehri için öküz anlamına gelen

---

⁷¹ Justinus, XLI.4.2: "superioris Asiae"; Appianus, Syr. 12: "Ἀσία τῆς ἄνω"; Plutarkhos, *Demetr.* 38.8: "ἄνω βαρβάρων" (Yukarı Barbarlar); Diodoros, XVIII.7.

⁷² Vadim M. Masson, "The Environment", **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: I, Eds. A. H. Dani, V. M. Masson, UNESCO, Paris, 1993, ss. 29-44; Yuri Bregel, **An Historical Atlas of the Central Asia**, Brill, Boston, 2003, s. 2.

Oksos (Latince *Oxus*) ve Seyhun Nehri için İaksartes (Eski Farsça *Yakhsha Arta*) ismini kullanmışlardır.⁷³ Hazar Denizi'ne ise hemen güneyinde yer alan ve Elburz Dağları'nın kuzey ve Türkmenistan'nın batı kısmını oluşturan antik Hyrkania bölgesinden dolayı Hyrkania Denizi/Okyanusu veya Kafkas Dağları'nın doğusunda yaşayan Kaspilerden dolayı Kaspi Denizi (Yunanca *Kaspia Thalassa*, Latince *Mare Caspium*) denmiştir.⁷⁴ Himalayalar'dan Hindukuş'a kadar uzanan dağlara İmaos (Latince *Imaus*) denmekteydi ancak Ptolemaios, İmaos'un sınırlarını daha da kuzeye, Sibirya'ya kadar taşıdı ve İmaos'un ötesindeki ve berisindeki olarak Skythia'yı ikiye ayırdı.⁷⁵ Ptolemaios'un haritasına bakarsak Pamir Dağları için Komedai/Comedus (Κωμηδῶν ὄρεινῆ) ve batıya doğru uzantısı olan Hisar Sıradağları'nın Surhanderya ve Kofarnihon Nehri'nin doğduğu kısma Soğd Dağları (Latince *Sogdii Montes*) ve bu dağların Ceyhun'a doğru uzantısı için Okseia Dağları ismini kullandığını görebiliriz.⁷⁶

Antik yazarların Asya coğrafyası hakkındaki bilgilerinin yanlış veya varsayımsal olması, buraları isimlendirirken bazen hata yapmalarına sebep olmuştur. Örneğin Hindukuş Dağları için Kaukasos İndikos (Latince *Caucasus Indicus*) yani Hint Kafkasyası ismini kullanmalarının sebebi Kafkas Dağları'nın Orta Asya'ya uzandığını düşünmeleridir.⁷⁷ Yunan ve Romalı antik yazarların Hindukuş için kullandıkları daha doğru ikinci bir isim Paropamisos (Eski Farsça *Uparisaina*) ve bu dağın bulunduğu yerdeki satraplık için kullandıkları isim ise *Paropamisadai* (Eski Farsça *Paruparaesanna*) olmuştur. Günümüzde Paropamisos daha çok İskender'in bu dağları

---

⁷³ Plinius, *NH*. VI.18; Solinus, 49.5; İaksartes için antik kaynaklarda ayrıca Tanais isminin kullanılması hakkında bkz. George Huxley, "Sogdian Tanais in Aristobulus", **The Bulletin of the American Society of Papyrologists**, Cilt: 22, Sayı: 1/4, 1985, ss. 117-121.

⁷⁴ Diodoros, XVII.75.3; Polybios, V.44.3; Solinus, 38.10, 50.1.

⁷⁵ Strabon, II.5.31, Ptolemaios, VI.13-14; William Smith (ed.), "Imaus", **Dictionary of Greek and Roman Geography**, Cilt: 2, Walton & Maberly, Londra, 1854, ss. 40-41.

⁷⁶ William Smith (ed.), "Oxia Palus" ve "Oxii Montes", **Dictionary of Greek and Roman Geography**, ss. 505-506.

⁷⁷ Arrianos, *Anab*. V.5'te İskender'i şanımlı yüceltmek için onun Kafkas Dağları'nı bile aştığını söylemek için bu dağa askerlerinin bu ismi verdiğini veya belki de Toros Dağlarının Himalaya Dağları'na kadar uzandığını düşündükleri gibi Kafkas Dağları'nın da Orta Asya'ya uzanıyor olabileceği söyler; Polybios, X.48; Strabon, XI.11.8; Bu yazarlar eserlerinde Eratosthenes'in hatalı haritasından yararlandıkları için anlatımlarını da bu harita üzerine inşa etmiş oldular, bkz. Rapin, "On the Way to Roxane 2" ss. 259-263.

geçtiği yerin kuzeybatısında kalan Hindukuş Dağları'nın uzantısına denerek ikisi arasında bir ayırım yapılmıştır.⁷⁸

Antik dönemdeki Orta Asya'ya baktığımız zaman günümüzden oldukça farklı olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Bu farklılıkların sebebi, insan eliyle veya doğal yollarla nehirlerin yataklarının ve taşıdıkları su miktarının zaman içindeki değişimine bağlı olarak denizlerdeki ve göllerdeki su seviyesinin değişmesi veya doğrudan antik yazarların Orta Asya coğrafyasını yanlış bilmeleri olabilir. Antik kaynaklar, Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü yerine Hazar Denizi'ne aktığı konusunda hemfikirdir.⁷⁹ Günümüzde Aral Gölü'ne akan bu nehirlerin bir zamanlar farklı bir yönde aktığı için antik yazarlar bunu söylüyor olabilir mi? Gemilerin seyrinin mümkün olduğu Ceyhun Nehri'nin bir zamanlar Hindistan'daki malların Hazar Denizi'ne ulaştıktan sonra Karadeniz'e taşındığını aktaran Strabon ve Plinius yanıltırsa⁸⁰ buradaki ticareti gerçekleştiren gemiler Aral Gölü'ne ulaştıncaya ne yapıyordu? Ceyhun-Hazar ticaret yolunu reddeden görüşe karşı⁸¹ Olbrycht bu soruya yanıt olarak MÖ 5. yüzyılda doğmuş ve 18. yüzyılda Pamir Dağlarındaki yağışların azalmasıyla kuruyarak kaybolmuş Uzboy Nehri'ni gösterir. Bu nehir, Ceyhun Nehri'nin Harezmi bölgesine gelmeden önceki kısmında ayrılarak Sarıkamış Gölü'ne ve oradan da Karakum Çölü'nün içinden geçerek Hazar Denizi'ne boşalmaktaydı.⁸² Bugünkü Batı Türkmenistan'ı da içeren Hyrkania'nın kuzeydeki sınırını oluşturan Okhos Nehri,

---

⁷⁸ Arrianos, *Anab.* V.4; Strabon, XV.2.9; Plinius, *NH.* VI.18.

⁷⁹ Strabon, XI.6.1; Ptolemaios, VI.10.1; Plinius, *NH.* VI.19.1; Polybios, X.48.1; Solinus, XIX.3.

⁸⁰ Strabon, II.1.15, XI.7.3; Plinius, *NH.* VI.19'da Hindistan'dan getirilen malların Ceyhun'dan (Oksos) gemilerle Hazar Denizi'ne ve buradan da bugünkü Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçen Kura (gr. *Kyros*) Nehri'ni izleyerek Kolkhis'teki Miletos kolonisi Phasis'e taşındığını aktarır; Ammianus, XXIII.6.69'da Hari Nehri'ndeki gemilerin de Hazar'a ulaştığı bilgisi yer alır; Pseudo-Skymnos, **Fragmenta periegeseos ad Nicomedem regem** 930-934 (The Tradition of the Minor Greek Geographers), A. Diller, American Philological Association, Blackwell, Oxford, 1952, s. 173'te Phasis'e MÖ 2. yüzyılda aralarında Baktrialı ve Hintlerin olduğu 60 kişinin (tüccar?) geldiğini aktarır.

⁸¹ William W. Tarn, "Patrocles and the Oxo-Caspian Trade Route", **The Journal of Hellenic Studies** (JHS), Cilt: 21, 1901, ss. 10-29.

⁸² Marek Jan Olbrycht, "Some Remarks on the Rivers of Central Asia in Antiquity", **Gaudeamus igitur. Sbornik statey k 60-letiyu A.V. Podosinova**, Eds. T. Jackson ve diğerleri, Moskova, 2010, ss. 302-309; Dursun Yıldız, "Orta Asya'da Uzaktan Kumandalı Bir Saatli Bomba: Su Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12 (1), 2021, s. 125. Uzboy dışında Karakum Çölü'nün ortasından geçen nehir yatakları da (örn. Unguz) Ceyhun Nehri'nin antik dönemdeki asıl güzergâhı olabilir, bkz. Prince Kropotkin, "The Old Beds of the Amu-Daria", **The Geographical Journal**, Cilt: 12, Sayı: 3, 1898, ss. 306-310.

Olbrycht'a göre Uzboy Nehri'nin eski ismiydi ve burada nehrin suyuyla tarım yapılan bölgeye de Neseia denmekteydi.⁸³ Bu nehir aynı zamanda Parth İmparatorluğu'nu kuracak olan Dahaların bir alt kabilesi Parmların (Yunanca *Paranoi*) yaşadığı yer olması bakımından ayrıca önemlidir.⁸⁴ Orta Çağ'da Ceyhun'un nehir yatağındaki bir değişim sonucunda Aral Gölü'nün kuruyarak nehrin doğrudan Hazar Denizi'ne aktığının söylenmesi, böyle bir durumun antik dönemde de yaşanmasının mümkün olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Antik kaynaklar Seyhun Nehri'nin de Hazar Denizi'ne döküldüğünü aktarsa da bazı yazarlar, bu nehri Azak Deniz'ine akan Don Nehri ile ilişkilendirerek hatalı bir şekilde Tanais olarak isimlendirmiştir.⁸⁶ Seyhun Nehri'nin de Hazar Denizi'ne boşaldığını söylemelerinin nedeni antik coğrafyacıların Aral Gölü'nün varlığını bilmemeleri olabilir. Nitekim bu gölün çevresindeki bozkırı keşfetmeleri için ne sebepleri ne de imkanları vardı ve dolayısıyla burasının Hazar'ın bir kıyısı olduğunu varsaymış olabilirler. 1960'lardan itibaren Orta Asya'daki akarsulara yapılan insan müdahaleleri sonucunda Aral Gölü'nün neredeyse tamamının kurummasına ve Aydar-Aysanay gibi birçok yapay gölün doğmasına neden olundu. Bu doğa felaketlerini yukarıda bahsedilen farklılıklarla beraber ele alırsak Orta Asya'nın antik tarihi için kullanmamız gereken haritaların günümüzdekinden daha farklı olması gerektiği sonucuna varabiliriz.⁸⁷

---

⁸³ Strabon, XI.7.3'te Hyrkania'dan geçtiği söylenen Okhos Nehri hakkında en detaylı bilgiyi vermektedir; Plinius, *NH*. VI.18'de Okhos ile Oksos'u karıştırmış olsa da Oksos Gölü'nden (muhtemelen Sarıkamış veya Aral Gölü) doğan nehrin etrafında Massagetlerin Hazar doğusundaki bir alt kabilesi olan Derbiklerin yaşadığını söyler; Ptolemaios, VI.11.2'de bu nehri daha çok Pamir Dağları'ndan Oksos'a akan Panj Nehri ile ilişkilendirir; Rapin, "On the Way to Roxane", s. 48; Albert B. Bosworth, **A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander**, Cilt: 2, Clarendon, Oxford, 1995, ss. 108-110'de İskender'in geçtiğini düşündüğü Okhos'un Kunduz Nehri olduğunu tahmin etmektedir.

⁸⁴ Marek Jan Olbrycht, **Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic, and Central Asian History**, Brill, Boston, 2021, ss. 103-109.

⁸⁵ Renato Sala, "Quantitative Evaluation of the Impact on Aral Sea Levels by Anthropogenic Water Withdrawal and Syr Darya Course Diversion During the Medieval Period (1.0-0.8 ka BP)", **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Eds. L. Yang ve diğerleri, Springer Cham, 2019, ss. 104-105.

⁸⁶ Arrianos, *Anab*. III.30.7-8; Strabon, XI.7.4; Polybios, X.48.1.

⁸⁷ Abbasov S. Burkhanovich ve Sabirova N. Tairovna, "Aydar-Arnasay Lake System: Ecological Safety and Its Problems of Sustainable Development", **European Science Review**, Sayı: 5-6, 2018, ss. 275-278; Aydar-Aysanay göl sistemi eğer antik dönemde var olsaydı Sogdiana'nın kuzeyinde balıkçılık ve tarımla geçinilen önemli yerleşimlere sahip olabilirdi.

Antik bölgelerin sınırlarının pek çok kez değiştiğini ve coğrafyacıların birbiriyle çelişen tanımlamalar yaptıklarını göz önünde bulundurarak bu bölgelerin sadece Hellenistik Dönem'deki sınırları ele alınmıştır. Yerli halkın ismiyle özleştirilen bölgelerdeki değişimleri kitlesel insan hareketleriyle, bir bölgenin isminden artık bahsedilmemesini başka bir satraplığa bağlamasıyla ve bazen bir bölgenin genişlemesini oranın yöneticisinin askeri veya siyasi kazanımlarıyla açıklayabiliriz. Antik yazarlar, bölgelerin sınırlarını genellikle dağlar ve nehirlerle ifade ederlerdi. Baktria için Paropamisos Dağları'nın ötesi, Sogdiana için Oksos'un ötesi ve Skythia için İaksartes'in ötesi gibi basit tanımlamalar yaptılar. Dağların sınırları belirlediği yerlerde buraların hareket etmesi için milyonlarca yıl geçmesi gerektiğini düşünürsek dağlardaki sınırlar güvenilirdir ancak yine de dağlık alanlar kabileler halinde oldukça az sayıda insanın yaşadığı pek keşfedilmemiş yerler olduğu için dağlara çizilen sınırlar biraz bulanıktır. Sınır olarak belirlenen nehirler ise yataklarının depremler ve iklim gibi doğal nedenlerle değişebildiği ve antik yazarların büyük nehirler haricindekileri genelde aktarma gereği duymadığı için daha fazla belirsizliğe yol açmaktadır.

I.2.1. Baktria

Kuzeybatısı hariç tüm çevresi 7500 metre yüksekliğe kadar ulaşabilen ve Hindukuş, Pamir ve Hisar Dağları tarafından çevrelenen Hellenistik Baktria, bu dağlardan akan derelerin beslediği Ceyhun Nehri'nin Karakum Çölü'ne kadar olan kısmının güneyinde yer alır.⁸⁸ Kuzey kısmı bugünkü Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde yer alırken önemli şehir merkezlerinin yer aldığı güney kısmı ise Afganistan'da yer almaktadır. Ceyhun Nehri ve diğer akarsular, çok sayıda yerleşim yerini mümkün kılan vahalar oluşturmuş ve böylece antik yazarlar bu bölgeden “bin şehirli Baktria” olarak bahsedebilmiştir.⁸⁹ Paropamisos Dağları'dan Oksos Nehri'ne doğru akan Baktros

---

⁸⁸ Strabon, XI.8.8; Polybios, X.48.3; Holt, **Alexander the Great**, s. 11.

⁸⁹ Justinus, XLI.1.8: “*mille urbium Bactrianum*”; Strabon, XV.1.3; antik kaynaklar, köy gibi küçük yerleşimlerle surlarla çevrili şehirler arasında bir ayrım yapmaksızın “bin şehir” ifadesini kullanırlar ve bunların ne kadarı bildiğimiz anlamda şehir olduğu belli değildir, bkz. Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, s. 112; Stride, “Regions and Territories”, s. 104'te asıl şehirleşmenin arkeolojik verilere bakıldığında ticaret yollarının yarattığı refah ve nüfus artışının yaşandığı Kuşanlar döneminde olduğunu ifade eder.

Nehri, hem oluşturduğu vaha üzerine kurulmuş başkent Baktra'ya hem de tüm bölgeye ismini vermiştir.⁹⁰

Baktria, yüzey şekilleri bakımından çeşitli bir ülkedir. Sayısız su pınarlarıyla sulanan bölgedeki tarlalar, meyve bahçeleri ve üzüm bağlarından çeşitli mahsuller ve sulu meyveler elde edilirken çevresindeki arazilere daha az suya ihtiyaç duyan buğday ekilir ve tarım yapılmayan otlaklar da hayvancılık için kullanılırdı.⁹¹ Bu otlaklarda bir zamanlar Asya'nın en iyileri olarak kabul edilen oldukça değerli Baktria atı yetiştirilmekteydi ve normal şartlarda bölgede 30.000 atlı asker beslenirdi.⁹² Nehirlerce beslenen verimli vahalar yine de Yunanlar için sıcak ve kuruydu. Bahar ayları hariç oldukça az yağış alan bölgede yazın hissedilen hava sıcaklığı 39,5 °C'ye kadar çıkabilmektedir.⁹³ Vahalardan biraz uzaklaştıkça başlayan çöldeki kuru ve sıcakta kavrulmuş kumla karışan ve insanlarla bitkilerin yaşamına uygun olmayan topraklar, bölgenin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Karadeniz ve Hazar Denizi yönünden esen rüzgârla oluşan kum fırtınaları bir süre sonra yolları kumla kaplar ve gece yolculuk edenlerin denizciler gibi yıldızları takip etmelerini gerektirirdi. Gündüz vakti veya gökyüzünün kapalı olduğu gecelerde yolculuk etmek ise oldukça meşakkatli bir işti.⁹⁴ Bu şartlara uyum sağlamış dünyadaki üç deve türünden birisi olan çift hörgüçlü Baktria devesi, ticari malların taşınmasında kullanılmaktaydı.⁹⁵ Çöl ve bozkırlarda yabani olarak yaşayan otçul hayvanlar, kurtlar ve yırtıcı kuşlar dışında kendilerine herhangi bir tehdit olmadığı için varlıklarını sürdürmektedirler.

Baktria'nın güneyinde Hindukuş (*Paropamisos*), doğusunda Pamir (*Komedai/Comedus*), kuzeyinde ise Hisar Sıradağları (*Okseia* ve *Soğd*) yer almaktadır.

---

⁹⁰ Curtius, VII.4.31.

⁹¹ Curtius, VII.4.26-27; Kızıltepe kazısında Akhaimenidler döneminde arpa, buğday, darı, üzüm, kiraz, erik, kuruyemiş ve ketenin bölgede yetiştirildiğini gösteren kabuk ve tohumlar bulunurken otlak alanlarda keçi, koyun, at, sığır gibi hayvanların yanında az sayıda da olsa domuz, eşek ve deve kemikleri bulunmuştur, bkz. Xin Wu, Naomi F. Miller, ve Pam Crabtree. "Agro-Pastoral Strategies and Food Production on the Achaemenid Frontier in Central Asia: A Case Study of Kyzyltepa in Southern Uzbekistan", *Iran*, Cilt: 53, 2015, ss. 93-117.

⁹² Curtius, VII.4.30; Jonathan Tao, "Heavenly Horses of Bactria: The Creation of the Silk Road", *Emory Journal of Asian Studies*, 2019, s. 13; Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", s. 45.

⁹³ Louis Dupree, *Afganistan*, Princeton University Press, New Jersey, 1980, ss. 14-15.

⁹⁴ Curtius, VII.4.27-28.

⁹⁵ Plinius, *NH*. VIII.26; Solinus, 49.9-11; Masson, "The Environment", s. 39.

Baktria'nın alçak bölgeleri az yağış aldığı için insanlar, ihtiyacı olan suyu bu dağların eteklerinden yükseldikçe artan yağışlar ve tepelerdeki eriyen karlar sayesinde elde etmektedir. Antik dönemde Yunan ve Romalılar tarafından Paropamisos veya Hint Kafkasyası olarak bilinen Hindukuş Dağları, burayı aşan İskender komutasındaki Yunanlar için oldukça yüksek bir dağdı. Öyle ki tepe noktası bulutlardan yukarıda olduğu için Yunanların tanrıların ikamet ettiklerine inandıkları Olympos Dağı 3.000 metre yüksekliğe sahipken Baktria'nın güneyindeki Paropamisos Dağları 5.000 metre yüksekliğe ulaşabilmektedir.⁹⁶ Baktria'daki dağlardan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin çıkarıldığına dair herhangi bir kanıt olmasa da yakut, kunzit, laciverttaşı (lapis lazuli) gibi yarı-değerli taşların bu bölgeden çıkartılıp ticaret yoluyla batıya ulaştırıldığını biliyoruz.⁹⁷ Batı yönündeki çölün sağladığı avantaja ek olarak bu dağlar Baktria'yı güney, kuzey ve doğu yönünden gelecek istilalara karşı korumaktadır. Hisar Dağları, burada bulunan Demirkapı (Derbent) gibi dağ geçitleri sayesinde bölgeye giriş ve çıkışları kontrol etmeyi ve istilalara karşı savunmayı sağlamasına rağmen Pamir Dağları'yla arasından akan Vahş Nehri'nin içinden geçtiği yayla gibi doğudan göçebe istilacıların rahatlıkla geçebileceği yollara da sahiptir.

Ceyhun'a (*Oksos*) akan nehirleri kaynaklarına göre üçe ayırabiliriz. Surhanderya, Kofarnihon/Kafirnigan ve Vahş Nehri Hisar Dağları'nda, Kokça ve Panj Nehri Pamir Dağları'nda ve Kunduz (*Dargomanes*), Khulm, Belh (*Baktros*), Sar-i Pol, Şirin Tagab ise Hindukuş Dağları'nda doğmaktadır (bkz. Harita 2). Bu nehirlerin etrafına toplanmış yerleşimler geniş su kanalları ile sulanmaktadır. Antik dönemde Orta Asya'daki nehirler, aşırı sulama, buharlaşma, yağışlardaki azalma ve nehirlerin yönünü değiştirebilen depremlerden etkilenmiştir. Güney Baktria'daki nehirler, yıl içinde belli aralıklarla değişen su seviyesine bağlı olarak Ceyhun'a akmışlarsa bile bugün Kunduz Nehri hariç hepsi suyunu Ceyhun'a ulaştıramadan çöl kumuna karışarak son bulmaktadır.⁹⁸ Kaynakları yüksek dağlardaki eriyen karlar olan bu nehirlerin dönemsel

---

⁹⁶ Mehmet Ali Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi I*, ss. 31-33 Masson, "The Environment", s. 36.

⁹⁷ Michael I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Cilt: 1, Clarendon Press, Oxford, 1941, s. 545; Richard N. Frye, *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*, Markus Wiener, Princeton, 1998, s. 92.

⁹⁸ Strabon, XI.11.2; Curtius, VII.5.2'de Baktra'dan ayrıldıktan sonra 71 km'lik yolculuk boyunca suyun bulunmadığını söyler; Strabon, XV.1.19'da depremlerin İndus Nehri'nin yönünü değiştirerek yarattığı

gerçekleşen kuraklık karşısında azalan su seviyeleri, Orta Asya’da yaşayan insanları sınıyıcı bir unsurdur. Öyle ki Tunç Çağı’ndaki Oksos medeniyetinde olduğu gibi sulamaya bağlı tarımın etkilendiği dönemlerde insanlar açlık tehlikesi karşısında göçe zorlanmış ve dolayısıyla toplumsal düzen bozulmuştur.⁹⁹ Kuraklığın yanında bazen yaz aylarında Hindistan’dan gelerek bölgedeki dağlara yağın yağmurlarının yarattığı ani seller, dağ eteklerinden hızlı bir şekilde inerek yerleşimlerdeki binalarda tahribata ve insan kaybına neden olmakta ve hatta bu durum kuru nehir yataklarında çadır kuran göçebeleri bile etkilemekteydi.¹⁰⁰

Bugünkü Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan sınırları içinde yer alan Baktria; İraniler, Hintler, Çinliler ve göçebe halkların yaşadığı coğrafyaların tam kesiştiği bölgede yer alması bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. Baktria, İran’ı işgal eden İskender’in Hindistan’a yaptığı seferde bir üs, İran’a doğru genişleyen Hindistan’daki Maurya İmparatorluğu için bir sınır, Orta Asya’ya doğru yayılan Türkler için yeni bir yurt ve Batı’ya doğru genişleyen Çinliler için bir sömürge olarak rol oynamıştır. Şüphesiz bu kavimleri fethetmeye iten şey, bölgenin yer altı ve üstü zenginliklerinin yanında ticaret yolunun üzerinde yer almasıdır. Tunç Çağı’ndan beri Mezopotamya ile Baktria arasında var olan ticaret yolu, Kral Yolu ile birleşerek Batı Anadolu’ya kadar uzanmış ve Hellenistik Dönem’den sonra başlayan İpek Yolu ticaretinde önem kazanmıştır.¹⁰¹ Bu yollar üzerinden, özellikle yetiştirilen atlar ve bölgede çıkarılan yarı değerli taşlar ihraç edilirken, Hindistan gibi bölgelerden gelen mallar da Batı’ya ulaştırılıyordu. Bu ticaret yolları, malların taşınmasının yanında din, kültür, felsefenin de yayılmasını

---

tahribatı anlatır; Fouache ve diğerleri, “Environmental changes in Bactria and Sogdiana (Central Asia, Afghanistan, and Uzbekistan) from the Neolithic to the Late Bronze Age”, **The World of the Oxus Civilization**, Eds. B. Lyonnet, N. Dubova, Routledge, Londra, 2020, ss. 93-94.

⁹⁹ Élise Luneau, “Climate Change and the Rise and Fall of the Oxus Civilization in Southern Central Asia”, **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Eds. L. Yang ve diğerleri, Springer Cham, 2019, s. 279-281.

¹⁰⁰ Arrianos, *İnd.* 6.4-7; Dupree, **Afganistan**, ss. 3-5; Masson, “The Environment”, ss. 33-34.

¹⁰¹ Henri-Paul Francfort, “Iran and Central Asia: The Grand’Route of Khorasan (Great Khorasan Road) During the Third Millennium BC and the ‘Dark Stone’ Artefacts.” **The Iranian Plateau During the Bronze Age: Development of Urbanisation, Production and Trade**, Eds. J. Meyer, E. Vila, M. Mashkour, 2020, ss. 247-266; Rostovtzeff, **The Social and Economic History**, s. 546.

sağladığı için önemlidir.¹⁰² Budizm'in Mahayana kolu, Hellenizm ile etkileşime girerek Baktria üzerinden ticaret yollarıyla Çin'e gelerek buradan Japonya'ya yayılmıştır.¹⁰³

Baktria'nın özellikle Sogdiana ile arasındaki kuzey sınırının antik yazarların aktardığı haliyle oldukça bulanık olması, araştırmacılar arasında uzun süren bilimsel bir tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar bölgedeki yerleşimlerin konumlarını günümüze kadar yapılan kazılarla genel olarak tespit edilmişse de bölgelerin ve krallığın sınırlarını çizmek daha zordur. Bu zorluğun sebebi, bölge hakkındaki antik kaynakların yetersiz ve çelişkili olması kadar göçebe istilaları ve savaşlar gibi nedenler ile bölgenin sınırlarının sürekli değişmesidir.

Kuzey sınırı hakkında araştırmacıların öne sürdükleri fikirlere geçmeden önce onların yararlandığı antik kaynaklarımızda bu konuyla geçen ifade ve betimlemeleri burada sunmamız gerekmektedir. Plinius, Oksos ile Okhos'u karıştırırsa da Baktria ile Sogdiana arasındaki sınırın Oksos olduğunu aktarır.¹⁰⁴ İskender'in seferini anlatan tarihçiler ise daha az net ifadelerle aynı şeyi ima eder.¹⁰⁵ Curtius, Baktria'dan ayrılan İskender'in Oksos'un güneyindeki "Sogdiana'nın çöllük bölgelerine" ilerlediğini ama başka bir yerde de İaksartes'in Baktria ve Skythia arasındaki sınır olduğunu yani Baktria ve Sogdiana'yı bir bütün olduğunu aktarır.¹⁰⁶ Baktria hakkındaki en önemli coğrafi kaynağımız olan Strabon, Sogdiana'nın güney sınırını ve konumunu şöyle aktarır: "...Sogdiane, Bactriane'nin üstünde ve doğuya doğru, Baktrialılar ve Sogdianalılar arasındaki sınırı oluşturan Oksos Nehri ile İaksartes Nehri arasında yer alır." Strabon'un bu tanımı, sınırın Oksos Nehri olduğu konusunda gayet net olmakla

---

¹⁰² Sylvia Winkelmann, "Trading Religions' From Bronze Age Iran to Bactria", **Religions and Trade**, Eds. P. Wick ve V. Rabens, Brill, Boston, 2014, ss. 199-230; Xinru Liu, "A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and Islam", **Journal of World History**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2011, ss. 55-81.

¹⁰³ Georgios T. Halkias, "When the Greeks Converted the Buddha: Asymmetrical Transfers of Knowledge in Indo-Greek Cultures", **Religions and Trade**, Eds. P. Wick ve V. Rabens, Brill, Boston, 2014, ss. 98-110.

¹⁰⁴ Plinius, *NH*. VI.18.

¹⁰⁵ Arrianos, *Anab.* IV.15.7'de şöyle bir ifade kullanır: "İskender'in kendisi ise, [...] Sogdiane'ye ilerlemek niyetiyle Oksos Nehri'ne döndü"; Curtius Rufus, VII.4.5'te kral katili Bessos'un planını şöyle aktarır: "[Bessos] şimdilik kararının, Soğdların topraklarına geri çekilmek ve komşu kabilelerden güçlü takviye kuvvetleri ile birleşene kadar Oksos nehrini düşmana karşı bir bariyer olarak kullanmak olduğunu ilan etti."

¹⁰⁶ Curtius, VII.5.1, 7.2, 8.30; Holt, **Alexander the Great**, ss. 20-21.

beraber bu nehrin kaynağının neresi kabul edildiği belli değildir.¹⁰⁷ Örneğin Kunduz Nehri, Oksos'a akmaktadır ve bu nehir kaynak olarak kabul edilirse Doğu Baktria'yı da Sogdiana'ya dâhil etmemiz gerekir. Oksos'a akan nehirlerden hangisinin kaynak olarak kabul edilmesi gerektiğini, sadece antik kaynaklardan tespit etmek mümkün değildir. Sogdiana'nın ayrıca Baktria'nın doğusunda yer aldığı ifadesiyle kastedilenin Doğu Baktria'nın Sogdiana'ya ait olduğunu düşünmemek gerekir. Nitekim Ptolemaios'un "Asiae VII" haritasına bakıldığı zaman Baktria'nın doğusunda gösterilen yerde Aleksandreia Eskhate ve Kyreskhata gibi oldukça kuzeydeki kentler gösterilmektedir. Antik coğrafyacıların bu hatalı haritalandırmayı yapmalarının sebebi, Eratosthenes'in haritasından yararlanmalarındır.¹⁰⁸

Antik bölgelerin sınırlarını ele alırken dikkat edilmesi gereken bir nokta, antik kaynaklarda geçen bölge isimlerinin siyasi, coğrafi veya kültürel anlamda kullanılıyor olabileceğidir.¹⁰⁹ Ülkenin yöneticisi, satrabın gücünü kısıtlamak veya arttırmak amacıyla satraplıkları küçültülebilir, genişletilebilir veya birleştirebilirdi. Bu durumda antik kaynakta belirtilen bölgenin o dönemdeki siyasi sınırları belirlenmiş olurdu. Coğrafi bölge ise nehir, dağ, çöl gibi yeryüzü şekilleri ile belirlenmeye daha yatkındır. Ayrıca antik bölgelerin bazen belli kabile veya halklarla ilişkilendirildiği için insan hareketliliğine de bağlı olarak bölgenin sınırları zamanla değişmiş olabilir. Buna göre antik kaynaklarda İskender'in Oksos'u geçtikten sonra Sogdiana'ya ulaştığı ifadesi üç ayrı anlama gelebilir. Eğer idari anlamda kullanıldıysa Oksos nehrinin kuzeyi, Sogdiana'nın merkezi olarak kabul edilen Marakanda'da bulunan bir alt satrabın sorumluluğunda olabilir. Eğer coğrafi anlamda kullanıldıysa da Baktria'nın Oksos Nehri'nin güneyinde yer aldığını gösterir. Eğer etnik anlamda kullanıldıysa nehrin kuzeyinde Baktrialılar yerine Soğdların çoğunlukta olduğu kastedilmiş olabilir.

Antik kaynakların aktardıklarını destekleyecek şekilde 19. yüzyıldan itibaren Oksos'un kuzeyi ve Sogdiana'da az sayıda Yunan sikkesi bulunmasını delil göstererek

---

¹⁰⁷ Strabon, XI.11.2.

¹⁰⁸ Strabon, XI.11.1'de ve devamında özellikle Asya için Eratosthenes'in gümmümüze ulaşmayan eserinden yararlandığını aktarır; Eratosthenes'in haritası ve Kleitarkhos'un eserindeki hayali coğrafyadan yararlanan sonraki antik tarihçiler, coğrafyayı hatalı bir şekilde aktardılar, bkz. Rapin, "On the Way to Roxane 2", ss. 259-263.

¹⁰⁹ Leriche, "Bactria, Land of a Thousand Cities", s. 125.

Yunanların buralardaki varlığının aslında çok az olduğu iddia edilse de Rtveladze, Marakanda'ya kadar para sirkülasyonunun devam ettiğini ve ticarete takasın bir alternatif olarak paranın yanında kullanıldığını belirterek sikke azlığını açıklamaya çalışır.¹¹⁰ 1946'da Sovyet yönetimindeki Güney Tacikistan'da başlayan kazılarda elde edilen verilerin burada aynı güneydekine benzer olmasından dolayı Mikhail M. Dyakonov, Pamir-Alay Dağ Sistemi'nden batıya doğru uzanan Hisar Sıradağlarını sınır kabul ederek Ceyhun Nehri ile arasında kalan bölgeyi Kuzey Baktria olarak tanımlamıştır.¹¹¹ Arkeologlar, daha sonra Kuzey Baktria'yı da doğu ve batı olarak yani bugünkü Özbekistan ve Tacikistan arasındaki sınıra benzer bir şekilde ikiye bölmüştür. Boris Stavisky ise Kuzey Baktria'yı güneyle beraber tek bir tarihsel ve kültürel bir bölge olarak en azından antik dönem içinde ele alır.¹¹² Buna göre Kuzey Baktria'nın daha sonraki dönemlerde güneyle beraber bir bütün olarak gösterilmesi, Hellenistik Dönem'de de bunun böyle olduğunu göstermektedir. Stavisky, Kuşanlar döneminde bölgenin yeni bir ismi varsa da bilinmediği için bölgeye Kuşan Baktriası denirken imparatorluğun son zamanlarında Baktria yerine Tokharistan denmeye başladığını ve bu iki bölgenin sınırlarının Kuzey Baktria'yı kapsadığını belirtir. Nehirlerin yerine dağların sınır kabul edildiği bu görüşe göre Hisar Dağları ile Ceyhun Nehri'ne doğru ilerleyen Baysun Dağı'nın arasındaki bir dağ geçidi olan ve Orhun Yazıtları'nda da geçecek Demirkapı, Baktria-Sogdiana arasındaki yol üzerinde sınır kapısı görevi görüyordu.¹¹³ Öncelikle bu görüşler, Oksos'un sınır olduğunu kesin olarak ifade eden antik kaynakları göz ardı etmekte ve onun yerine dağları coğrafi sınır kabul etmektedir. Hellenistik Dönem'de Baktria'daki satrap veya kral tarafından yönetilen Sogdiana'da tabii ki Baktria'dakine benzer yapılar inşa edilmiş olabilir ve bu durum Kuzey Baktria'nın Sogdiana'ya ait olabileceği ihtimalini değiştirmez. Kuşan İmparatorluğu'nu kuracak Yueçilerin istilasının Kuzey Baktria'dan başlayarak güneye daha sonra inmesinden

---

¹¹⁰ Edvard V. Rtveladze, "La Circulation Monétaire au Nord de l'Oxus à L'Époque Gréco-Bactrienne", çev. Fussman Gérard, *Revue Numismatique*, Cilt: 26, 1984, ss. 61 vd.

¹¹¹ Dyakonov, *У истоков древней*, ss. 22 vd.

¹¹² Boris Yakovleviç Stavisky, *Кuşанская Бактрия: Проблемы истории и культуры* [Kuşan Baktriası: Tarih ve Kültür Sorunları], Наука Главная редакция восточной литературы, Moskova, 1977, ss. 40-41.

¹¹³ Rapin, "On the Way to Roxane", s. 47; Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Demirkapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, TDV Yayınları, Ankara, ss. 153-154.

Hellenistik Dönem sonrasında bölgenin sınırlarını genişletmiş olduğu sonucu da çıkarılabilir.¹¹⁴

Claude Rapin'e göre Hisar Dağları'nın güneyine Kuzey Baktria denmesi, İskender'in dönemi için yanlış bir ifadedir ve bu dönemde Baktria-Sogdiana arasındaki gerçek idari sınır Ceyhun ve Vahş Nehri'dir.¹¹⁵ Bu görüş antik kaynaklardaki Oksos Nehri'nin sınır olduğu bilgisiyle uyumludur. Nitekim Oksos Nehri'nin kaynağı olarak antik yazarların nereyi gösterdiğini bilmiyoruz. Onun bu önerisi, yazılı kaynaklarda geçen İskender'in güzergâhı hakkında verilen bilgileri anlamlı kılmak üzere ortaya atılmıştır. Rapin'e göre Sogdiana'daki nüfus, MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren kuzeyden gelen göçebe baskısı arttığı için zamanla Hisar Dağları'nın güneyine kaydı ve Demirkapı bir sınır olarak işlev görmeye başladı.¹¹⁶ Hisar Dağları'nın ötesindeki Sogdiana toprakları kaybedildiği için Baktria Krallığı yönetiminde kalan bölgeye de Kuzey Baktria denmeye başlandı ve ele geçirilen bu topraklar Yueçilerin istilasından daha sonra Tokharistan adını aldı.¹¹⁷

Rapin'in önerisine göre Baktria'nın kuzey sınırı için ne zaman sorusunu sormak gerekmektedir. Antik bölgelerin sınırları aynı dönem içinde değişmeyeceği yönündeki bir varsayım, İskender'in MÖ 329'da bölgeye vardığındaki sınırların Seleukoslar ve Baktria Krallığı dönemindeki sınırlarla aynı olduğunu kabul eder. Antik kaynaklardaki Baktria'nın Hellenistik Dönem tarihine ait bilgilerin büyük bir kısmı, İskender'in zamanına ait olması bu varsayımı açıklayabilir. Antik kaynakların kabul ettiği sınır krallık dönemine ait arkeolojik verilerle uyuşmadığı için onları tamamen reddederek Kuşan Dönem'i sınırlarını kabul eden görüş bu yüzden kısmi olarak yanlıştır.

Baktria'nın kuzey sınırı hakkındaki tartışmaların bir benzeri diğer yönlerde görülmemektedir. Antik kaynaklar Baktria'nın batısında Margiana bölgesinin yer aldığını aktarırlar.¹¹⁸ Margiana ve Baktria arasındaki sınır, bugünkü Afganistan ve Türkmenistan arasındaki sınır gibi Karakum Çölü tarafından belirleniyordu. Bundan

---

¹¹⁴ Harry Falk, "The Five Yabghus of the Yuezhi", *Bulletin of the Asia Institute*, Cilt: 28, 2014, ss. 1-43.

¹¹⁵ Rapin, "On the Way to Roxane 2" s. 258.

¹¹⁶ Rapin, "Nomads and the Shaping of Central Asia", s. 47.

¹¹⁷ Rapin-Grenet, "Alexander, Ai Khanum, Termez", s. 86.

¹¹⁸ Ptolemaios, VI.10.1, 11.1; Strabon, XI.10.1-2.

dolayı aradaki sınır, Şirin Tagab Nehri'nin batısında bir yerde başlıyor olmalıdır. Baktria'nın güney sınırındaki Hindukuş Dağları; Areia ve Paropamisadai bölgelerinin Baktria ile arasında olan sınırı belirliyordu.¹¹⁹

I.2.2. Sogdiana ve Margiana

Ceyhun'un kuzeydoğusunda ve Seyhun'un güneybatısında yer alan Sogdiana, bugünkü Tacikistan ve Doğu Özbekistan topraklarını içeren antik bir bölgedir.¹²⁰ Sogdianalıların veya Soğdların soyundan gelen Taciklerin *Sugdh* dedikleri ve bizim Soğdya olarak isimlendirdiğimiz bölgenin antik dönemdeki ismi, *Avesta*'da *Sugda*, Eski Farsça'da *Suguda* ve Yunanlar için *Sogdiane* idi.¹²¹ Soğdlar, Pamir-Alay Dağ Sistemi ve onun batıya uzantısı olan Hisar (*Okseia* ve *Soğd*) Dağları'nın eteklerinde, bu dağlardan doğan nehirlerin oluşturduğu vahalarda yaşadılar ve dolayısıyla Baktria'daki gibi bir vaha kültürüne sahiptiler.¹²²

Sogdiana'yı üç kısma ayırırsak bunlardan ilki, Alay Dağları'nda doğan Zerefşan (*Polytimetos*) Nehri'nin oluşturduğu ve başkent Marakanda'nın (bugünkü Semerkant) yer aldığı vaha olurdu. Bu nehir belirli dönemler haricinde bugün olduğu gibi antik dönemde de Ceyhun'a ulaşmadan çölde kaybolmaktadır. Akhaimenidler döneminden önce inşa edilmiş Dargom Kanalı (*Dargomanes*), Zerefşan'ın suyunu kentin güneyine taşıyarak vahayı 40 km genişletmiştir.¹²³ Zerefşan ile Ceyhun arasında yer alan ve onlardan daha küçük bir nehir olan Kaşkaderya'nın yarattığı bir vaha vardır. Bu vaha üzerinde yoğun bir nüfusa sahip Ksenippa (bugünkü Karşı) kenti yer alırken nehrin yukarlarına doğru daha az şehirleşmenin olduğu Nautaka ("dokuz dere") bölgesi ve aynı

---

¹¹⁹ Ptolemaios, VI.11.1; Strabon, XV.1.26, 2.8-10'da Arakhosia yerine güneyden Areia ile sınırı olduğunu söylemelerinin nedeni o dönemde Arakhosia'nın Areia'ya bağlı bir alt satraplık/bölge olmasıdır, bkz. Strabon, XI.10.1.

¹²⁰ Strabon, XI.11.2; Curtius, VII.7.2.

¹²¹ Kelimenin kökeni ve ne anlama geldiği hakkında çeşitli önerileri vardır ancak hem dilbilimsel hem tarihsel açıdan en uygunu "yanmış/kutsanmış" anlamında Zerdüştlük ile bağlantısı olduğudur, bkz. Pavel Lurje, "Sogdiana i. The Name SOGD", *Encyclopædia Iranica* (Online Edition), 2017.

¹²² Ammianus, XXIII.6.59; Strabon, XI.11.3.

¹²³ Arrianos, *Anab.* IV.6.6; Simone Mantellini, "Irrigation Systems in Samarkand", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, Ed. H. Selin, Springer, Dordrecht, 2016, ss. 2374 vd.

isme sahip bir şehir (bugünkü Şehr-i-Sebz) yer alır.¹²⁴ Hisar Dağları'ndan Vahş Nehri'ne kadar olan üç küçük bölge vardır: Şerabadderya'nın merkezinde olduğu Oksiana, Surhanderya Nehri'nin yukarı vadisindeki Pareitakai ve Kofarnihon Nehri boyunca uzanan Bubakene. Marakanda'nın kuzeydoğusunda bulunan Timur'un Kapısı ile İaksartes arasında Osruşana bölgesi yer almaktadır. Fergana Vadisi, bir kısmı Seyhun'un güneyinde yer almasına rağmen muhtemelen Seleukoslar dönemine kadar Sogdiana'nın bir parçası olmadı. Burada yaşayan İskitlerden Abii kabilesi, Akhaimenidlerin ve İskender'in işgaline rağmen bağımsızlıklarını korudular.¹²⁵

Sogdiana, Kızılkum ile Karakum Çölü'nde ve kuzeydeki bozkırlarda yaşayan göçebe İskitlerin doğu, kuzey ve batı yönünden devamlı bir baskısı altındadır. Hayvanlarını otlatmak için İaksartes'i geçen ve fırsat buldukça bölgeyi yağmalayan, haraca bağlayan ve hatta işgal edebilen İskitlere karşı sürekli bir savunma ve asker desteğine ihtiyaç duymaktadır. Akhaimenidler, Seleukoslar ve Baktria Krallığı döneminde merkezden veya bağlı oldukları Baktria Satrabı tarafından buraya garnizon yardımı alan Sogdiana'da özellikle kuzeydeki Osruşana'da Kyroupolis, Gaza, Aleksandreia Eskhate gibi sekizden fazla koloni kurulmuştur.¹²⁶ Tarihi Buhara kentinin antik dönemde var olmadığını göz önünde bulundurursak Zerefşan'ın beslediği ancak şehirleşmenin olmadığı topraklarda ise İskitler yaşıyor olmalıdır.¹²⁷

Sogdianalılar, Alay Dağları'nın kuzeye bakan batı uzantısı olan Türkistan Dağları'ndan çıkardıkları altın, gümüş, bakır gibi değerli ve turkuaz gibi yarı-değerli madenleri işleyip Baktria üzerinden ihraç ettiler.¹²⁸ Ayrıca bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşan yarı-göçebelerin yetiştirdiği Soğd atı oldukça değerliydi.¹²⁹ Soğd

---

¹²⁴ Curtius, VIII.2.14; Pavel Lurje, "Sogdiana ii. Historical Geography", *Encyclopædia Iranica* (Online Edition), 2017; Yer isimlerinin anlamları için bkz. Rapin-Grenet, "Alexander, Ai Khanum, Termez", s. 89.

¹²⁵ Curtius, VII.6.11; Arrianos, *Anab.* IV.1.1; Ammianus, XXIII.6.53; Rapin, "On the way to Roxane 2", ss. 272-3.

¹²⁶ Arrianos, *Anab.* IV.3.1; Curtius, VII.6.16; Justinus, XII.5.12; Strabon, XI.11.4.

¹²⁷ Frye, *The Heritage of Central Asia*, s. 82.

¹²⁸ Bertille Lyonnet, "Sogdiana", *The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World*, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, ss. 314-315.

¹²⁹ Büyük olasılıkla Türkmen atının atası olan Soğd atı, Persepolis'teki sarayda bulunan kabartma heykellerinin arasında krala sunulmak üzere getirilirken resmedilmiştir, bkz. Judith Lerner, "The Horses of the Ancient Persian Empire at Persepolis", *Antiquity*, Cilt: 53, Sayı: 207, 1979, ss. 45 vd.

tüccarlar, Çin'den gelen malları batıya taşıyarak İpek Yolu ticaretinde önemli bir rol oynayacaktır ancak böyle bir tüccarlık faaliyetinden doğan zenginlik Hellenistik Dönem için söz konusu değildir.

Antik kaynaklarda Zariaspa'yı Baktra'dan ve Zariaspes'i de Baktros Nehri'nden bahsederken ikinci bir isim olarak kullanıldığını görmekteyiz.¹³⁰ Bu ismi Baktra'ya verenler, büyük olasılıkla burayı işgal eden Perslerdi. Nitekim bu kelime, Eski Farsça'da altın at anlamına geliyordu.¹³¹ Plinius, Zariaspa'nın Baktra ismini daha sonradan aldığını söylese de bu ülkenin ismi *Avesta*'da da "*Bakhdhi*" olarak geçiyordu.¹³² Antik yazarların bazıları, bu ismi bazen Baktra'nın diğer ismi olduğunu belirterek kullanırken bazıları da eseri içerisinde farklı yerlerde sanki farklı şehirlermiş gibi düşündürebilecek biçimde kullanmaktadır. Örneğin Polybios, Euthydemus'un "Baktria'daki Zariaspa kentine" çekildiğini söylerken başka bir yerde sanki farklı bir şehirmiş gibi Baktra ismini kullanır.¹³³ Ptolemaios ise başkent Baktra (*Bactra regia*) ve Zariaspa'yı ayrı kentler olarak verir.¹³⁴ Arrianos, Zariaspa isminin en çok kullanıldığı gördüğümüz eserinde dördüncü kitaba kadar Baktra denen şehre dördüncü kitapta Zariaspa demeye başlar.¹³⁵ Bu durum MÖ 328'de İskender'in bölgedeki isyancılara karşı yaptığı seferin detaylarında tutarsızlıklara sebep olmaktadır. İskender'in Baktrialıları ve Soğdları çağırdığı Zariaspa'da düzenlediği toplantı için 300-500 km'lik uzak ve zorlu bir yolculuk yapıp tekrardan isyancılarla savaşmak üzere geri dönmesi gerekmektedir. Claude Rapin'in antik yazarların özellikle belirttiği bu bilgiyi reddeden önerisine göre Zariaspa, aslında Marakanda'nın diğer bir ismi veya buraya bağlı bir yerleşimin (Afrasiab?) ismiydi.¹³⁶ Rapin, dördüncü kitabın başında İskender'in

---

¹³⁰ Strabon, XI.11.2; Plinius, *NH.* VI.17.2; Zariaspa ile Zoroaster/Zerdüşt arasında bağlantı kurularak Baktra'ya Zerdüşt'ün memleketi olduğu düşünülmüştür, bkz. Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 114 vd.

¹³¹ Edvard V. Rtveladze, "Parthia and Bactria", **In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asian Archaeology in Antiquity**, Ed. A. Invernizzi, Le Lettere, Floransa, 1995, s. 185; Zariaspa, altından anlamındaki "zari" ve at anlamındaki "asp" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.

¹³² Plinius, *NH.* VI.18; *Avesta*, Vendidad 1.6.

¹³³ Polybios, X.49.15, XXIX.12.8.

¹³⁴ Ptolemaios, VI.11.

¹³⁵ Arrianos, *Anab.* III.25.3-6.

¹³⁶ Rapin, "On the way to Roxane 2" ss. 264-270; Claude Rapin ve Svetlana Gorshenina, "Samarkand, Marakanda, Zariaspa, la lente formation d'équivalences toponymiques", **De Samarcande à Istanbul: étapes orientales**, Ed. V. Schiltz, CNRS, Paris, 2015, ss. 113-116; Buna göre Zerefşan/Zarapsha ("altın

Zerefşan'ın kuzeydoğusunda seferi üzerine olması, Zariaspes ile Zerefşan isimlerinin benzerliği ve kentin Ptolemaios'un haritasında Zariaspes ve Dargomanes Nehri'nin arasında yer almasıyla önerisini güçlendirmiş ve Arrianos'un toplantı için bölgenin "en büyük kenti Zariaspa" ifadesiyle aslında Sogdiana'daki en büyük kentin kastediliyor olduğu sonucuna varmıştır.¹³⁷ Onun bu önerisi, Orta Asya'nın antik tarihini yazarken antik kaynaklara sadık kalarak Zariaspa'yı Baktra ile eşleştiren diğer tarihçilere kıyasla en azından İskender'in burada olduğu sırada yaptıklarına açıklık getirmekte ve Arrianos'un eserinin bu yeni eşleştirmeye göre tekrar yorumlanmasını gerektirmektedir. Yine de bu, diğer kaynaklardaki kullanımların hatalı olduğu ve Zariaspa'nın kesin olarak Marakanda ile eşleştirilmesi gerektiği anlamına gelmez nitekim antik yazarlar bu ismi Baktra'nın diğer adı olarak düşündükleri için aktardıkları bilgilerde kastedilen yine bu kent olabilir ve dolayısıyla kentin ismini hatalı kullananın sadece Arrianos olduğu düşünülebilir.

Antik Margiana (Yunanca *Margiane*, Eski Farsça *Marguş*), Merv kentinin de içinde bulunduğu bugünkü Türkmenistan'da topraklarında yer alan küçük bir vaha bölgesidir. Paropamisos Dağları'nda doğan Murgap Nehri, Orta Asya'nın güneybatısında yer alan ve oldukça kuru hava ve rüzgâr erozyonuyla oluşmuş Karakum Çölü'ne gelerek burada oldukça verimli yemyeşil bir vaha oluşturur.¹³⁸ Burada birkaç kola ayrılarak çöl içinde ilerleyip kaybolan nehrin kolları, ayrı idari bölgeleri oluşturur. Ayrıca Margiana bölgesi, Areia'dan gelen Hari Nehri'nin (Yunanca *Areios*) oluşturduğu batısındaki daha küçük bir vahayı de içermektedir. Antik dönemde burada yetiştirilen en önemli şey, kuru havada uzun süre saklanabilen bir meyve olan üzümdü. Oldukça az yağış alan ve buharlaşmanın çok olduğu Karakum Çölü tarafından çevrelenen Margiana, bu doğal savunma sayesinde istilaya karşı kendisini koruyabilmesini sağlar. Ancak burada kurulacak bir devletin gücünün sahip olduğu su kaynaklarıyla sınırlı

---

saçan") üzerinde yer alan Zariaspa'da satrabın bir sarayı bulunduğu için önemli bir semt ya da kentti, bkz. Lyonnet, "Sogdiana", s. 317.

¹³⁷ Arrianos, *Anab.* IV.1.5; Ptolemaios, VI.12.6'da Drapsaka'nın konumunu Marakanda-Zariaspa ile karıştırmış ve bunun sebebi muhtemelen Kunduz Nehri ile Semerkant'ın güneyinde bulunan doğal bir su kanalı olan Dargom'un ikisine de Dargomenes denmesidir.

¹³⁸ Plinius, *NH.* VI.18; Strabon, XI.10.1-2; Ptolemaios, VI.10.1, 4; Ammianus, XXIII.6.56; Masson, "The Environment", s. 33.

olması ve diğer bölgelere ulaşılması zor olduğu için merkezi burası olan güçlü bir devlet kurmak mümkün değildir.¹³⁹ Margiana, Murgap Nehri'nin doğduğu dağlardan Baktria'ya kadar olan bölgede göçebe kabileler yaşadığı için muhtemelen vahalardaki yerleşimlerle sınırlıydı. Bölgenin diğer bir önemi, Baktria ile Parthia arasındaki güzergâh Karakum Çölü'nden geçtiği için Margiana'nın tek durak noktası olmasıdır. Bu yüzden Margiana, Hellenistik Dönem'de Parthlar ile Baktria Krallığı arasındaki savaşın ortasında kalsa da bu dönemden sonra başlayan İpek Yolu ticaretinde tekrar refaha kavuşacaktır.

I.2.3. Skythia ve Khorasmia

Sibirya Ormanları'nın hemen güneyinde, az yağış aldığı için yalnızca kısa otların yetişebildiği ancak sıcaklık az olduğu için çölleşmenin görülmediği bozkırlar başlamaktadır.¹⁴⁰ Orta Asya'daki bozkırlar, insanları tarım yerine hayvancılığa itip göçebe bir hayata mecbur ederek şehirleşmenin önüne geçmiştir. Volga Nehri'nin batısında yer alan bozkırlar ise Orta Asya'dakine göre daha fazla yağış aldığı ve kuzeyden akan nehirler sayesinde beslendiği için günümüzde şehirleşmiştir ve önemli tarım faaliyetleri gerçekleşmektedir. Bozkırlarda kurt dışında hızlı yırtıcı hayvan az olduğu için atların yabani olarak yaşamasına uygundur ve bu atların Avrasya'nın bozkırlarında yaşayan insanlar tarafından yaklaşık olarak MÖ 3500'de evcilleştirildiği düşünülmektedir.¹⁴¹

Antik coğrafyacıların Avrasya bozkırları hakkındaki bilgileri, coğrafyanın keşfetmek için fazla büyük olması, şehirleşmenin olmaması ve iklim şartlarından dolayı azdır.¹⁴² Antik kaynaklara göre göçebe kültürü, Kafkaslar ve Baktria'dan İskit (Kuzey) Okyanusu'na, Tuna'dan Çin'e (*Seres*) veya Doğu (Büyük) Okyanusu'na kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Bozkırlarda yaşayan insanlar, tek tip bir yaşam tarzına mecbur

---

¹³⁹ Margiana, Tunç Çağı'nda Oksos medeniyetinin bir parçası olsa da Akhaimenidlerden önce burada bir krallık yoktu, bkz. M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 41.

¹⁴⁰ Rafis Abazov, **The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, Palgrave Macmillan, New York, 2008, ss. 2-3.

¹⁴¹ Pablo Librado, Naveed Khan, Antonie Fagas ve diğerleri, "The Origins and Spread of Domestic Horses from the Western Eurasian Steppes" **Nature**, Cilt: 598, 2021, ss. 634-640.

¹⁴² Strabon, II.1.17, 5.14, XI.2.2; Ammianus, XXIII.6.14.

oldukları için hem bazen tek bir kavim olarak düşünöldüler hem de Yunan, Mezopotamya ve Pers yazılı kaynaklarında farklı isimlerde anıldılar.¹⁴³ Asurluların *Aşguzai*, Perslerin *Saka* ve Yunanların da *Skythai* dediğı bu göçebe halk, yaşadıkları coğrafyanın ismini belirleyerek Skythia denmesine neden oldu.¹⁴⁴ Dolayısıyla Hellenistik Dönem’de bölgenin coğrafyasını anlamak yerine göçebe kabilelerin yaşadıkları bölgeleri anlamamız gereklidir. Perslere ait antik metinleri incelediğimizde İskitlerin üç gruba ayrıldığını görmekteyiz: *Saka tigraksauda* (sivri başlıklı Sakalar), *Saka haumavarga* (soma bitkisi içen, veya tanrılaştırılmış haline, Hauma’ya tapan Sakalar¹⁴⁵) ve *Saka paradraya* (denizin ötesindeki Sakalar). Yunan tarihçilerin aktardıklarıyla karşılaştırdığımızda sivri başlıklı sakaların Massagetler olduğunu, denizin ötesindeki ile Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan İskitlerin kastedildiğini ve sadece Sogdiana’nın doğusunda yer alan *Sakai* (*Saka haumavarga*) için Saka isminin için kullanıldığını görölmektedir.¹⁴⁶ Akhaimenidler döneminde Hazar’ın doğusuna ve Khorasmia’ya yerleşen Dahalar, muhtemelen kendilerinden ayrıldıkları Massagetleri Aral Gölü’nün doğusuna Ceyhun ile Seyhun arasındaki bölgeye ittiler.¹⁴⁷ Massagetlerin itildiğı alan her ne kadar alan olarak geniş olsa da göçebe yaşama uygun olmayan Kızılıkum Çölü bölgenin büyük çoğunluğunu kaplamaktadır. Dahaların alt kabilesi olan Parnlar, bölgenin güneyinde Okhos Nehri etrafında yaşamaktaydılar ve Seleukoslar

---

¹⁴³ Herodotos, IV.11’e göre İskitler, Massagetler ile yaptıkları savaşta yenildikleri için Kimmerlerin yaşadığı Karadeniz’in kuzeyine göç etmiş ayrı bir halktı; Strabon, I.2.27, XI.6.2’de Hazar Denizi’nin batısındaki İskitleri aynı zamanda Sarmat olarak tanımlayarak doğusundaki yani Orta Asya’daki İskitlerden ayırır; Plinius, *NH*. IV.25’te İskit kelimesinin zamanla Sarmatları ve hatta Almanları kapsayacak şekilde anlamının genişletildiğini aktarır; **Behistun** § 6’da İskitler yerine Saka dendiğı görölebilir; İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 3-7; M. Ali Kaya, **İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 214-224.

¹⁴⁴ Skythia’nın Orta Asya’daki topraklarına bugün Türkistan denmektedir. Saldırıya uğrayan batıdaki antik yazarlar, akıllarda yer eden atlı okçu göçebeleri bazen bir önceki dönemin göçebelerinin isimleriyle andılar; Roma topraklarını istila eden Hunlara İskit ve İstanbul’u fetheden Türklere Hun dedikleri olmuştur, bkz. Frye, **The Heritage of Central Asia**, s. 81.

¹⁴⁵ Rüdiger Schmitt, “Haumavargā”, **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2003; Soma/Hauma aslında Oksos medeniyetinde tapınılan bir tanrının ismi olabilir, bkz. Alexander Lubotsky, “What Language Was Spoken by the People of the Bactria-Margiana Archaeological Complex?”, **At the Shores of the Sky**, Brill, Boston, 2020, ss. 5-11.

¹⁴⁶ Herodotos, I.204; Strabon, VII.3.12 XI.6.2 8.1-2; Plinius, *NH*. VI.19; İlhami Durmuş, “Kazakistan’da Sakalar”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2019, ss. 185-96; Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, s. 44.

¹⁴⁷ Strabon, XI.8.2; Durmuş, **İskitler**, ss. 7-9; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 22-23.

döneminde Parthia'yı ele geçirdiler.¹⁴⁸ Çalışmanın devamında Saka olarak bahsedilecek olan *Saka haumavarga* ise Tanrı Dağları'nın etrafında yani Sogdiana'nın kuzeyindeki Osruşana, Seyhun'un ötesi, Fergana Vadisi ve Tarım Havzası'nda bulunuyordu.¹⁴⁹

Orta Asya tarihinde önemli bir role sahip olan göçebeler, yaşamlarını şehirliiler üzerinden sürdürdükleri sembiyotik bir ilişki içerisindeydiler.¹⁵⁰ Temel geçim kaynakları hayvanlar olan göçebeler, devamlı olarak su ve çayırların olduğu bölgeden diğerine gitmek zorunda oldukları için şehirleşmenin olduğu sulak yerlerin yakınlarna yerleşiyor veya diğer göçebe kabilelerin otlakları için savaşıyorlardı. Yerleşik insanlara atlarını ve hayvanlardan el ettikleri ürünlerini (yün, süt vb.) tarımsal ve zanaat ürünleri karşılığında satıyorlardı ve bunun yanında paralı asker olarak ordularında hizmet edebiliyorlardı. Yerleşik insanlarla evlilik bağları ile ittifak kurup veya ücret karşılığında diğer göçebelerle savaşarak yeni otlaklık alanlar elde ederken diğer taraf da kendisini yağmacı göçebelere karşı koruyordu.¹⁵¹ Devletlerde iç karışıklıkların veya savaşların olduğu dönemler ise göçebeler için bir fırsat zamanlarıdır. Göçebeler, bu dönemlerde akınlar düzenleyip yağma yapıyorlardı ve elde ettikleri ganimeti şehirdekilerle ticaret yaparken kullanıyorlardı. Eğer şehirliiler bağlı oldukları devlet tarafından kaderlerine terkedilirse göçebeler bölgeye yerleşip onların yeni efendileri oluyorlardı. Başka bir kabile veya devlet ile kazanamayacakları bir savaşa girerlerse toprakları için ölmek yerine toplu olarak göç etmeyi tercih ediyorlardı.

Karakum ve Kızılıkum Çölü arasından geçerek Aral Gölü'ne akan Ceyhun Nehri'nin burada oluşturduğu deltada bir vaha ülkesi olan Khorasmia (Eski Farsça *Uvarazmiş*, bugünkü Harezm) bulunmaktadır. Akhaimenidler döneminde bölgede merkezi yönetim tarafından desteklenen şehirleşme çabalarıyla İskitler üzerinde karakol

---

¹⁴⁸ Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 103-109; A. Abetekov ve H. Yusupov, "Ancient Iranian Nomads in Western Central Asia", **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, ss. 24-25.

¹⁴⁹ Strabon, XI.8.2'de Seyhun'un ötesinden gelerek Baktria'yı işgal eden halkları sayar: Asii, Pasiani, Tokhari ve Sakarauli; Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 291'de Sakaraukai, Sakarauli ve Saraukai'nin aynı halkı temsil ettiğini belirtir.

¹⁵⁰ Frye, **The Heritage of Central Asia**, ss. 81-83; Scott Levi, "Turks and Tajiks in Central Asian History", **Everyday Life in Central Asia: Past and Present**, Eds. J. Sahadeo ve R. Zanca, Indiana University Press, Indianapolis, 2007, ss. 15-32; Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 79-80.

¹⁵¹ Sören Stark, "Central Asia and the Steppe", **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 82.

görevi gören surlarla çevrilmiş kentler kuruldu.¹⁵² Dahalardan bu bölgeye yerleşmiş göçebeler, gelen kolonicilerle kaynaşarak Khorasmia kültürünü oluşturdu. Pers İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıklardan dolayı bölgedeki merkezi otorite zayıfladı ve Khorasmialıların Perslerin nazarındaki siyasal statüleri tebaadan müttefike yükseldi. İskender'in zamanında da tam bağımsızlığını kazanan Khorasmia, arasındaki çöllerle Baktria ve Sogdiana'dan ayrıldığı için Hellenistik Dönem'de bölgede rol oynayan önemli bir ülke değildi ve buradaki krallık, Baktria Krallığı'yla aynı dönemde Orta Asya'ya akın eden göçebeler tarafından yıkıldı.¹⁵³

---

¹⁵² Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", ss. 42, 46; Yuri A. Rapoport, "Chorasnia, I. Archeology and Pre-Islamic History", *Encyclopædia Iranica*, Cilt: 5 (5), 1991, ss. 511-516.

¹⁵³ Mitchiner, *The Early Coinage of Central Asia*, ss. 19-21.

İKİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK BAKTRİA TARİHİ

II.1. Baktria'nın Erken Tarihi (MÖ 2250-334)

Baktria'nın Hellenistik tarihini anlamak için Yunanların fethinden önceki kültürel, idari ve tarihsel yapıları anlamamız gerekmektedir çünkü Yunanlar aslında bu yapıları devam ettirip kendilerinininkiyle birleştirerek yeni bir sentez ortaya koymuşlardır. Yunanların burada uyum sağladıkları vaha kültürünü ve geldiklerinde burada buldukları idari yapıları daha iyi anlamamız için vaha kültürünün geçmişte yaşadığı sorunları ve Akhaimenidler dönemindeki politikaları incelememiz gerekmektedir.

Baktria-Margiana Arkeoloji Bölgesi (BMAB) olarak bilinen Tunç Çağı medeniyeti, yaklaşık MÖ 2250'de Ceyhun Nehri ve Margiana'daki vahalarda ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ Bu medeniyet Oksos medeniyeti olarak da adlandırılrsa da aslında Baktria'da değil de en çok kalıntının ortaya çıkarıldığı Margiana'daki vahalarda ortaya çıkarak zamanla doğuda koloniler kurdukları düşünülmektedir. Viktor Sarianidi'nin yönettiği kazılarda ortaya çıkarılan gelişmiş bir mimariye sahip büyük yerleşim merkezleri, bu medeniyetin sosyal ve idari anlamda gelişmiş olduğunu göstermektedir. MÖ 2000'de en parlak dönemini yaşayan bu medeniyet, Mezopotamya gibi uzak bir ülkeye ticaret yoluyla bağlıydı.¹⁵⁵ Bu medeniyetin MÖ 1700-1500 arasındaki dönemde ani bir şekilde gerileyip çökmesi hakkında birkaç teori vardır. İklim değişikliklerinden kaynaklı su seviyesinin azalması veya aşırı otlatma ve ormanlık alanların kesilmesi gibi beşeri nedenlerle doğal kaynakların tükenmesinin yarattığı siyasi ve toplumsal kargaşa, kuzeyden gelen göçebeler tarafından işgal edilmeleri, ticaret ağlarının bozulması veya bunların hepsinin bir birleşiminin neden olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁶ Her ne kadar sadece yedi yüzyıllık bir medeniyet olsalar da oluşturdukları vaha kültürü, ticaret yolları

---

¹⁵⁴ Bertille Lyonnet ve Nadezhda Dubova, "Questioning the Oxus Civilization or Bactria-Margiana Archaeological Culture (BMAC): An Overview", **The World of the Oxus Civilization**, Routledge, Londra, 2021, ss. 7-65.

¹⁵⁵ Francfort, "Iran and Central Asia: The Grand'Route of Khorasan", ss. 247 vd.

¹⁵⁶ Luneau, "Climate Change and the Rise and Fall of the Oxus Civilization", ss. 279-281; Lyonnet-Dubova, "Questioning the Oxus Civilization", ss. 25 vd; Élise Luneau, "Transfers and Interactions between North and South in Central Asia during the Bronze Age", **Interaction in the Himalayas and Central Asia: Process of Transfer, Translation and Transformation in Art, Archaeology, Religion and Polity**, Eds. E. Allinger ve diğerleri, Austrian Academy of Sciences Press, 2017, ss. 13-28.

ve su kanalları gibi teknolojileri kendilerinden sonra buraya yerleşecek İrani halklara miras bıraktılar.

İrani halkların bölgeye nereden geldikleri tartışmalı bir konudur.¹⁵⁷ Bir görüşe göre Oksos medeniyeti zamanında Orta Asya'nın kuzeyinde yaşayan göçebe çoban kültürüne sahip Andronovalılar, aslında Hint-İranlıların atalarıydı ve İran'ın doğusunu istilalarıyla Oksos medeniyetinin çöküşünde rol oynadılar. Diğer bir görüş ise Tunç Çağı'nın sonunda yaşanan Ege Göçleri sırasında Kafkasların kuzeyinden gelerek İran'a ve ardından doğuya doğru yayıldıklarıdır. Bu göçler sırasında bölgeye ilk gelen grup olan Aryanlar, batıdan veya kuzeyden kendilerini takip eden İrani halklar tarafından Hindukuş Dağları'nın güneydoğusuna itildiler.¹⁵⁸ Yazılı kaynakların İrani halklardan söz etmeye başladığı ilk kayıt, MÖ 9. yüzyıla ait Medler hakkındaki Asur yazıtlarıdır ve MÖ 6. yüzyılda Perslerin Baktria'yı işgaline kadar Baktria hakkında yazılı bir kaynak yoktur.

Baktria'nın bu dönemdeki bilinmeyen tarihine ışık tutmak için Zerdüştlere kutsal metinleri olan *Avesta*'ya bakabiliriz. Tanrı Ahura Mazda'nın peygamberi olan Zarathuştra (Zerdüş, Yunanca *Zoroaster*) aracılığıyla insanlara iletildiği Mazdayaşna (Zerdüştlük) inancının ne zaman ve nerede indiği hakkında farklı teoriler vardır. Bu din, geleneksel anlatıma göre Perslerin yükselişinden önceki yıllarda (MÖ 620-550) geldiği anlatılsa da dilbilimsel açıdan incelendiğinde daha eskiye (MÖ 1700-1200 veya MÖ 1200-1000) götürülebilmektedir.¹⁵⁹ Zerdüş'ün memleketi, Yunan kaynaklarına göre Baktria ve Sasani Dönemi kaynaklarına göreyse Media'daki Rhages (bugünkü Rey) kentidir.¹⁶⁰ *Avesta*'ya göre Ahura Mazda, peygamberi Zerdüş dini yaymaya başladıktan

---

¹⁵⁷ Edwin Bryant, *The Quest for the Origins of Vedic Culture: The Indo-Aryan Migration Debate*, Oxford University Press, New York, 2001, ss. 197-223; Kaya, *İlkçağ Tarihi*, s. 231; Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", ss. 35-37.

¹⁵⁸ Rawlinson, *Bactria: The History*, ss. 18 vd.

¹⁵⁹ Frantz Grenet, "Zarathustra's Time and Homeland Geographical Perspectives", *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, Eds. M. Stausberg vd., Wiley-Blackwell, 2015, ss. 21-29.

¹⁶⁰ *Avesta*, Vendidad 1.2-19'da bahsedilen diyarlara baktığımızda çoğunun Doğu İran'da olması birinci olasılığa işaret etmektedir ancak daha sonra daha sonradan yazılan Yasna 19.17-18'de bu kentin Ray olduğu ifade edilir, bkz. Frantz Grenet, "An Archaeologist's Approach to Avestan Geography", *Birth of the Persian Empire*, Eds. V. S. Curtis ve S. Stewart, I. B. Tauris, Londra, 2005, ss. 29-51; Perslerin ruhban sınıfı olan maguslar imparatorluğun merkezinde toplandığı için nerede doğduğu hakkındaki anlatılar batıya kaymış olabilir, bkz. Sam Kerr, "The Domain of Zarathushtra", Cilt: 8, Sayı: 3, *FEZANA Journal*, Sonbahar 1995, s. 31.

sonra kendi halkı tarafından dışlanınca, ona Viştaspa'nın (Yunanca *Hystaspes*) ülkesine göç etmesini emreder. Bu ülkenin tam neresi olduğu bilinmese de “kötülüğe karşı sancakların yükseldiği” yani bölgesel bir başkent olan Baktra veya Media Atropatene (Güney Azerbaycan) olduğu düşünülmektedir.¹⁶¹ Günümüzdeki çevirilerde Viştaspa'ya kral dense de onun unvanı *kavi*'dir. Perslerdeki şaha kıyasla kaviler, tanrılarla insanlar arasındaki iletişimi kendilerine ilham edilen “şairler” ile sağladıkları dini bir rol üstleniyorlardı.¹⁶² Viştaspa, dinini değiştirdikten sonra Zerdüş'tü sarayında tutmaya devam etti ancak eski dine mensup bir din adamı Zerdüş'tü öldürdü. Viştaspa'nın ülkesinin Baktria olup olmadığını bilmiyoruz ancak daha geç dönemdeki antik kaynaklar bunu söyler. Ktesias'ın bir uydurması olan efsanede ise Justinus'un aktarımına göre Asur Kralı Ninos, büyücülüğü icat eden Baktria Kralı Zoroaster'i (Diodoros'a göre Oksyartes) öldürdükten kısa bir süre sonra kendisi de ölür.¹⁶³ Akhaimenidler öncesi dönemde *Avesta*'da bahsedilen Baktria'daki devlet hakkında elimizde başka bir yazılı delil yoktur ve arkeolojik verilerden öğrendiğimiz bölgedeki surlarla çevrili şehirler olduğu bilgisi bize buranın idari yapısını anlamamıza yetmez.¹⁶⁴ “Gathalar” denen *Avesta*'nın en eski bölümünde Zerdüş'ün verdiği vaazda hayvanları toplu kesmeyi yasaklaması ve sürüleri avcılığa ve göçebelere karşı korumayı emretmesi, bu dönemde de göçebelerin bir tehdit unsuru olduğunu ortaya koyar.¹⁶⁵ Zerdüşlüğün rahipleri olan maguslar (Latince *magi*) batıya Pers İmparatorluğu kurulduğu dönem veya hemen öncesinde gelmiş olmalı ki ilk kralların bu tek tanrılı dine geçtiğini

---

¹⁶¹ *Avesta*, Vendidad 1.6-7, Yasna 46.1-14; A. Shapur Shahbazi, “Goštāsp”, *Encyclopædia Iranica*, Cilt: 11 (2), 2002, ss. 171-176; Joshua J. Mark, “Zarathustra”, *World History Encyclopedia*, 2020.

¹⁶² Nozim M. Ikromov, “Is Bactria the Kingdom or the Kavian?”, *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2020, ss. 255-258.

¹⁶³ Justinus, I.1.9-10; Diodoros, II.6.2; Oksyartes ve Zoroaster'in ikisi de Zarathustra'nın bozulmuş halidir, bkz. Rawlinson, *Bactria: The History*, s. 25 dn. 1.

¹⁶⁴ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, s. 42'de *Avesta*'da tunçtan bahsedilirken demir, şehir yaşamı, zanaat ve tarım gibi konulardan bahsedilmediğine dikkat çeker ve doğudaki antik bölgelerin kabile ilişkilerinin devam ettiği, tarım ve hayvancılıkla geçinilen ve vahaların çevresiyle sınırlı küçük ülkeler oldukları sonucuna varır.

¹⁶⁵ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, s. 58.

görmekteyiz.¹⁶⁶ Onların Doğu İran'dan Media'ya geçişi Perslerin Baktria'yı fethiyle birlikte gerçekleşmiş olabilir.

Büyük Kyros diye bildiğimiz Elam ülkesindeki Anşan Kralı II. Kyros, hamisi olan Medlerin Kralı Astyages'e karşı başlattığı isyanın MÖ 550'de başarılı olmasından sonra Pers kökenli Akhaimenes'in kurduğuna inanılan hanedan devletin başına geçti ve böylece Akhaimenid veya Pers İmparatorluğu kurulmuş oldu.¹⁶⁷ Lidya Kralı Kroisos'un barışı bozup saldırmasından sonra MÖ 547'de Kızılırmak yakınlarındaki zafer kazanan Kyros, MÖ 546/545'te Sardeis'i ele geçirip Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırdı ve Ege kıyılarındaki Yunan kentleri de ele geçirildikten sonra Anadolu hâkimiyetini tamamlamış oldu. Kyros, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e hâkim olan Yeni Babil veya Keldani İmparatorluğu'nu MÖ 539'da fethettikten sonra gözünü doğuya çevirdi.¹⁶⁸

II. Kyros'un doğu seferlerinin hedefinde Baktria, Margiana, Sogdiana, Hazar'ın doğusundaki İskit toprakları ve İndus Nehri etrafındaki ülkeler vardı. Kyros, yaşanan hanedan değişimini tanımayarak bağımsızlıklarını ilan eden Medlere bağlı Hyrkania ve Parthia yöneticilerini Ekbatana'yı ele geçirmesinden sonra yense de İskitlere ve Baktria'ya karşı yapacağı seferi Babil'in fethinden sonra düzenledi.¹⁶⁹ Ktesias, Kyros'un üstünlük kuramasa da Astyages'in kızı Amytis ile evlenip meşruluğunu sağladığı için Baktrialıların Kyros'a teslim olduklarını aktarır.¹⁷⁰ Bu bilgi, ne zaman ve nasıl olduğunu bilmesek de Baktria'nın Medler tarafından daha önceden

---

¹⁶⁶ Pers İmparatorluğu'nun ilk iki kralı olan Kyros ve Kambyzes'in Ahura Mazda'ya inandığını gösteren kesin bir yazılı delil yoktur ancak ondan sonraki krallar Ahura Mazda'da inanarak Mezopotamya'daki tanrılara tapınmayı yasaklamıştır, bkz. Avram R. Shannon, "The Achaemenid Kings and the Worship of Ahura Mazda: Proto-Zoroastrianism in the Persian Empire", *Studia Antiqua*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2007, ss. 79-85.

¹⁶⁷ Justinus, I.4-8; Herodotos, I.107-130; M. Ali Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II: Klasik ve Hellenistik Çağlar**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 32-34.

¹⁶⁸ Kaya, **İlkçağ Tarihi**, ss. 232-233; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 34-43.

¹⁶⁹ Herodotos, I.153'te Kyros'un Lidya'yı fethettikten sonra sırasıyla Babil, Baktria, Saka ülkesi ve Mısır'ı (Mısır seferi Kambyzes'in dönemindedir) ele geçirdiğini söylemesi bu savaşı MÖ 539 sonrası bir aralığa tarihler; Berossos, III.4'e göre ise Kyros, Pers ülkesinin tamamını yani isyancıları tekrar boyunduruk altına aldıktan sonra iktidarının 17'nci yılında (MÖ 559'da Anşan Kralı oldu) Keldani İmparatorluğu'na saldırmıştır. Berossos'un kronolojisine göre bu sefer MÖ 545-542 arasında gerçekleşmiş ve ordusunu dağıtmadan 542-539 arasında Keldaniler ile savaşmıştır; Kuhrt, **The Persian Empire**, ss. 58-59; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 43-44; Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", s. 40.

¹⁷⁰ Ktesias, bu seferin Ekbatana'nın ele geçirilmesinden hemen sonraki dönemde gerçekleştiğini ima edecek şekilde bir anlatım sırasını izlemiştir, bkz. Ktesias, F8d.46, F9.2-3.

hâkimiyet altına alındığını gösterir. Perslerin satraplık sistemindekinin aksine Medlerin Baktria'daki merkezi otoriteleri zayıf olmalıdır. Nitekim Parthia ve Hyrkania'daki Medlere bağlı bir vali/yöneticiden söz edilirken Baktrialılar için bu ifade kullanılmaz ve bu da Baktria'nın daha çok bir vergi ve asker veren yarı-bağımsız devlet olduğu izlenimi yaratır.

Herodotos ve Ktesias'ın aktardığı Perslerden önce burada bir Baktria Krallığı olduğu bilgisi tartışmalıdır.¹⁷¹ Her ne kadar arkeolojik verilerle yeterince desteklenemese de burada krallık veya kabile konfederasyonu gibi başka bir hiyerarşik yapıda bir devletin olduğu “krallar kralı” olan Kyros'un kısa sürede bölgede Pers otoritesinin kurmasıyla açıklanmaktadır. Yaklaşık 200 yıl sonraki İskender'in fethi gösterecektir ki doğudaki şehir merkezleri Pers satraplarca yönetilirken kabilelerin dağlarda ve yerli soyluların da taşrada otoriteleri geçerliydi ve dolayısıyla doğudaki İrani halkların çoğu bu dönemde göçebe olmasa da yarı-göçebe ve taşralıydı. Briant, Baktria'da bulunan MÖ 2. binyılın sonundan kalma devlete ait yapılardan ve Yukarı Ceyhun Vadisi'nde bulunan devasa su kanallarından Akhaimenidler döneminden çok daha önce buraların zaten gelişmiş olduğu sonucunu çıkarır.¹⁷²

Kyros, Baktria'dan sonra Ceyhun Nehri'ni geçerek Sogdiana'yı fethetti ve Osruşana bölgesindeki İskitleri (*Saka haumavarga*) boyunduruk altına alıp onları yerleşik yaşama adapte etmek ve Seyhun'un geçme ihtimallerine karşı İskit akınlarından bölgeyi ve güneydeki Marakanda'yı savunmak amacıyla bir hat şeklinde yedi kent kurdu.¹⁷³ Bu kolonilerden en önemlileri kendi adını verdiği ve en büyükleri olan Kyroupolis ile hazine anlamına gelmesinden dolayı muhtemelen vergilerin ve askerlere ödenecek paranın toplandığı Gaza kentiydi.¹⁷⁴ Bu fethi kadarki Sogdiana'nın kuzey sınırı, muhtemelen bugün Timur'un Kapısı denen geçide kadardı ve Marakanda'nın Osruşana'daki İskitlerin baskısı altında savunulmaya ihtiyacı vardı. Seyhun Nehri,

---

¹⁷¹ Ktesias, I.6.1-10; Diodoros, II.26; Frye, **The Heritage of Central Asia**, ss. 77-80, 85; Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, s. 41.

¹⁷² Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 76.

¹⁷³ Arrianos, *Anab.* VI.2.1; Albert T. Olmstead, **History of the Persian Empire**, The University of Chicago Press, Chicago, 1948, s. 48; Rapin, “On the way to Roxane 2”, s. 272.

¹⁷⁴ Arrianus, IV.3.1; Curtius, VII.6.16; Justinus, XII.5.12; Strabon, XI.11.4; Frye, **The Heritage of Central Asia**, s. 89; Amélie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu (M.Ö. 3000-330)**, Cilt: II, çev. D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 372.

Kyros'un bu seferiyle birlikte ilk defa İskitlere karşı bir bariyer olarak kullanılmaya başlandı. Fergana Vadisi de bu fetih sırasında bir kısmı Seyhun'un güneyinde yer aldığı için işgal edildi ancak burada yaşayan Sakalardan Abii kabilesi Kyros'un ölümünden sonra bağımsızlığını tekrar kazandı.¹⁷⁵ Sogdiana ve Margiana'nın bir alt satraplık olarak Baktria'ya bağlanması, Kyros'un bu seferi sırasında gerçekleşmiş olabilir çünkü İskender'in fethi sonrasında bile hiçbir listede buraların satraplarından söz edilmez.¹⁷⁶

II. Kyros, MÖ 533 gibi Hindistan'ı ele geçirmek için İndus Nehri civarına bir sefer düzenlediği ancak buradan dönüşünde coğrafyanın "yabani ve çorak" olmasından dolayı neredeyse tüm ordusunun yolda telef olduğu hikâyesi aktarılmaktadır.¹⁷⁷ I. Dareios tahta çıktıktan sonra ülkedeki tüm satrapları listelerken İndus Vadisi ülkelerini saymadığı için bu hikâyenin doğruluğu tartışmalıdır. Eğer bu sefer gerçekleştiyse ya I. Dareios'un zamanına kadar bu toprakların kaybedilmiş olduğu ya bir alt satraplık yapılarak diğer büyük satraplıklara bağlandığı ya da Dareios'un buraların yönetimini kendisine biat eden yerli hükümdarların kontrolüne bıraktığı sonucunu çıkarabiliriz. Ancak yine de Behistun yazıtında Hindistan'ın en kuzeybatıdaki bölgeleri diyebileceğimiz Gandara ve Maka satraplıklarının geçmesinden dolayı Kyros'un küçük çaplı bir seferi olduğu sonucu çıkartılmaktadır.¹⁷⁸

Kyros'un MÖ 530 yılında sivri başlıklı Sakalar (*Saka tigraksauda*, Massagetler) ile yaptığı bir savaş sırasındaki ölümü hakkında iki efsanevi hikâye anlatılmaktadır.¹⁷⁹ Herodotos'a göre Kyros, Tomris yönetimindeki Hint-Massaget ittifak ordusuna karşı yaptığı bir muharebede öldü. Ktesias ise Kyros'un Derbiklere karşı yapılan bu muharebeyi yaralanmasına rağmen kazandığını ve MÖ 530'da ölüm döşegindeyken ülkedeki yönetimi oğulları arasında paylaştığını aktarır.¹⁸⁰ Bu paylaşım göre

---

¹⁷⁵ Curtius, VII.6.11.

¹⁷⁶ Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 746.

¹⁷⁷ Arrianos, VI.2.

¹⁷⁸ Behistun §6; Olmstead, **History of the Persian Empire**, s. 49.

¹⁷⁹ Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", s. 43'te Dahaları Massagetlerin bir kolu olarak kabul eder ve Ktesias ile Berossos'un Kyros ile savaşın Massagetler yerine Dahalar olduğunu söylemesinin nedenini Dahaların daha çok güçlendiği ileriki dönemlerde yazmalarına bağlar.

¹⁸⁰ Herodotos, I.212-214'te Kyros'un ölümü sonrası yeni kralın tahta çıkışının nasıl gerçekleştiğini ve diğer kardeşlerin hangi satraplıklar verildiğini anlatmasa da satraplık sisteminin MÖ 539'dan sonra Babil'in fethi sonrası başladığını göze alırsak bu dönemde önemli satraplıkları oğullarına paylaşmış

Bardiya (Smerdis/Tanyoksarkes), Baktria, Khorasmia, Parthia ve Karmania bölgelerini yönetecek ve buralar için devlete vergi ödemeyecekti.¹⁸¹ Rawlinson'a göre Kyros'un buradaki amacı, devletin başkenti Susa'nın uzak olmasından dolayı saldırılara açık olan bu bölgeleri göçebelere karşı korunmasını sağlamaktı ve bunun için de Baktria'da bu bölgeleri yönetecek bir kişinin devletin varisi veya hanedan üyeleri arasında seçilmesi geleneğini başlatılmıştır.¹⁸² Briant'a göre ise Susa'daki yönetimden yeterince uzakta olan Baktria ve Orta Asya'nın Bardiya'ya verilmesi, orada yarı-özerk bir yönetim ile yetinmesini sağlayarak kardeşine karşı taht mücadelesi başlatmaması içindi.¹⁸³ Her hâlükârda bu durum Baktria'nın diğer satraplıklar karşısında önemini daha da arttırdı ve bu gelenek sayesinde İskit saldırılarıyla uğraşacak yönetici de daha sonra devletin başına geldiğinde işine yarayacak tecrübeyi edinmiş olacaktı.

Gaumata (veya Sphandadates) isminde bir *magus*, Kyros'un halefi olan II. Kambyses'e komplo kurarak kardeşi olan Baktria Satrabı Bardiya'yı gizlice öldürttü ve Kambyses'in ölümünden sonra da Bardiya'nın kılığında girerek tahtı yedi aylığına gasp edebildi. Ancak Dareios, yedi soylu ailenin yardımıyla Gaumata'yı öldürdü ve MÖ 522 yılında tahtı ele geçirdi.¹⁸⁴ Gaumata'nın aksine I. Dareios'u halk kolay kolay tanımadı. Dareios, iktidarının ilk yıllarında imparatorluğun birçok bölgesinde iktidarı ele geçirmek amacıyla ve bağımsızlık hayaliyle çıkarılan isyanları bastırmakla uğraştı. Bu isyanlar sırasında Dareios'a sadık kalan Arakhosia Satrabı Vivana, bölgeye gelen isyancılarla ve Baktria Satrabı Dadarşi de Margiana'daki 60.000 isyancı ve liderleri Frada (Phraates) ile bölgelerindeki kaynakları kullanarak savaştılar.¹⁸⁵ Baktria'nın fethedilmesinin üzerinden henüz 20 sene bile geçmemişken çıkan bir iç savaşta Med hükümdarlarının soyundan olan Phraortes (Eski Farsça *Fravartiş*) yerine Dareios'un

---

olmalıdır; Polyainos, VIII.28; Diodoros, II.44.2; Ktesias, F9.8; Ksenophon, **Kyrou Paideia** VIII.7, (Cyropaedia), çev. W. Miller, Heinemann, Londra, 1964.

¹⁸¹ Ktesias, F9.8; Ksenophon, *Kyr.* VIII.7.11'de daha farklı toprakların Smerdis'e verildiğini aktarır ancak bu eserinde verdiği bilgilerin çoğunun hatalı olduğunu belirtmemiz gerekir; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 46 dn. 73.

¹⁸² Rawlinson, **Bactria: The History**, s. 26.

¹⁸³ Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 101.

¹⁸⁴ Herodotos, III.71-88; Ktesias F13.11-17; Polyainos, VII.10, 11.2; Justinus, I.9; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 49-51; M. Ali Kaya ve Aytun Yazgı, "Dareios'un İskit Seferi Nedeni Tarihi ve Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", **Cedrus**, Cilt: 9, 2021, s. 132 dn. 2.

¹⁸⁵ **Behistun** §38-9, 45-7; Briant, **From Cyrus to Alexander**, ss. 116-117.

tarafında yer alarak isyan etmemesini Medlerin Baktria’da daha önce yeterince otoritelerini kurmamaları veya Dadarşi’nin bölgede otoritesinin sağlam olması ile açıklanabilir.¹⁸⁶ Bu iki bölgedeki isyanların Dareios tarafından değil de satraplar tarafından bastırılması, hem isyanların batıdakilere kıyasla küçük ölçekte olduğunu ve bu yüzden Dareios’un bizzat kendisinin bastırmasına ihtiyaç olmadığını gösterir. Ancak Behistun’da en son tanıtılan isyancılardan bir tanesi olmasından dolayı bu isyanın Dareios tarafından önemsiz görüldüğü ve bastırılmasının bu yüzden geciktirildiği de düşünülebilir.¹⁸⁷ Dareios, MÖ 519’da bu isyanlarcılardan sonuncusu olan Massagetlere karşı bir sefer düzenledi. Dareios, “denizi” aşarak düşmana baskın yapıp Skunkha’yı yendikten sonra bölgeye kendisine sadık bir yönetici atadı.¹⁸⁸ Bu isyanın başındaki isim olmadığı düşünülen ve başka bir İskit kabilesine mensup (muhtemelen Dahalar) olan Skunkha, cezalandırılan isyancılar arasında sayılmadığı için muhtemelen Dareios kendisini yakalayamadı.¹⁸⁹ Dareios’un bu seferindeki amacı muhtemelen İskitler üzerinde otorite kurarak Kyros’un Seyhun’u İskitlere karşı bir bariyer olarak kullanma politikasını Aral Gölü veya Hazar Denizi’ne kadar genişletmekti.

İki yıl süren isyan ve taht mücadelesinin ardından I. Dareios, ileride çıkabilecek isyanlara karşı ve ileride yapacağı batı seferinin bir hazırlığı olarak Kral Yolu’nu tamamladı, posta teşkilatını geliştirdi ve satraplık sistemini yeniden düzenledi. Bazı satraplıklar ve kabileler birleştirilerek tek bir satraplık haline getirilirken bazıları da bölünerek toplam satraplık sayısı 26’dan 36’ya çıkarıldı. Ayrıca imparatorluk *nomos* denen 20 vergi bölgesine ayrılarak bunlara sabit vergiler koyuldu ve merkezden atanan, soylu ailelerden seçilen ve genellikle Pers kökenli olan satrapların diledikleri gibi askere alma yetkisi kısıtlandı.¹⁹⁰ 12’nci satraplık yapılan Baktria’nın vergi muafiyeti,

---

¹⁸⁶ Frye, **The Heritage of Central Asia**, s. 86.

¹⁸⁷ Sören Stark, “The Iranian East”, **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 1, Eds B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, ss. 698-699.

¹⁸⁸ Behistun §74-5; Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 127.

¹⁸⁹ Deniz ile kastedilen muhtemelen Aral Gölü veya Ceyhun Nehri’ydi ve boyunduruk altına alınanlar Dahalardı, bkz. Robert Rollinger, “From Assurbanipal to Cambyses”, **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 1, Eds. B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, ss. 687-689.

¹⁹⁰ Satraplık sistemi, ilk kez Babil’in fethinden sonra MÖ 539’da II. Kyros’un döneminde uygulanmaya başlamıştır, bkz. M. Ali Kaya, “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, **Cedrus**, Cilt: 6, 2018, ss. 159-179; M. Ali Kaya, **Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi II: Demir Devri ve Pers**

geliştirilmiş satraplık sistemiyle beraber kalktı. Baktria ve çevresindeki bölgelerin gümüş cinsinden ödemesi gereken vergi, 360 Babil talent'i (yaklaşık 11.800 kg) idi.¹⁹¹ Bu ödenen vergi, zengin Baktria için Anadolu gibi diğer bölgelere kıyasla azdır. İmparatorluğun batısına yapılan Kral Yolu gibi geniş yol ağları ülkenin doğu kısmında uzun zamandan beri mevcuttu ve bunlardan en önemlisi daha sonra Büyük Horasan Yolu olarak anılan yoldur.¹⁹² Dareios, Ekbatana'dan başlayıp Rhages (*Rey*) üzerinden Baktra'ya ulaşan bu yolu Kral Yolu ile birleştirdi. Böylece Sardeis'ten hareket eden bir ordunun Baktria'ya yaklaşık dört ayda varmasına olanak sağlanmış oldu.¹⁹³ Khorasmia'dan turkuaz, Hindistan'dan altın ve Baktria ve Sogdiana'dan akik taşı ve laciverttaşı (lapis lazuli) bu yoldan getirilerek Dareios'un sarayında kullanıldı.¹⁹⁴

Dareios, MÖ 518'de Baktria'dan hareket ederek Hindistan'a bir sefer düzenledi ve İndus Nehri'nin batısını ele geçirdi.¹⁹⁵ Yunan coğrafyacı Karyandalı Skylaks, Dareios'un emriyle İndus Nehri'nden yola çıkarak Kızıl Deniz üzerinden Mısır'a ulaştı.¹⁹⁶ Bu deniz yolunun keşfi önemlidir çünkü Baktria'nın hemen güneyindeki Kabil Nehri'nden İndus'a oradan da Mısır ve Akdeniz'e ulaşılabilen deniz yolu ticaretinin mümkün olduğu anlaşılmıştır.¹⁹⁷ Dareios'un amacı, imparatorluğun doğusundaki satraplıkların isyan etmeleri ve düşmanlar tarafından saldırıya uğramaları durumunda daha hızlı bölgeye ulaşılmasını sağlayarak bu toprakları korumaktır.¹⁹⁸ Kserkes'in zamanına kadar Pers hâkimiyetinde yer alan doğudaki satraplıklar şunlardı: Parthia

---

Hâkimiyeti Dönemi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 244-248; Rawlinson, **Bactria: The History**, s. 26.

¹⁹¹ Herodotos, III.89-95'te vergi bölgeleriyle ödedikleri miktarı sayar ve literatürde 12'nci satraplık olarak kabul edilen Baktria, Dareios'un kendi yaptırdığı yazıt olan Behistun'da (§6) 15'inci sıradadır; Polyainos, VII.11.3; Frye, **The Heritage of Central Asia**, s. 92.

¹⁹² Herodotos, V.52-54, VIII.98; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi II**, ss. 256-258; Francfort, "Iran and Central Asia: The Grand'Route of Khorasan", ss. 247-66; Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu**, ss. 416-418.

¹⁹³ Ktesias, F33; Diodoros, XIV.20.4.

¹⁹⁴ Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu**, s. 385'te Dareios'un Susa'daki saray yazıtının (DSf) bir çevirisi mevcuttur; Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", ss. 54-55.

¹⁹⁵ Herodotos, IV.44; Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 140'ta bu seferin Saka seferinin hemen ertesinde başladığını düşünerekten MÖ 518 yılında gerçekleştiğini ve bu sefer sonrasında Gandara'nın Baktria'dan ayrılarak ya ayrı ya da Paropamisadaı Satraplığı'na bağlandığını tahmin etmektedir.

¹⁹⁶ Herodotos IV.44; Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu**, s. 384.

¹⁹⁷ Plinius, *NH*. VI.52'de İndus'tan Baktrus Nehri'ne geçmenin 7 gün sürdüğünü, oradan da Ceyhun üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşmanın mümkün olduğunu aktarır.

¹⁹⁸ Kuhrt, **The Persian Empire**, s. 182.

(*Parthava*), *Areia* (*Haraiva*), *Baktria* (*Baktriş*), *Sogdiana* (*Suguda*), *Khorasmia* (*Uvarazmiş*), *Drangiana* (*Zranka*), *Arakhosia* (*Harauvatiş*) ve *Paropamisadai* (*Paruparaesanna*).

Dareios sonrası dönemde Baktria Satraplığı'ndan kardeşler arasındaki güç mücadeleleri bağlamında bahsedilmektedir. Kserkes, MÖ 486'da tahta çıkışından sonra Baktria satrabı olan kardeşi Artobazanes'in taht için başkente gelmesi üzerine hediyeler ve ortaklık vaadiyle onun bağlılığını kazanarak taht mücadelesini engelledi ve Artobazanes de daha sonra Salamis Deniz Muharebesi'nde öldü.¹⁹⁹ Briant, bu hikâyenin Herodotos'un aktardığı Kserkes ve Baktria Satrabı olan Masistes arasındaki rekabetin değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu, Masistes'in kişi ismi değil de (*Μαθίστα*, "en büyük/yüce") kraldan sonra ikinci kişi anlamına gelen bir unvan olabileceğini ve dolayısıyla Masistes ve Artobazanes'in aynı kişiler olduğunu söyler.²⁰⁰ Herodotos'un aktardığı Kserkes'in şehvet düşkünlüğünün ve gaddarlığının vurgulandığı hikâyenin uydurulduğu düşünülebilir fakat Kserkes'in kardeşleri ile arasındaki güç rekabetinin tarihsel olması da mümkündür. Her hâlükârda Artobazanes/Masistes, başarısız Yunanistan seferinin ardından prestiji düşen Kserkes'e karşı isyan başlatmak üzere Baktria'ya giderken yolda öldürüldü.²⁰¹ Ondan sonra Baktria satrabı olan Hystaspes, babası Kserkes'in MÖ 464'te öldürüldüğü sırada Baktria'da olduğu için Artakserkes'in tahta çıkmasına engel olamadı ve muhtemelen daha sonra Artakserkes'e karşı isyan başlattı.²⁰²

Antik kaynaklar, I. Artakserkes'ten III. Dareios'a kadarki (MÖ 465-334) Baktria'nın siyasi tarihi hakkında oldukça sessizdir. Bir asırdan fazla süren bu dönemde Baktria'nın asıl sorunu, her zaman olduğu gibi İskit akınları olabilir. Nitekim III. Artakserkes'in dönemine (358-338) tarihlenen Baktria Satrabı Akhvamazda'ya ait bir mektupta Ceyhun'un kuzeyinde bulunan Nihshapaya kentine sur ve hendek inşa

¹⁹⁹ Justinus, II.10; Plutarkhos, *Them.* 14.2; Olmstead, **History of the Persian Empire**, ss. 231-232.

²⁰⁰ Herodotos, IX.108-112; Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 524.

²⁰¹ Herodotos, IX.113; Olmstead, **History of the Persian Empire**, ss. 266-267.

²⁰² Diodoros, XI.69.2; Plutarkhos, *Them.* 31.2'de Artakserkes'in muhtemelen Hystaspes'in isyanı olan "yukarıdaki [yani Yukarı Satraplıklardaki] meseleler" (τὰς ἄνω πράξεις) ile uğraştığından Yunanlarla ilgili konulara dikkat etmediğini aktarır; Ktesias, F14.35'te ise Kserkes'in Artapanus isminde bir oğlunun Baktria satrabı olarak Artakserkes'e karşı bir isyan başlattığını ve iki muharebeden sonra Baktrialıların teslim olduğunu aktarmaktadır, bkz. Kuhrt, **The Persian Empire**, s. 315.

edilmesi emri yer alır. Buna cevap olarak yazılan mektupta ise inşaatta çalışan askerlerin tarlalarının çekirge istilasına uğradığı ve dolayısıyla açlık yaşanmaması için sur inşaatında gecikme olduğu aktarılır.²⁰³ Sogdiana’da olduğu için bu duvarların İskit akınlarına karşı yapıldığı açıktır ancak bu akınların detayları ve sonuçları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Kyros ve Dareios’un İskitlere karşı olan saldırgan politikası sayesinde kurulan üstünlük ilerleyen dönemlerde yaşanan iç karışıklıklardan dolayı zayıflamış olduğu sonucu çıkartılabilir.²⁰⁴ Baktrialıların Yunanlarla ilk karşılaşmaları Dareios ve Kserkes’in seferleri sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim orduda yer alan Baktrialı süvariler hem savaşlarda hem de Yunanların yaşadığı topraklardaki garnizonlarda bulunuyordu.²⁰⁵ Pers İmparatorluğu’nun Baktria’yı fethinin sonuçları hakkında Briant, çömlekçilik ile su sistemlerinde kullanılan teknoloji ve yöntemlerin Perslerin fethinden sonra bir değişime uğramadığını delil göstererek bu fethin askeri ve siyasi etkisinin haricinde kültürel ve teknolojik etkisinin oldukça az olduğunu çıkarmaktadır.²⁰⁶ Ancak bu haksız bir çıkarımdır. Bu dönemde demir madeninin kullanımı sıradan halka indi, halk bürokratik bir devlet yapısı ve yazılı hukukla tanıştı, oluşan istikrar sayesinde göçebe akınları azaldı ve ticaret önem kazanarak ihracat sayesinde bölge zenginleşti.²⁰⁷

Akhaimenidler döneminde Paropamisos Dağları’nın kuzeyindeki Pers İmparatorluğu’na bağlı Orta Asya toprakları, tek bir “büyük satraplık” yapıldı. Margiana ve Sogdiana gibi alt satraplıkların yanında Derbikler, Sakalar, Dahalar ve Massagetler Baktria’daki satraba bağlıydı.²⁰⁸ Böyle geniş bir coğrafyanın tek bir satrap tarafından verimli bir şekilde yönetilmesi oldukça zor olduğu için satrabın vergi toplama, askeri güvenlik ve yerel asayişin sağlanması gibi sorumlulukları için kendisine

---

²⁰³ Joseph Naveh ve Shaul Shaked (eds.), **The Khalili Collection: Ancient Aramaic Documents from Bactria (Fourth Century B.C.E.)**, The Khalili Family Trust, London, 2012, ss. 24-25.

²⁰⁴ Dandamayev, “Media and Achaemenid Iran”, s. 46.

²⁰⁵ Frye, **The Heritage of Central Asia**, s. 88.

²⁰⁶ Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 76.

²⁰⁷ Frye, **The Heritage of Central Asia**, ss. 94-95.

²⁰⁸ Maria Brosius, **A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire**, Wiley-Blackwell, New Jersey, 2021, ss. 115-116; Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 746.

yardım edecek alt satrapların olduğu hiyerarşik bir düzen vardı.²⁰⁹ Bu düzene göre büyük satraplıklar, *hyparkhos* denen alt satrapların yönettiği iki veya daha fazla “ana satraplık” olarak ayrılırken bu satraplıklar da bazen birden fazla “küçük satraplık” olarak kendi içinde ayrılabilirdi. Baktria’daki büyük satrapın emrinde Baktria’da ve Sogdiana’da bulunan iki *hyparkhos* vardı ve Baktria da kendi içinde vahalara karşılık gelen küçük satraplıklara ayrılıyordu: batıda Margiana, merkezde Baktra ve Khulm, doğuda da Drapsaka, Aornos, Oskobara, Kholbisina ve Marouka. Sogdiana ise Hisar Dağları’ndan doğan Zerefşan Vadisi’ndeki Marakanda/Zariaspa bölgesi, Kaşkaderya Vadisi’ndeki Ksenippa ve Nautaka, Şerabadderya bölgesindeki Oksiana, Surhanderya Nehri boyunca uzanan Pareitakai ve Kofarnihon Vadisi’ndeki Bubakene gibi küçük satraplıklara ayrılıyordu. Zerefşan’ın kuzeyindeki Timur’un Kapısı ile İaksartes arasında bulunan sınır bölgesi Osruşana’da yaşayan Sakalar muhtemelen bu satraplık sistemine bağlı değildi. Nitekim Gaugamela Muharebesi’nde Bessos’un komutasında değil doğrudan Dareios’un müttelikleri olarak savaştılar.²¹⁰

Bu satraplık sistemi içindeki atamalar genellikle yedi Pers soylu ailesi (Yediler) ve kralın hanedanı içinden yapılırken üçüncü bir seçenek olarak da *dynastes* denen yerli soylu ailelerin kullanıldığını görmekteyiz.²¹¹ Sogdiana’daki *hyparkhos*lar ve küçük satraplıklardaki yöneticiler bu *dynastes*ler içinden seçilmekteydi ve bu *dynastes*lerin sarp dağlarda bulunan, satrap adına yerleşimlerden toplanan vergi ve soylu ailenin sermayesiyle beraber her türlü erzağın saklandığı, güvenli ve büyük kaya hisarları vardı.²¹² Bu hisarlar, yöneticilerin sürekli bulunduğu başkentler değil daha çok *dynastese* bağlı askerlerin bulunduğu ve zor zamanlarda on binlerce insanın işgalcilere karşı korunabileceği sığınma yerleriydi. Yerli soylular, vahalardaki su kanalları üzerinde egemenliğe sahipti ve bölgenin en hayati ihtiyacı olan suyu yönetmeleri

---

²⁰⁹ Sevgi Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *Cedrus*, Cilt: 4, 2016, ss. 78-84; Christopher Tuplin, “The Administration of the Achaemenid Empire”, *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires*, Ed. I. Carradice, BAR, Oxford, 1987, ss. 120-121; Bruno Jacobs, “Achaemenid Satrapies”, *Encyclopædia Iranica* (Online Edition), 2011.

²¹⁰ Arrianos, *Anab.* III.8.3; Rapin, “On the Way to Roxane 2” s. 276.

²¹¹ Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, ss. 76-78.

²¹² Pierre Briant, *Rois, Tributs et Paysans: Etudes sur les formations tributaires du Moyen-Orient ancien*. Université de Franche-Comté, Besançon, 1982, ss. 70-72; Tuplin, “The Administration of the Achaemenid Empire”, s. 121.

sayesinde bölgedeki konumlarını korudular.²¹³ Mısır ve Hellespontos Phrygiası gibi büyük satraplıklarda olduğu gibi Pers hükümdarının varisleri olan yakınları arasından seçilen Baktria satrapları, bölgedeki Baktrialı veya Soğd soyluların kızlarıyla evlenerek onların bağılıklarını kazanırken *dynastes*ler de bölgelerindeki yarı-otonom konumlarını korumuşlardır.²¹⁴ Perslerle evlilik bağı kuran bu yerli soylular, sahip oldukları otorite ve güç sayesinde İskender'in işgali sırasında onunla savaşma cesaretini göstermiştir. Bu politikayı devam ettiren İskender, yerli aileler ile barış yapmak için bu soylulardan birinin kızı olan Roksana ile evlenmiştir.²¹⁵ Bu dostluk ve müttefiklik babında yerli soylularla evlenilmesinin yanında Baktria satrapının İskitlerle de bu tarzda bir yakınlık kurması adeti Akhaimenidler zamanında başlamış olabilir. Bunun en iyi kanıtı, İskender'in Baktria ve Sogdiana'yı fethi sonrası bir İskit kabilesinin kralı tarafından yollanan elçilerin krallarının kızını İskender'e sunması ve eğer kabul etmezse de bu teklifin bir alternatifi olarak İskit soyluları ve yerli soyluların kızlarıyla İskender'in yakın arkadaşları arasında bir evliliği teklif etmesidir.²¹⁶ İskitlerin amacı şüphesiz kendi aralarında bölünmüş ve aralarında husumetin olduğu diğer İskit kabilelere karşı kentli Baktrialılar ve onların hükümdarlarının desteğini almaktır.

Pers İmparatorluğu'nda satraba hizmet edecek olan şehir yöneticisi, garnizon komutanı gibi memurlar da Pers kökenli soylu ailelerden seçilirdi.²¹⁷ Aramice, bu dönemde bürokratların kullandıkları resmi dili olarak bölgede kullanılmaya başlandı. Daha öncesinde Baktria'ya ait bir yazı diline ait hiçbir delil olmadığı için yazının bölgeye Akhaimenidler ile ulaştığını söyleyebiliriz.²¹⁸ İmparatorluğun fethettiği bölgelere yerleşen Pers soyluları, kendilerine verilen topraklar karşılığında atlı asker

---

²¹³ Frye, *The Heritage of Central Asia*, ss. 91-92.

²¹⁴ Pierre Briant, *L'Asie Centrale et Les Royaumes Proche-Orientaux du Premier Millénaire*, Recherche sur les Civilisations, Paris, 1984, s. 97; bu dönemde Yukarı Surhanderya yani Pareitakai denen bölgede yerleşimlerin sulama kanallarıyla beslenen alüvyal alanlar yerine daha küçük köylerde yoğunlaşması merkezi otoritenin halkı vergilendirmesini zorlaştırdığı için yerel soylulara olan ihtiyaç onların bölgedeki otoritelerini korumuştur, bkz. Stride, "Regions and Territories", s. 110.

²¹⁵ Bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

²¹⁶ Curtius, VIII.1.7-9; Arrianos, *Anab.* IV.15.1-6.

²¹⁷ Briant, *From Cyrus to Alexander*, s. 751.

²¹⁸ Frye, *The Heritage of Central Asia*, s. 90.

yetiştirerek satrabın çağırması halinde onun komutasında yer alırlardı.²¹⁹ Baktria Satraplığı'nda ise bu atlı birlikleri Persler ile aynı soydan olan Baktrialı ve Soğd soyluları yetiştiriyordu. Baktrialı ve Soğd süvariler, İskit ve Hintler ile Baktria satrabının komutasında savaşa çağırılırdı.²²⁰ Anadolu'dakinin aksine süvari gibi önemli birliklerin yetiştirilmesi için Baktrialı ve Soğd soylularının kullanılmasının nedeni, Perslerle aynı soydan olmalarının yanında güçlü atlar yetiştirmesini bilmeleri veya bölgedeki *dynastes*lerin sahip oldukları özerklik olabilir.

Dareios'un dönemiyle birlikte batıda isyan eden veya yeni fethedilen yerlerdeki kentlileri Perslerin hâkimiyetini tanımamanın bir cezası olarak yurtlarından çıkartıp sınır bölgelerine yerleştirme uygulaması başladı.²²¹ Antik metinlerde insanların Basra Körfezi'ndeki adalar, Hindistan, Orta Asya ve de özellikle Sogdiana ve Baktria gibi sınır bölgelerine gönderildiklerinden bahsedilmektedir.²²² Baktria'ya sürgüne gönderilenler hakkında elimizde oldukça az bilgi vardır. Bunlardan ilki, Mısır Satrabı Aryandes'in (*Aryavanda*) verdiği askeri yardım sayesinde oğlunun katillerini teslim etmeyen ve bir Yunan kolonisi olan Barke kentini ele geçiren Kyrenaika Kraliçesi Pheretima'nın suçluları cezalandırdıktan sonra kendisini destekleyenler haricindeki Barke halkını Pers ordusuna ganimet olarak bırakmasıdır.²²³ Yetişkin erkekler öldürülürken kadın ve çocuklardan oluşan Barkeli savaş esirleri, önce Mısır'a oradan da Dareios'a sunulmak üzere Susa'ya getirildi ve Dareios da onlara Baktria'daki küçük bir yerleşim yerini sundu.²²⁴ Yerlilerin yaşadığı bu köye yerleştirilen Yunanlar daha sonra köyün adını Barke (Latince *Barca*) olarak değiştirseler de bu yerleşimin konumu ve akıbeti bilinmemektedir. Herodotos, İyonya Ayaklanması'nı bastırmak üzere giden Perslerin İyonyalı askerlere "genç kızlarımızı esir olarak Baktra'ya götüreceğiz" diye

---

²¹⁹ Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 66.

²²⁰ Curtius, IV.12.6-7, VII.4.21; Arrianos, *Anab.* III.28.11.

²²¹ Josef Wiesehöfer, "Deportations", **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 2, Eds. B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, ss. 871-878.

²²² Aelianus, VI.14; Curtius, V.1.2; Arrinos III.11.5; Herodotos, III.93, VII.80.

²²³ Herodotos, IV.200-204; Polyainos, VII.34.

²²⁴ Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 751; Kathy L. Gaca, "The Andrapodizing of War Captives in Greek Historical Memory", **Transactions of the American Philological Association**, Cilt: 140, Sayı: 1, 2010, ss. 145-147.

seslendiklerini aktarmaktadır.²²⁵ Bu ifade, gerçekliği tartışmaya açık olsa da Herodotos'un zamanında bu uygulamanın çoktan Yunanların zihinlerine yerleşmiş olduğunu gösterir. Yunanlarla beraber isyan etmiş Karyalılar da bu sürgünden paylarını almış olabilir. Nitekim İskender'in yerle bir ettiği kentlerden biri olan Baktria'daki Kariatai kenti isminden de anlaşılacağı üzere Karyalı sürgünler tarafından kurulmuş olabilir.²²⁶

Uygulamanın yalnızca savaş esirleri ile sınırlı kalmadığı aynı zamanda Perslerin işbirlikçilerinin güvenliği için de bunu yaptığı aktarılmaktadır. Kserkes'in Yunanistan seferinden dönüşü sırasında Miletos'a bağlı olan Didyma'daki Apollon Tapınağı yöneticilerinin içinde bulunduğu Brankhidler ailesi (Brankhidai), tapınağı ve içindeki hazinesini Pers ordusuna teslim ettikten sonra ihanetlerinin cezasından kaçmak için Baktria'ya götürülerek Ceyhun'un kuzeyindeki müstahkem bir kente yerleştirildikleri aktarılır.²²⁷ Sogdiana'da Didyma Apollon'una tapıldığına gösteren sunağın bulunması ve Dilberjin Tepe'de bulunan bir amforada Brankhidlerin arkaik isminin geçmesi ailenin buraya getirildiğini gösterir.²²⁸ Büyük İskender, onların torunlarının yaşadığı kente vardığında yerlilerle kaynaştıkları için dillerinin bozulduğu aktarılır.²²⁹ Her ne kadar Klasik Yunan bilimini, felsefesini ve mitolojisinin Orta Asya, Çin ve Hindistan'a bu dönemde yayıldığı öne sürenler olmuşsa da Brankhideia ve diğer yerleşimlerdeki Yunan nüfusu yeterince kalabalık değildi ve böyle bir etkileşimin gerçekleşmesi için Yunanların bölgeyi ele geçirip Hellen kültürünü yaşatmaları gerekiyordu.²³⁰

---

²²⁵ Herodotos, VI.9.

²²⁶ Strabon, XI.11.4; Rapin, "On the Way to Roxane 2" s. 268'de Kallisthenes'in tutuklanmasının Arrianos'un Zariaspa'da geçtiğini söylerken (IV.22.2) Strabon'un Kariatai'da geçtiğini söylemesi arasında bağlantı kurarak bu kentin aslında Marakanda/Zariaspa olduğunu ileri sürer.

²²⁷ Strabon, XI.11.4, XIV.1.5; Herodotos, VI.19'de aktaran ilk kişi olarak bu olayın Dareios zamanında olduğunu söylese de diğer tüm kaynaklar Kserkes zamanında olduğuna hemfikirdir.

²²⁸ Nicholas G. L. Hammond, "The Branchidae at Didyma and in Sogdiana", **The Classical Quarterly**, Cilt: 48, Sayı: 2, 1998, ss. 339-340.

²²⁹ Curtius, VII.5.28.

²³⁰ Dmitri Panchenko, "The City of the Branchidae and the Question of Greek Contribution to the Intellectual History of India and China", **Hyperboreus**, Cilt: 8, 2002, ss. 244-255.

II.2. İskender'in Asya Seferi (MÖ 334-323)

MÖ 336 yılında babası II. Philippos'un öldürülmesiyle 20 yaşında tahta çıkan özgün ismiyle III. Aleksandros ve bildiğimiz ismiyle Büyük İskender, babasının hegemonu olarak kurulmasını sağladığı Hellen Birliği içindeki siyasi kargaşayı ve isyanları sonlandırdıktan sonra Asya seferine çıktı.²³¹ İskender'in amacı, Yunanların sevgisini kazanmak değildi. Böyle bir sevginin geçici olduğu, Pers tehdidi ortadan kalktıktan sonra Yunanların tekrardan birbiriyle mücadele etmeye başlamasından ve İskender'in ölümünden sonra Makedon hegemonyasına karşı yapılan başkaldırıdan görülebilir.²³² Onun hedefi, yalnızca Akhaimenidlerden öç almak değil Pers İmparatorluğu topraklarının zenginliğine ve ticaret yollarına sahip olmaktı.²³³ Girdiği her savaştan muzaffer ayrılan İskender'in zaferleri arttıkça hedefleri de büyüyecektir.

Anadolu'daki Pers satraplarının birleşik ordusunu MÖ 334'te Granikos dolaylarında yenen İskender, Ege kıyılarındaki Yunan kentlerini özgürleştirdikten sonra Kilikya'ya kadar ilerledi ve MÖ 333'te İssos kenti yakınlarında Pers Kralı III. Dareios'a (Latince *Darius* ve Eski Farsça *Darayavahuş*) karşı Suriye, Filistin ve Mısır'ın kapılarını açacak önemli bir zafer elde etti.²³⁴ Mısır'ı fethettikten sonra doğuya ilerleyen İskender, Yukarı Mezopotamya'da MÖ 331 yılında yapılan Gaugamela Muharebesi'nde Dareios'a karşı yıkıcı bir zafer kazandı.²³⁵ Dareios'u yakalamak üzere takip etmeye başladıysa da Arbela'da (bugünkü Erbil) Dareios'un geride bıraktığı hazinesini, fillerini ve savaş arabalarını ele geçirmekle yetinip yönünü Babil'e çevirdi.²³⁶ İskender'in büyük bir orduyla Zagros dağlarını aşarak kendisini takip etmek yerine Babil ve Susa'ya doğru güneye ilerleyeceğini tahmin eden Dareios, Media Satraplığı'nın başkenti olan

---

²³¹ Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi II*, ss. 394-398.

²³² Diodoros, XVII.111.4, XVIII.9.4-5; Peter A. Brunt, "The Aims of Alexander", *Greece & Rome*, Cilt: 12, 1965, ss. 205-215.

²³³ Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi II*, s. 399.

²³⁴ Justinus, XI.8-10; M. Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 38-56; Albert B. Bosworth, "Alexander the Great", *The Cambridge Ancient History*, Cilt: 6, Eds. D. M. Lewis, J. Boardman, S. Hornblower, M. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 799-808; Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi II*, ss. 403-410.

²³⁵ Arrianos, *Anab.* II.8-15; Justinus, XI.13-14.7; Johann G. Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, çev. B. K. Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 306-320.

²³⁶ Arrianos, *Anab.* III.15; Plutarkhos, *Alex.* 31.9-33.9; Curtius, IV.15-16; Diodoros, XVII.64.3.

Ekbatana'ya çekildi.²³⁷ Dareios, burada Gaugamela'da kaybettiği orduyu tekrar oluşturmayı amaçlıyordu ancak büyük olasılıkla İskender karşısında aldığı mağlubiyetlerden sonra satraplıklar ve müttefikleri üzerindeki otoritesi iyice zayıfladığı için Kadusiler ve İskitlerden istediği askeri birlikler gelmedi.²³⁸

Bu zaferden sonra kendisini “Asya Kralı” ilan eden İskender, oldukça zengin Babil kentinin teslim olmasından sonra Pers İmparatorluğu'nun başkentlerinden biri olan Susa'da devlet hazinesini ele geçirdi.²³⁹ Persis Satrabı Ariobarzanes, emrindeki az sayıda asker ile İskender'in ordusunu bir ay boyunca Zagros dağlarındaki Pers Geçidi denen dar bir alanda oyaladı.²⁴⁰ Esirlerden geçidin arka tarafına doğru dar bir yol olduğunu öğrenen İskender, ani bir baskınla düşmanını bozguna uğratarak buradan ülkenin törensel başkenti olan Persepolis'e ilerledi. Burada yaptığı yağma ve yıkım ile Kserkes'in MÖ 479 yılında Atina'da yaptığı yıkımın intikamını da almış olan İskender, burada 5 ay boyunca bekledikten sonra Dareios'un Media'da olduğu bilgisini almasıyla kuzeye doğru ilerledi.²⁴¹ İskender, Media'ya ulaşmasından dört gün önce Dareios Ekbatana'daki devlet hazinesiyle birlikte Parthia Satraplığı'na doğru kaçtığı için onu yakalayamadı. İskender, artık anavatandan asker ikmali zorlaştığı ve düşmanı büyük ölçüde yendiği için Ekbatana'da ordusunda bulunan müttefik Yunan askerlerini hediyelerle memleketlerine yolladı, İran ve doğusunun dağlık ve kurak coğrafyasına uygun olarak süvari birliklerini ok ve mızrak atabilen hafif silahlı birliklere dönüştürdü, asker ihtiyacını yeni fethedilen topraklardaki Asyalılardan karşılamaya başladı ve daha sonra da Asyalıların Yunan tarzında eğitilmesini istedi.²⁴²

---

²³⁷ Arrianos, *Anab.* III.16; Curtius, V.8.1; Diodoros, XVII.64.1.

²³⁸ Arrianos, *Anab.* III.19; Diodoros, XVII.64.2, 73.2; Droysen, **Büyük İskender Tarihi**, s. 374.

²³⁹ Plutarkhos, *Alex.* 34.1, 36.1; Curtius, V.2.8-12; Justinus, XI.14.9-10; Diodoros, XVII.65; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 417-418.

²⁴⁰ Arrianos, *Anab.* III.18; Curtius, V.3-4; Polyainos, IV.3.27; Diodoros, XVII.68; Antik kaynaklar, Ariobarzanes'in emrinde 25.000-40.000 asker olduğunu söylese de güncel tahminler bu sayının 1.000'den az olduğu yönündedir, bkz. Bill Yenne, **Alexander the Great: Lessons from History's Undefeated General**, St. Martin's Press, New York, 2010, s. 90.

²⁴¹ Arrianos, *Anab.* III.19; Curtius, V.13.1; Diodoros, XVII.69-72; Plutarkhos, *Alex.* 37.3, 38.4; Bosworth, “Alexander the Great”, s. 816-817.

²⁴² Curtius, VIII.5.1; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 422; Arif M. Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 447.

İskender, MÖ 330 baharında Dareios'u yakalamak üzere yola çıktı ve Rhages (Rey) kenti ile Elburz Dağları'ndaki Kaspia (Hazar) Kapıları'nı geçtikten sonra baş vezir olan Hyrkania Satrabı Nabarzanes tarafından Baktria Satrabı Bessos (Eski Farsça *Bayaçā*) ile diğer doğu satraplarından Areia Satrabı Satibarzanes ve Arakhosia-Drangiane Satrabı Barsaentes'in de dâhil olduğu bir darbe sonucunda Dareios'un tutuklandığı bilgisini aldı.²⁴³ Dareios tarafından onun Akhaimenid hanedanı içinden muhtemelen baba tarafından uzak bir kuzeni olan Bessos'a Baktria gibi önemli ve zengin bir satraplığın yanında muhtemelen Hindistan sınırındaki bir satraplığın kontrolü verilmişti.²⁴⁴ Bessos'un komutasında Hint piyadeler, Baktrialı ve Soğd süvarilerinin yanında Dareios'un Orta Asya'daki Massagetler ve Dahalar ile yapılan ittifak gereğince çağırılan askerler de vardı.²⁴⁵ Veliht prensinin olmadığı zamanlarda kralın erkek kardeşinin (bu durumda Oksyathres) Baktria'nın satrabı olması daha uygun iken bu kadar önemli pozisyona neden Dareios'un daha uzak bir akrabasının getirildiği belli değildir.²⁴⁶ Bessos'un bu ihaneti çok önceden planladığını gösteren bazı deliller de vardır.²⁴⁷ İssos Muharebesi'nden sonra Dareios tarafından toplayabildiği en büyük orduyla gelmesi emredilen Bessos'un Gaugamela Muharebesi'nde emrinde Sakaların haricinde yalnızca 1.000 Baktrialı asker olduğu yazmaktadır.²⁴⁸ Bessos, Baktria'nın zenginliği ve Pers İmparatorluğu başkentlerine uzaklığı dolayısıyla burada muhtemelen yarı-bağımsız bir yönetim sürdü. Bu durum onun devletin batısını ve Dareios'u İskender'e teslim ederek işgal edilmemiş İran topraklarında hüküm sürme ve de daha sonra yeterince asker toplayarak kaybedilen toprakları tekrar ele geçirme hayalini

²⁴³ Curtius, VI.4.8; Arrianos, *Anab.* III.2; Justinus, XI.15; Plutarkhos, *Alex.* 42.5; Dareios'un emrinde hala önemli bir Pers ordusu varken bu tutuklama Bessos'a sadık Baktrialı askerler tarafından gerçekleştirilmiş olmalı, bkz. Amélie Kuhrt, **The Persian Empire**, ss. 453-454.

²⁴⁴ Arrianos, *Anab.* III.30.4; Bessos'un Dareios ile ne kadar yakın akraba olduğu belli değildir.

²⁴⁵ Arrianos, *Anab.* III.8.3, 3.11.3; Curtius, VII.4.6.

²⁴⁶ İlk tahmine göre III. Dareios MÖ 336'da Bagoas'ın kurduğu komplo sonucunda (bkz. Diodoros, XVI.50, XVII.5.3-6) öldürülen IV. Artakserkses'ten sonra yerine getirilen kukla hükümdar Okhos'u öldürüp başa geçtiğinde (ki I. Dareios da benzer bir şekilde tahta sahip olmuştur ve onun kral ismini almış olması dikkat çekicidir) Bessos zaten Artakserkses'in yakın akrabası olarak (kendisi de daha sonra V. Artakserkses ismini alacaktır) Baktria satrabı idi. İkinci tahmine göre Dareios'un bu taht gaspçısını öldürüp başa geçmesi aslında bir komploydu ve bu komploda rol oynadığı için Bessos Baktria Satraplığı ile ödüllendirilmiş olabilir.

²⁴⁷ Curtius, V.9.3; Rawlinson, **Bactria: The History**, ss. 84-85.

²⁴⁸ Arrianos, *Anab.* III.11.6; Curtius, IV.6.2, 12.6 ve V.8.4'te 8.000 Baktrialı askerden savaştan sonra 3.300 kaldığını aktarsa da yine de bu sayı Bessos'un yönetimindeki topraklara kıyasla azdır.

kurmasına neden olmuş olmalıdır. Nitekim III. Dareios, öldürüldükten sonra İskender tarafından bulunmak üzere geride bırakıldı.²⁴⁹

Dareios'un cesedini Persepolis'e atalarının yanına gömülmesi için gönderen İskender'in bakış açısı daha farklıydı. Arrianos tarafından aktarılan İskender'e ait olduğu söylenen bir mektupta Dareios'un IV. Artakserkses'in öldürülmesinde rol oynayarak tahtı gayrimeşru bir yolla zapt ettiğinin iddia edildiği ve İskender'in kendisini bu ülkeyi yönetmeye daha layık bulduğu görülmektedir.²⁵⁰ Bu durumda Bessos da aynı şekilde İskender'in kendisine layık gördüğü bir pozisyonu ele geçirmiş oluyordu. Artık bir Pers kralı gibi giyinen İskender'in bu devletin hukukunu uygulaması, bazı saray prosedürlerini benimsemesi ve onlar gibi despot bir yönetim sergilemesi bu dönemde başlamıştır.²⁵¹ İskender'in Pers hükümdarları gibi *proskynesis* yani saygı gereği yere kapanarak kralı selamlamayı tebaasına dayatmaya başlaması bunun bir örneğidir.²⁵² Dareios'a görkemli bir cenaze töreni düzenleyerek cesedine saygı göstermesinde yatan amaç, İskender'in kendisini artık bir yabancı fatih değil de Dareios'un halefi olan Perslerin yeni kralı gibi göstermek olabilir.²⁵³ İskender'in MÖ 324'te Dareios'un kızı Stateira ve III. Artakserkses'in kızı Parysatis ile evlenmesi, bu meşruluk kazanma girişiminin bir sonucudur.²⁵⁴ Artık İskender'in seferinin amacı, Perslerin geçmişte yaptıklarının intikamını almak veya Dareios'u yakalamak değil Dareios'un ardılıymış gibi kral katili Bessos'u yakalayıp intikam almaktı. İskender, bu tutumu sayesinde Dareios'a sadık olan Perslerin bağlılığını kazandı. Böylelikle

---

²⁴⁹ Arrianos, *Anab.* III.21.5-10, 30.4; Curtius, V.9.2; Plutarkhos, *Alex.* 42.2-7; Diodoros, XVII.73.2-4; Justinus, XI.15.

²⁵⁰ Arrianos, *Anab.* II.14.5-7; Briant, **From Cyrus to Alexander**, s. 770.

²⁵¹ Arrianos, *Anab.* IV.7.4, 9.9, VII.4.6; Curtius, VIII.7.12-13; Plutarkhos, *Alex.* 45.1-4; Metz **Epitome 2**; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 426-427; Worthington, **By the Spear**, s. 215; Andrew W. Collins, "The Persian Royal Tent and Ceremonial of Alexander the Great", **The Classical Quarterly**, Cilt: 67, Sayı: 1, 2017, ss. 71-76.

²⁵² Curtius, VIII.5.5-8; Arrianos, *Anab.* IV.9; Antik kaynakların söylediğinin aksine Pers hükümdarları *proskynesis* ile bir kral kültü yaratmaya çalışmıyordu ancak bu uygulama Hellenistik krallar zamanında bu anlamı kazanmıştır, bkz. Lily R. Taylor, "The 'Proskynesis' and the Hellenistic Ruler Cult", **JHS**, Cilt: 47, 1927, ss. 53-62.

²⁵³ Arrianos, *Anab.* III.22.1; Plutarkhos, *Alex.* 43.3.

²⁵⁴ Justinus, XII.10.7-9; Arrianos, *Anab.* VII.4.4; Plutarkhos, *Alex.* 66.4-7; Curtius, IX.10.5-18, X.3.12; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 431; Diodoros, XVII.104.4; Elizabeth D. Carney, "Alexander and Persian Women", **The American Journal of Philology**, Cilt: 117, Sayı: 4, 1996, ss. 577-578.

Dareios'un öz kardeşi Oksyathres'i bile yakın koruması yapabildi ve Dareios'a sadık diğer Pers soyluları da Bessos'a karşı kullandı.²⁵⁵

Bessos'u yakalamak üzere Baktria'ya doğru ilerlemeye başlayan İskender, Nabarzanes'in teslim olmasıyla Hyrkania Satraplığı'nı savaşmadan ele geçirdikten sonra Parthia'nın kuzeyinden Areia Satraplığı'nın başkenti Artakoana'ya ulaştı.²⁵⁶ İskender burada Bessos'un Pers ordusunun kalanıyla Baktria'ya dönerek burada kendisini "V. Artakserkses" ve "Büyük Kral" ilan ettiğini öğrendi.²⁵⁷ Areia Satrabı Satibarzanes'in teslim olması üzerine onu görevinden azat etmeden buraya yerleştirdiği Yunan garnizonun başına yoldaşlarından Anaksippos'u bırakmakla yetindi. İskender'in satrapların teslim olmaları üzerine onları görevlerinde bırakması, Asya seferinde birçok kent ve satraplığı savaşmadan ele geçirmesini ve fethin hızlanmasını sağlamıştır. İskender'e bağlılıklarını sunan satrapların gücünü küçümsemek doğru olmaz. Örneğin satrapların kendi ordularıyla İskender'e saldırdığı Granikos Muharebesi'nde İskender ölümden döndüğünde neredeyse Dareios'un gelmesine gerek bile kalmadan sefer sonlanacaktı.²⁵⁸ İskender'in bu politikası, her zaman iyi sonuç vermemiştir. Nitekim Satibarzanes, Bessos'un işbirlikçilerinden biri olduğu için İskender'e ihanet ederek Anaksippos'u öldürdü ve Artakoana halkını isyana teşvik etti.²⁵⁹ Bunun üzerine İskender fethettiği yerlerle iletişim ve ikmalin kesilmemesi için geri dönerek kenti kuşattı ve isyancıların birçoğunu esir aldıktan sonra Arsakes adında bir yerliyi satrap yaptı.²⁶⁰ Satibarzanes kaçtıktan sonra MÖ 330/329 kışında geri dönerek bir kez daha benzer bir girişimde bulunacaktır. İskender, bu sefer geri dönmek yerine Baktria Satrabı olarak atayacağı Artabazos ile yolladığı birlikler ve Parthia Satrabı Phrataphernes'in

---

²⁵⁵ Curtius, VII.5.40; Diodoros, XVII.77.4; Metz Epitome 2-3.

²⁵⁶ Arrianos, *Anab.* III.25; Curtius, VI.5; Diodoros, XVII.75-6; Ahmad H. Dani, "Alexander's Campaign in Central Asia", **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, ss. 69-71.

²⁵⁷ Arrianos, *Anab.* III.25.1-8; Curtius, VI.6.13; Ian Worthington, **By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire**, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 210; Bessos'un İskender'den çok daha çabuk Baktria'ya varmasının nedeni Paropamisos Dağları'nın kuzeyindeki bir güzergâhı kullanmasıdır, bkz. Rapin, "On the Way to Roxane 2", s. 262.

²⁵⁸ Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein ve Walter Donlan, **A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society, and Culture**, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 273.

²⁵⁹ Arrianos, *Anab.* III.25.2; Curtius, VI.6; Diodoros, XVII.78.

²⁶⁰ Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 423.

desteğiyle Areia'daki bu isyanı bastırarak ve Satibarzanes öldükten sonra ve buraya satrap olarak yerli birisi yerine yoldaşlarından Stasanor'u atayacaktır.²⁶¹

İskender, Arakhosia Satraplığı da teslim olduktan sonra Baktria'nın ve Hindukuş Dağları'nın hemen güneyini oluşturan Paropamisadai Satraplığı'na vardı ve burada muhtemelen gerisiyle ikmalin kesilmemesi ve olası bir geri çekilmeyi güvence altına almak için Aleksandreia (bugünkü Bagram) adında bir koloni kurdu.²⁶² MÖ 330/329 kışında zorlu Paropamisos (Hindukuş) Dağları'nı aşmak üzere harekete geçti ve bahara doğru Baktria'ya ulaşmayı başardı. İskender'e karşı Bessos'un emrinde 7.000-8.000 Baktrialı süvari ve Ceyhun'un güneyinde yaşayan Dahalar vardı.²⁶³ Bessos, Baktria düzlüklerine ulaşmış ancak açlığın kıyısında, yorgun ve atları soğuktan ölen İskender'in ordusuna doğrudan bir saldırı düzenlemek yerine kuru ve sıcak havanın yarattığı susuzluğu bir silah olarak kullanarak ve bölgedeki yiyecek kaynaklarını yakıp yıkarak İskender ile meydan muharebesine girmekten kaçındı. Bessos'un emrindeki 8.000 Baktrialı askerinin çoğu, ya Curtius'un dediği gibi düşmanın o ana kadar kazandığı zaferlerden de korkarak ya da Arrianos'un aktardığı gibi vatanlarının işgali karşısında savaştan kaçındığı için Bessos'un ordusundan firar etti. Bunun üzerine kalan askerleriyle Ceyhun'u geçtikten sonra gemilerini yakan Bessos, Soğdlardan ve İskitlerden yeni askerler toplama umuduyla Nautaka'ya ulaştı.

İskender, Paropamisos Dağları'nı aştıktan sonra Drapsaka'yı ve daha sonra kuzeye ilerleyip Aornos'u (bugünkü Kunduz) ele geçirdikten sonra doğrudan başkent Baktra'ya yöneldi ve burayı ilk saldırıda ele geçirdi.²⁶⁴ Artık bir vaha ülkesine ulaşan İskender'in güzergâh olarak nehirleri takip etmesinin sebebi, büyük yerleşimlerin ve ordunun ihtiyacı olan erzağın nehirlerin etrafında bulunmasıdır. İskender, bu kargaşa halinden yararlanarak bölgedeki önemli kentlerin kontrolünü kolayca ele geçirdi. Diğer yerleşimleri ele geçirmekle uğraşmamasındaki amacı, hızlıca kral katilini yakalayarak

---

²⁶¹ Arrianos, *Anab.* III.25.4, 28.2-3; Diodoros, XVII.81, 83.

²⁶² Arrianos, III.28.4; Curtius, VII.3.23; Diodoros, XVII.83.1-2; Bu kentten Latince *Alexandrea ad Caucasum* ve Yunanca *Αλεξάνδρεια του Καυκάσου* olarak bahsedilse de bu isimler antik metinlerde geçmemektedir.

²⁶³ Arrianos, *Anab.* III.28.8-9; Curtius, VII.4.20-25; Ernst Badian, "Alexander in Iran", **The Cambridge History of Iran**, Cilt: 2, Ed. I. Gershevitch, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 449.

²⁶⁴ Arrianos, *Anab.* III.29.1; Curtius, VII.4.20; Strabon, XV.2.10.

işgal etmediği yerlerinde kendisine boyun eğeceğini düşünmesi olabilir. İskender, son anına kadar III. Dareios'a sadık olan Artabazos'u Baktria'nın yeni satrabı olarak atadıktan sonra hemen Baktra'dan ayrıldı ve kuzeydeki kurak araziye aşır Oksos'a ulaştı.²⁶⁵ Bu nehrin geçmek için oldukça geniş, derin ve akıntısı şiddetli olduğunu gören İskender, etrafta tekne yapmak için ağaç olmadığından askerlere çadırlarında kullandıkları derilerinin içini kurumuş otlarla doldurarak su almayacak şekilde bağlamalarını emretti ve böylece ordu beş gün içinde karşıya geçebildi.²⁶⁶

Okseiane'de ilerlerken buraya daha önceden yerleştirilen Brankhidlere ait küçük bir kente gelen İskender'in burada atalarının kültürünü yaşatan ancak yerel dilin etkisine girerek Yunancayı unutmaya başlamış insanları bulduğu anlatılır.²⁶⁷ Buna göre İskender, ordusundaki Miletoslulara danıştıktan sonra kendisine kenti teslim etmiş bu silahsız insanlara ihanet ederek kentin yağmalanmasını, herkesin öldürülmesini ve hatta kentin surlarının diplerinin kazılıp yetiştirdikleri meyve ağaçlarının köklerinin sökülmesini emretti. Ancak şehirden geriye hiçbir iz kalmayana kadar yapılan bu katliamın tarihselliği tartışmalıdır.²⁶⁸ Curtius'un bu olayı aktarırken Arrianos'un bundan söz etmemesini eserinde İskender'in iyi işlerine öncelik verip onu yücelten tutumuyla veya bu sırada Bessos'u teslim almaya giden ve bu katliam sırasında orada olmayan Ptolemaios (Lagos'un oğlu) kaynak olarak kullanmasıyla açıklayabiliriz. İskender, ordusundaki müttefik Yunan askerlerini Ekbatana'da geri yolladığı için Miletoslu askerlere halkın cezalandırılması hakkında danışamazdı.²⁶⁹ Gerçekten Brankhidlerin Baktria Satraplığı'na (aslında Sogdiana'ya) yerleştirildiğine dair kanıtların varlığı²⁷⁰ ve daha sonradan yaşadıklarına dair bir kanıtın olmamasından, böyle bir olay yaşanmamışsa bile yerlilerin arasına yerleştirilmiş bu insanların bu dönemdeki isyanlar ve katliamlar sırasında ortadan kaldırıldıklarını düşünebiliriz.

---

²⁶⁵ Arrianos, *Anab.* III.21.4, 23.7; Dani, "Alexander's Campaign", s. 71.

²⁶⁶ Arrianos, *Anab.* III.29.2-4; Curtius, VII.5.13-18.

²⁶⁷ Curtius, VII.5.28-35; Strabon, XI.11.4.

²⁶⁸ William W. Tarn, "The Massacre of the Branchidae", *The Classical Review*, Cilt: 36, Sayı: 3-4, 1922, ss. 63-66; Hammond, "The Branchidae at Didyma and in Sogdiana", ss. 340-344; Holt, **Alexander the Great**, ss. 74-75.

²⁶⁹ Arrianos, *Anab.* III.19.5.

²⁷⁰ Hammond, "The Branchidae at Didyma and in Sogdiana", ss. 339-340.

Sogdiana Hyparkhos'u Spitamenes, Dareios'un akrabalarından Ksenippa Hyparkhos'u Dataphernes ve Katenes'i çağırarak sadık görüldüğü Bessos'u tutuklatıp İskender'e götürülmek üzere çıplak halde Ptolemaios'a teslim ettirdi.²⁷¹ Halkın karşısında kırbaçlandıktan sonra kulakları ve burnu kesilen Bessos, Dareios'un kardeşi Oksyathres tarafından idam edilmek üzere Ekbatana'ya yollandı.²⁷² Spitamenes'in, Bessos'a karşı zaten yeterince ondan nefret eden Dareios'a sadık kimseleri kullanarak bu ihaneti gerçekleştirmesinin sebebi Curtius'a göre bir çeşit kıskançlıktı. Spitamenes'in İskender'in İaksartes'e gidene kadar ona karşı bir hamle yapmamış olması arkadan vurmaya istemesinden dolayı olabilir. Diğer bir sebebi, kendi bölgesinin muzaffer bir ordu karşısında direnmenin boşuna olduğu belliyken İskender'in işgalinden en az şekilde etkilenmesini sağlamak olabilir.

İskender, MÖ 329 yılı başlarında Sogdiana'nın başkenti Marakanda'yı (bugünkü Semerkant) ele geçirip buraya bir garnizon yerleştirdikten sonra civardaki köyleri yağmalayıp Osruşana'ya doğru ilerledi.²⁷³ Bu bölgedeki dağlarda yaşayan sapanlı ve okçu savaşçılar, İskender'in ordusundaki yiyecek arayan bir müfrezeyle ortadan kaldırdıktan sonra sarp kayalıklı dağlara kaçarak bir nevi yıpratma taktiği uyguladı. Manevra kabiliyeti yüksek birliklerle saldırganlara karşı dağlara baskınlar düzenleyen İskender, ok yağmuru sırasında baldır kemiğine isabet almışsa da dağdaki üsleri ele geçirmeye başladı ve dağdaki savaşçılar bunun üzerine teslim oldu.²⁷⁴ Sayıları 20.000 (Curtius) ile 30.000 (Arrianos) arasında olan bu savaşçılar yerli bir kabileye mensup veya dağlara çıkmış eşkıyalık yapan kimseler oldukları için bölgedeki kentlerde yaşayan halktan ayırmak gerekir. Daha sonra İskender, İskitlerin bölgedeki güç dengelerinin değişmesini fırsat bilerek Seyhun'u geçip Sogdiana'yı işgal etmesi veya İskender Seyhun'u geçince arkasında bir isyan çıkması ihtimaline karşı Kyros'un zamanında kurduğu yedi kente garnizon yerleştirdi. Burada Fergana Vadisi'nde yaşayan Sakalar olan Abii kabilesinden elçileri kabul etti ve nehrin ötesinde yaşayan "Avrupalı" İskitlere

---

²⁷¹ Arrianos, *Anab.* III.30.1-5; Curtius, VII.5.19-26; Justinus, XII.5.10; Metz *Epitome* 5-6; Rapin, "On the Way to Roxane 2" s. 277.

²⁷² Arrianos, *Anab.* IV.7.1-3; Curtius, VII.5.40-43, 10.10; Justinus, XII.5.11.

²⁷³ Arrianos, *Anab.* III.30.6-7; Metz *Epitome* 7-8; Worthington, *By the Spear*, ss. 222-223; Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, ss. 406-407.

²⁷⁴ Arrianos, *Anab.* III.30.10-11; Curtius, VII.6.1-7.

saldırmamaları için onları uyarmak ayrıca da bölgenin coğrafyasıyla halkın yaşam ve savaş tarzını gözlemlemesi için Derdas isimli yoldaşını yolladı.²⁷⁵ İaksartes'e ulaştıktan sonra İskender, burada yerleşim için uygun ve İskit saldırılarına karşı bölgeyi savunacak bir kent kurmayı planlasa da Baktria ve Sogdiana'da isyan çıktığını öğrendiği için bu planını ertelemek zorunda kaldı.

İskender tarafından bölgedeki isyancıları bastırma görevi verilen ancak isyanın asıl liderleri olan Spitamenes, Katanes ve Dataphernes, İskender'in Soğd soyluları ve bazı Baktrialı süvarileri Marakanda/Zariaspa'da düzenlenecek bir toplantıya (*syllagos*) onları sinsice öldürtmek için çağırdığını ancak Spitamenes'in yurttaşlarına böyle bir ihaneti yapamayacağını ve İskender'in gaddarlığının Bessos'un ihaneti kadar kabul edilemez olduğunu söyleyince soyluları ve savaşçıları kolayca ikna ettiler ve isyan büyüdü.²⁷⁶ İskender, ilk defa fethettiği bir ülkede doğrudan yerli halkın saldırısına uğruyordu ve bu isyanın birkaç sebebi olabilir. İlk sebebi, İskender'in ordusundaki atların büyük bir kısmı Hindukuş Dağları'nı aşarken soğuktan ölümlerine diğer kısmı da askerler tarafından açlıktan yendiği ve kalanları da daha sonra susuzluk ve sıcaktan öldükleri için Sogdiana'da halkın sahip olduğu atlara el koymak istemesi olabilir.²⁷⁷ Soğdlar için önemli bir geçim kaynağı olan atlar oldukça değerliydi. İskender, süvarileri için muhtemelen bunları seçti ve bir nevi el koyduğu yerlilerin atlarını yerlilere karşı kullanmış oldu. İsyanın ikinci bir sebebi, MÖ 329 yılının ağustos ayında Seyhun Nehri'nin güneyinde kuzeyden gelebilecek İskit akınlarına karşı İskender'in Aleksandreia Eskhate kentini kurma planı olabilir. Nitekim bu durum, kentin kurulması bölgedeki geleneksel sosyo-ekonomik düzeni bozacağı için Soğdların ve Seyhun'u diledikleri gibi geçmelerine engel olacağı için İskitlerin istediği bir şey değildi.²⁷⁸ Ancak isyan çıktığı sırada İskender bu kenti henüz kurmamıştı ve dolayısıyla yerli halkın bu planı öğrenmesi veya Yunan kolonicilerden etkilenmeleri henüz mümkün değildi. İsyanın bir diğer sebebi, İskender'in Baktria ve Sogdiana'da Zerdüştlükteki ölümlerin cesetlerinin toprağı kirletmek yerine akbabalara verildiği *dakhma* denen

---

²⁷⁵ Curtius, VII.6.12; Arrianos, *Anab.* IV.1.2.

²⁷⁶ Curtius, VII.6.14-15; Arrianos, *Anab.* IV.1.5.

²⁷⁷ Arrianos, *Anab.* III.30.6.

²⁷⁸ Arrianos, *Anab.* IV.1.3, Holt, **Alexander the Great**, s. 54.

kuleleri kapattırması veya tapınaklar ile kutsal kitapların bulunduğu kütüphanelerin yağmalar sırasında yakılmasıyla işgalcilere karşı nefretin dini bir boyut kazanması olabilir.²⁷⁹

Osruşana'daki yedi şehir de isyana katılınca İskender, Krateros'a bölgedeki en zengin ve nüfus bakımından bölgenin en büyük kenti olan Kyroupolis'i kuşatma emri verirken kendisi de diğer önemli bir kent olan Gaza'ya vakit kaybetmeden saldırdı.²⁸⁰ Gaza kentini ele geçiren İskender, kentteki tüm erkeklerin öldürülmesini, kadınlar ve çocukların ganimet olarak askerlere dağıtılmasını ve kentin yağmalanmasını emrettikten sonra diğer kentlere de aynı muameleyi yapmak üzere saldırdı. Yedi kentten en büyük direnişin gerçekleştiği Kyroupolis'te inatçı bir şekilde kuşatmaya karşı duran halk, ilk başta bu kenti bağışlamayı düşünen ve kuşatma sırasında boynuna taş atılınca bayılan İskender'in gazabına maruz kalarak aynı muameleyi gördü ve kentin tamamen yıkılması emredildi. Yedi kentin tümü ele geçirildikten sonra Spitamenes'in bulunduğu Marakanda'yı kuşatması için Menedemos'u yollayan İskender, İaksartes'teki belirlediği alana dönerek burada Aleksandreia Eskhate kentinin kurulmasını bizzat yönetti.²⁸¹ Ordugâhın etrafının istihkâm ile çevrilmesiyle başlayan ve tamamlanması 17 gün süren bu kente, yaşamaları için yeni sahiplerine paraları ödenerek özgürleştirilmiş yedi kentte ganimet olarak el geçirilen köleler, Yunan paralı askerleri, savaşamayacak durumdaki Makedon askerleri ve civardan zorla yerliler getirildi.²⁸²

Seyhun'un ötesindeki İskitlerin kralı, bu kentin kurulmasından rahatsız olarak Makedon birliklerini nehirden uzaklaştırmak üzere kardeşini büyük bir süvari ordusuyla yolladı.²⁸³ Bu durumdan rahatsız ve aldığı yaralar henüz iyileşmemiş olan İskender,

---

²⁷⁹ Strabon, XI.11.3; Rawlinson, **Bactria: The History**, s. 42'de İskender tarihçilerinin Zerdüştilere karşı uyguladığı zulmü aktarmamakla suçlayarak Pers geleneğinde bu konunun devamlı olarak ele alındığını belirtir.

²⁸⁰ Curtius, VII.6.16, 19-23; Arrianos, *Anab.* IV.2.1-3.5; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 424.

²⁸¹ Curtius, VII.6.24-27; Arrianos, *Anab.* IV.4.1; Justinus, XII.5.12.

²⁸² Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla paralı askerlerin bölgede hizmet edebilecekleri tek ordunun İskender'inki olması ve de bölgedeki tek muzaffer ordunun elde ettiği ganimetten yararlanmak için pek çok gencin paralı asker olması nedeniyle hem arzın artmasıyla maaşları azaldı hem de onlara olan talep azaldığı için memleketlerinden uzaktaki kolonilere yerleştirildiler. Bu durum daha sonra Baktria'daki kolonilerde isyan çıkmasına neden olacaktır, bkz. Guy T. Griffith, **The Mercenaries of the Hellenistic World**, Cambridge University Press, Cambridge, 1935, ss. 21-23, 33-34.

²⁸³ Curtius, VII.7.1; Arrianos, *Anab.* IV.4.2; Dani, "Alexander's Campaign", ss. 71-72.

kendisine saldıran İskitlerin ülkesini işgal etmek üzere “Avrupa’ya” geçmeyi böylece Makedonların gücünü sınavan isyancıları da yola getirmeyi umsa da yoldaşlarına danıştıktan sonra tanrıların buna izin vermediği yönünde kötü alametler olduğu gibi nedenlerle caydırılmaya çalışıldı.²⁸⁴ Ancak İskender kararlıydı; ordu, çadırları doldurduktan sonra karşıya geçerken İskitlerin yoğun bir ok yağmuruna maruz kaldı ve karşıya geçtikten sonra da düşmanı yakalamak üzere ilerledi ancak başarısız olup nehre geri döndü.²⁸⁵ İskitlerin kralı, bu saldırının kendi başına hareket eden yağmacılar tarafından yapıldığını İskit halkı tarafından gerçekleştirmediğini bildiren bir elçi yolladı. İskender, her ne kadar buna inanmasa da başarısız bir seferin itibarını zedeleyeceğini bildiği için elçiye olumlu cevap verdi.²⁸⁶

İskender, Menedemos’un gidiş yolunda Spitamenes’e bağlı Dahalar tarafından pusuya düşürülüp öldürüldüğünü öğrendiği için vakit kaybetmeden dört gün içinde Marakanda’ya vardı ve burada Menedemos adına bir anıt dikti.²⁸⁷ İskender, Krateros’a Spitamenes ile iş birliği yapmalarının cezası olarak kırsal kesimin yakılıp yıkılmasını ve askerlik çağına erişmiş tüm erkeklerin öldürülmesini emretti. MÖ 329/328 kışı için hem yeni askerlerin gelmesini beklemek hem de yaralarının iyileşmesi amacıyla Baktria’ya çekilen İskender, Sogdiana’da ordusunu dörde bölerek isyanı bastırmaları için yolladı ve Peukolaos’u Sogdiana’yı savunmak üzere bıraktı.²⁸⁸ Spitamenes, İskender’in yolda olduğu haberini alınca o gelmeden bir gün önce kuşatmayı kırarak kentten ayrıldı ve Pharnukhes komutasındaki birliklerce Kızılkum Çölü’ne doğru kovalandı.²⁸⁹ Spitamenes, Massagetler ile ittifak yaparak 600 süvariye emrine aldı ve bahara kadar Sogdiana’daki Makedon kuvvetlerini vur kaç yaparak ve çember içine alarak oldukça yıpratmış ve ani bir baskınla İskender’in bölgedeki bazı generallerini yakalayıp öldürmeyi başardı.

---

²⁸⁴ Curtius, VII.7.5-29; Arrianos, *Anab.* IV.4.3.

²⁸⁵ Arrianos, *Anab.* IV.4.4-9; **Metz Epitome** 10-12; Curtius, VII.8.6-9.16; Plutarkhos, *Alex.* 45.6.

²⁸⁶ Arrianos, *Anab.* IV.5.1; Curtius, VII.9.17-19.

²⁸⁷ Curtius, VII.7.30-39, 9.20-22; Arrianos, *Anab.* IV.5.2; **Metz Epitome** 13; Bosworth, **Conquest and Empire**, s. 112.

²⁸⁸ Curtius, VII.10.10-12; Worthington, **By the Spear**, s. 225.

²⁸⁹ Arrianos, *Anab.* IV.5.3-6.2 .

İskender, kışın sert zamanları geçip batıdan yeni paralı askerler geldikten sonra ordusuyla Kunduz Nehri'ni geçerek Doğu Baktria'ya vardı ve bölgedeki isyancılara ait kaleleri ele geçirip burada altı kent kurdu.²⁹⁰ Vahş Nehri'ni geçen İskender, Pareitakai'de bulunan Arimazes adındaki soylu bir yöneticiye ait ele geçirmesi oldukça zor bir kaya hisarını kuşattı. Ödül vaadiyle tırmanmaya başlayan ordudaki çevik askerlerden birkaçının bu hisarın bulunduğu dağın tepesine ulaşmasıyla tüm ordunun tepeye ulaştığı yönünde kandırılan Arimazes, hisardan ayrılarak ailesi ve diğer soylularla beraber İskender'e teslim oldu.²⁹¹ Bu soyluların arasında Bessos ile Sogdiana'ya geçmiş muhtemelen Baktria Hyparkhos'u veya küçük satraplıklardan birinde yönetici olan Oksyartes ve ailesi de vardı.²⁹² Oksyartes, kızı Roksane'yi ondan etkilenen İskender'e arz ettirip tanıştırması ve daha sonra kendisi de ona hizmetini sunmasıyla İskender'in güvenini kazandıracaktır.

İskender, daha kısa sürede birçok farklı yerde isyancılarla savaşılması için ordusunu beş kolona böldü ve kendisi de Marakanda'ya vardı.²⁹³ İskender, Hindistan'ı fethetmek Karadeniz'in kuzey kıyılarını ele geçirmekten daha öncelikte olduğu için Khorasmia'daki İskit kralının getirdiği evlilik ve ittifak teklifini reddetti.²⁹⁴ Baktria Satrabı Artabazos'un yaşından dolayı görevinden çekilmeyi istemesi üzerine İskender, bu sefer bir İranlı yerine komutanlarından önce Kleitos ve onu öldürmesinden sonra da

---

²⁹⁰ Arrianos, *Anab.* IV.7.1-2; Curtius, VII.10.11-16; Bosworth, *A Historical Commentary*, Cilt: 2, ss. 108-110; İskender'in MÖ 328 baharından itibaren yaptıkları hakkında Arrianos ve Curtius'un aktarımlarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır ancak Curtius'un MÖ 328 yılı için verdiği bilgiler daha detaylı ve tutarlıdır, bkz. Albert. B. Bosworth, "A Missing Year in the History of Alexander the Great", *The Journal of Hellenic Studies*, Cilt: 101, 1981, ss. 29-37.

²⁹¹ Polyainos, IV.3.29; Curtius, VII.11.1-29 soyluların hepsinin cezalandırılmadığı Oksyartes ve ailesinin yaşamasından anlaşılabilir; *Metz Epitome* 16-18'de Curtius'un ele geçirilen soyluların kırbaçlanıp çarpmıha gerildiği bilgisinin yerine dağa tırmandıktan panik yapan bir grup isyancının Arimazes'i öldürüp teslim oldukları ve karşılığında atfedildikleri bilgisi yer alır; Arrianos, *Anab.* IV.18.4-19.5'te Soğd Kayası dediği bu hisarın Nautaka'da olduğunu ima edip Khorienes/Sisimithres'in kaya hisarını ele geçirmesinden sonra bunun yaşandığını söyleyerek kronolojik bir hata yaptığı görülmektedir. Sisimithres'i ikna eden Oksyartes'in ele geçirildiği Arimazes/Soğd Kayasına elçi olarak eski Baktria Satrabı Artobazos'un oğlu yollandığı için bu hisar en son ele geçirilmiş olamaz, bkz. Bosworth, "A Missing Year in the History of Alexander the Great", s. 30; Rapin, "On the Way to Roxane", s. 54.

²⁹² Curtius, VIII.4.21; Arrianos, *Anab.* III.28.9, IV.18.4, 19.5, 20.3; Rapin, "On the Way to Roxane 2" s. 277; Waldemar Heckel, "Notes on Alexander in Central Asia", *The Ancient History Bulletin*, Cilt: 35, Sayı: 1-2, 2021, ss. 60-68.

²⁹³ Arrianos, *Anab.* IV.16.3.

²⁹⁴ Curtius, VIII.1.7-9; Arrianos, *Anab.* IV.15.1-6'ya göre Khorasmia kralının gelişi senenin başında gerçekleşti; Bosworth, *Conquest and Empire*, ss. 113-114.

Amyntas'ı satrap olarak atadı.²⁹⁵ İskender, ordusundan firar eden Baktrialı askerlerin Ksenippa'ya sığındıklarını ve affedilmeyecekleri yönündeki çaresizlikleriyle Amyntas'ın emrindeki birliklere saldırdıklarını öğrendi ancak yine de onları affetti.²⁹⁶ Bu sırada Spitamenes, Massagetler ile Marakanda'ya saldırdı ve dışarıya fırlayıp kuşatmayı kırmaya çalışan garnizonu yendi.²⁹⁷ Spitamenes, Krateros komutasındaki kolonun bu haber üzerine derhal Marakanda'ya yönelmesiyle çöle doğru kaçtı ve bu sefer Gabai denen hisardan topladığı İskit süvarileriyle ile Koinos komutasındaki birliklere saldırdı. Bu savaşta ağır kayıplar veren Spitamenes, Kızılkum Çölü'ne doğru kaçarken İskender'in kendilerini takip ettiğini düşünen emrindeki İskitler tarafından ihanete uğradı ve İskender'e yollanmak üzere başı kesildi.²⁹⁸

İskender, isyanı sonlandırmak üzere Nautaka bölgesine ilerledi ve buranın hyparkhos'u olan Sisimithres'e ait kaya hisarını kuşattı.²⁹⁹ İskender'in generalleri hisara yaptıkları saldırılarda başarısız olsalar da Oksyartes'in araya girmesiyle ikna edilen Sisimithres, teslim oldu ve karşılığında yöneticiliği iade edildi. Kale düştükten sonra burada verilen bir ziyafette Oksyartes'in kızı Roxsana ile evlendi.³⁰⁰ Bu evlilik anlatıldığı gibi sadece bir aşk değil aynı zamanda İskender'in fethettiği yerlerdeki otoritesini pekiştirmek üzere yerlilerle fatihler arasında yapılan bir barıştır. Nitekim İskender'in örneğini izleyen Seleukos, isyancı Spitamenes'in kızı Apama ile evlenmiştir.³⁰¹ Böylece bu bölgede yaşayan insanların otorite olarak kabul ettiği

---

²⁹⁵ Arrianos, *Anab.* IV.17.3; Curtius, VIII.1.19, 2.14.

²⁹⁶ Curtius, VIII.2.13; **Metz Epitome** 19'da Ksenipta olarak geçer: “[...] ipse cum reliquis Xeiniptam eiusdem rei causa concessit.”

²⁹⁷ Arrianos, *Anab.* IV.16.6-17.5; Curtius, VIII.3.1-16'de Spitamenes'in Dahaların arasında olduğu bilgisi muhtemelen yanlıştır; nitekim Spitamenes'in bulunduğu konum itibarıyla Massagetlerin arasından asker toplaması daha çok mümkündür.

²⁹⁸ Arrianos, *Anab.* IV.17.5-7; Strabon, XI.8; Curtius, VIII.3.1-9'de Spitamenes'in karısı tarafından öldürüldüğünü aktarır.

²⁹⁹ Plutarkhos, *Alex.* 58.3-4; Arrianos, *Anab.* IV.21'de Sisimithres'i Khorienes olarak adlandırırsa da araştırmacılar bu kelimenin yanlış bir şekilde kullanıldığını düşünmektedir, bkz. Marie L. Chaumont, “Chorienes”, **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2011; **Metz Epitome** 19, 28'de Sisimithres ve Khorienes farklı kişiler olarak verilmiştir; Worthington, **By the Spear**, ss. 235-236; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 425.

³⁰⁰ Curtius, VIII.4.21-27; Arrianos, *Anab.* IV.19.5-6; **Metz Epitome** 28-31; Dani, “Alexander's Campaign”, ss. 72-73.

³⁰¹ Curtius, VIII.3.25; İskender'in İrani kadınlarla evlenen generalleri arasından yalnızca Seleukos karısını boşamamıştır, bkz. Albert B. Bosworth, **Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s. 157.

kimselerle yeni yöneticileri arasında evlilik bağı oluştu. Bu da İskender'in basit bir istilacı değil Akhaimenid İmparatorluğu'nun bölgedeki uygulamalarını devam ettirecek bir varisi olmayı hedeflediğini gösterir.³⁰²

İskender, Baktria Satrabı Amyntas'ın yanına olası İskit saldırılarına ve isyan ihtimaline karşı 13.500 asker bıraktı.³⁰³ Hindistan seferine çıkmadan önce İskender, fethettiği satraplıklardaki soylu ailelerden getirilen askerlik yaşına gelmiş 30.000 Pers gencini ailelerinin isyan etmelerine karşı rehin olmaları, kolonilerde güvenliği sağlamaları, Makedon tarzında askerlik eğitimi almaları ve daha sonra kendisine sadık olacak bir asker kaynağı (*epigonoı*) olmaları için Baktria'daki 12 koloni dâhil olmak üzere kurduğu şehirlere yolladı.³⁰⁴ İskender'in Hindistan'da olduğu sırada (MÖ 327-326) Baktria'daki kolonilerde bulunan Yunanlar isyan ederek Baktra'ya yürüdü ve yeterince savunulmadığı için kenti ele geçirdi. İsyancıların başındaki Athenodoros kendisine kral diyerek Baktrialıları da isyana çağırsa da onun asıl hedefinin emrindekilerle anavatanlarına dönmek olduğu aktarılmaktadır. Athenodoros'un arasında kişisel bir rekabetin olduğu Biton isminde bir Yunan tarafından öldürülmesinden sonra isyancılar anavatanlarına döndüler.³⁰⁵

MÖ 327 yılında Baktria'dan ayrılan İskender, Hindukuş'u tekrar aşarak Paropamisadai Satraplığı'nda daha önceden kurduğu Aleksandreia'ya geldi ve burada kötü bir yönetim sergilemiş olan Satrap Tyriaspes'in yerine ölene kadar burayı yönetecek olan kayınbabası Oksyartes'i getirdi.³⁰⁶ İskender, Hayber Geçidi'ni aşarak Gandara'yı ele geçirdi ve oradan da İndus Nehri yakınında bulunan Taksila'ya ulaştı. Buranın hükümdarı Omphis (Yunanca *Taksiles*), İskender'e ordusunu ve krallığını

---

³⁰² Rawlinson, **Bactria: The History**, s. 46.

³⁰³ Arrianos, *Anab.* 22.3-4; Dani, "Alexander's Campaign", s. 87.

³⁰⁴ Curtius, VIII.5.1; Arrianos, *Anab.* VII.6.1, 23.1-4; Diodoros, XVII.108.1-3; Worthington, **By the Spear**, s. 214; Albert B. Bosworth, "Alexander and the Iranians", **JHS**, Cilt: 100, 1980, ss. 17-19; İskender, ordusundaki 10.000 Makedon askeri terhis edince 30.000 Pers gencin orduya entegre edilmesi eleştirilecek orduda "Opis İsyanı" çıkacaktır, bkz. Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 432.

³⁰⁵ Curtius, IX.7.1-11; Diodoros, XVII.99.5-6'da isyancıların 3.000 kişiden oluştuğunu ve memleketlerine dönmeden öldüklerini söylemektedir.

³⁰⁶ Arrianos, *Anab.* VI.15; Diodoros, XVIII.39.6; Dani, "Alexander's Campaign", ss. 73-74.

sundu ve karşılığında ona bölgenin yönetimi geri verildi.³⁰⁷ İskender, Omphis'in düşmanı olan Pentapotamia'daki (bugünkü Pencap) Paurava Kralı Poros'u Hydaspes Muharebesi'nde yenmesinin ardından onunla kurduğu dostluk sonucunda Poros'u bölgenin satrabı olarak atamıştır.³⁰⁸ Burada Aleksandreia Boukephalos/Boukophalia ve Aleksandreia Nikaia adında iki kent kurmuştur.³⁰⁹ İskender, Hyphasis Nehri'ne kadar gitmesine rağmen yorgun ve yıpranmış olan ordusunun daha fazla doğuya gitmeyi reddettiği için seferi daha sonra tekrardan yapmak üzere sonlandırmak zorunda kaldı.³¹⁰ Burada Aleksandreia Hyphasis'i kurup İndus Nehri'ne indirilen gemilerle beraber Hint Okyanusu'na kadarki bölgeyi fethetti. Karadan yol alan ordu, Gedrosia'ya ulaştı ve burada yaşayan Oreitai kabilesi topraklarında bir kent daha kurduktan sonra Karmania üzerinden MÖ 324'te Susa'ya geri döndü.³¹¹

İskender, bazı satraplıklarda isyanların çıkması üzerine doğudaki satraplıklarda bulunan Pers kökenli satrapların yerine Makedon kökenli generallerini tayin etti.³¹² İskender'in ömrü Hindistan'a yeni bir sefer düzenlemeye yetmedi ve MÖ 323'de Babil'deyken ateşli bir hastalığa yakalanarak öldü.³¹³ Mızrakla kazanılan bu geniş topraklara varis olarak Baktrialı Roksana'dan olan henüz doğmamış oğlu Aleksandros ve zihinsel engelli üvey kardeşi Arrhidaios kaldı.³¹⁴ Varislerin bu durumu, onları İskender'in generallerinin elinde birer piyon haline getirip iç savaşı tetikleyecektir.

II.3. İskender Sonrası Baktria (MÖ 323-308)

İskender'in ölmeden önce yüzüğünü verdiği Perdikkas'ın kral naibi olarak yönetimi ele alması sayesinde imparatorluğun İskender'in ölümüyle beraber dağılması

---

³⁰⁷ Curtius, VIII.12.4-18; Diodoros, XVII.86.4-14; Plutarkhos, *Alex.* 59.1-5; Dani, "Alexander's Campaign", ss. 81-82.

³⁰⁸ Arrianos, *Anab.* V.29.2; Plutarkhos, *Alex.* 60.1-15; Polyainos, IV.3.9, 21-22; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 427-429.

³⁰⁹ Arrianos, *Anab.* V.19.4; Curtius, IX.1.6; Strabon, XV.1.29; Plutarkhos, *Alex.* 61.1-3.

³¹⁰ Arrianos, *Anab.* V.25.1-29.3, VII.8-11; Curtius, X.2.8-4.3; Justinus, XII.11.5-12.7; Plutarkhos, *Alex.* 71.1-5.

³¹¹ Arrianos, *Anab.* VI.21.3-6; Curtius, IX.10.5-7; Diodoros, XVII.104.8; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 430-431.

³¹² Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 432-433.

³¹³ Arrianos, *Anab.* VII.24-28; Plutarkhos, *Alex.* 75.6-8; Diodoros, XVII.117.

³¹⁴ Plutarkhos, *Alex.* 77.6-8; Justinus, IX.8.2, XIII.2.11; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 65-66; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, s. 389.

önlendi.³¹⁵ Babil’de ülkenin satraplıkları Perdikkas ve yeni kral Arrhidaios’un otoritesini tanımak koşuluyla İskender’in generalleri arasında paylaştırılırken Perdikkas, bir karışıklık istemediği için Hint hükümdarlar da dâhil olmak üzere doğudaki erişmesi zor satrapları görevden almadan imparatorluğun doğusunu paylaştırdı. Peithon’a (Agenor’un oğlu) Gandara, Sibyrtios’a Arakhosia-Gedrosia, Oksyartes’e Paropamisadai, Stasanor’a Areia-Drangiane, Philippos’a Baktria-Sogdiana ve Phrataphernes’e Parthia-Hyrkania Satraplığı verildi.³¹⁶

İskender’in ölüm haberiyle beraber Baktria’daki kolonilere yerleştirilen ve ilk isyan sırasında bölgeden ayrılmayan 20.000 piyade ve 3.000 atlı asker, aralarından Ainianialı Philon’u liderleri seçerek “Yunan geleneği ve yaşam tarzının özlemi” bahanesiyle bir isyan başlattı.³¹⁷ Perdikkas, bu isyancılara karşı yeni Media Satrabı Peithon’un emrine 3.000 piyade ile 800 süvari ve yanına da satraplardan 10.000 piyade ve 8.000 süvari istemek üzere mektuplar verdi. Perdikkas, emrine bu kadar çok asker verilen Peithon’un Yukarı Satraplıklarda kendini kral ilan etmesin diye isyancılardan her birinin öldürülmeleri için kesin emir verdi.³¹⁸ Meydan muharebesi sırasında isyancılardan bir kısmı Peithon tarafından ihanet etmeleri için ikna edilince düzenleri bozulan isyancılar, yenildiklerini düşünerek kaçmaya başlayıp teslim oldular. Tarihçi Diodoros, Makedon askerlerin arasına Yunan isyancıları alan Peithon’ın hayallerinin Makedonların Perdikkas’ın emrini dinleyerek Yunanları öldürmesiyle suya düştüğünü aktarır ve bizden 23.000 isyancının hepsinin katledildiğine inanmamızı bekler. Bu sayıda bir asker israfı, o dönem için bile fazladır. Eğer Perdikkas ileride çıkacak kolonici ayaklanmalarına karşı büyük bir göz dağı vermek istemediyse muhtemelen bu

³¹⁵ Justinus, XIII.2; Diodoros, XVIII.2.2-8; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 438-440.

³¹⁶ Diodoros, XVIII.3.2-3; Justinus, XIII.4.19-23’te Baktria satrabı olarak Amyntas ve Sogdiana Satrabı olarak Sykaios Staganor’un seçildiğini aktarırken muhtemelen bu kişilerin hyparkhos olmalarını kastetti veya hata yaparak Philippos’dan önceki satrapları yazdı. 327-6’daki isyan sırasında Baktra’nın “ihmkâr bir şekilde” savunulmasından sorumlu olan Amyntas ya bu isyan sırasında öldürüldü ya da isyan bitene kadar Sogdiana veya başka bir satraplığa sığındı; her hâlükârda Baktria’da iki kez isyan çıkmasını önleyemedi ve yerine Philippos getirildi; Plutarkhos, *Alex.* 60.16.

³¹⁷ Diodoros, XVIII.7.1-9; Albert B. Bosworth, **The Legacy of Alexander: Politics, Warfare, and Propaganda Under the Successors**, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 61-62.

³¹⁸ Briant, **From Cyrus to Alexander**, ss. 745-746: Yukarı Satraplıklar (ἄνω σατραπείαι), Dicle Nehri’nin doğusundaki tüm satraplıklar için Antik Yunan tarihçilerinin kullandığı bir ifadedir. MÖ 303 yılına kadar İndus Vadisi’ndeki topraklar için de kullanılmaktaydı. Bu terim, Akhaimenidler döneminde Parthia’dan Sogdiana’ya kadar olan bölge için kullanılıyor olabilir, bkz. Plutarkhos, *Them.* 31.2.

isyancıların büyük bir kısmı tekrar kolonilere yollandı. Diodoros, 3.000 isyancının memleketlerine dönerken öldüğünü yazarken İskender ölmeden önceki isyan ile bu isyanı karıştırmış olabilir.³¹⁹

Kral Arridaios'un kral naibinin elinde bir kukla olmasından dolayı fiili olarak Makedon İmparatorluğu tahtının gücünü kontrol eden Perdikkas, daha da hırslandı ve İskender'in öz kardeşi Kleopatra ile evlendikten sonra Arridaios'u öldürüp yeni kral olma planını öğrenen Antigonos Monophtalmos'u ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu planını uyguladığı sırada Makedonya'daki kral naibi olan Antipatros, Perdikkas ile iyi ilişkiler kurmak için kızı Nikaia'yı Babil'e yollayarak Perdikkas ile evlendirdi. Ancak Antigonos'un bu evliliğin geçici olduğunu ve Perdikkas'ın asıl planını açıklamasıyla Perdikkas'a karşı ordusuyla harekete geçti.³²⁰ Bu isyana ilk desteği gösteren kişi olan Ptolemaios, Makedonya'ya gitmek üzere olan İskender'in naaşını gasp ettirerek Mısır'a kaçtı ve bu haberlerin üzerine kendisine karşı bir isyan başladığını anlayan Perdikkas, ordusuyla Ptolemaios'a karşı Mısır'a ilerledi. Ancak Perdikkas'ın Nil Nehri'ni geçmeye çalışırken yaptığı bir dizi kötü hamle nedeniyle ordusunun bir kısmının savaşmadan telef olması askerlerini isyan ettirdi ve Perdikkas, başta Peithon olmak üzere generalleri tarafından bıçaklanarak öldürüldü.³²¹ Antipatros, kralın ordusunun başında bulunan Peithon ve diğer generaller ile MÖ 321 yılında bugünkü Lübnan yakınlarındaki Triparadeisos'da bir araya gelerek satraplıklar yeniden dağıtılmasını görüştü.³²² İlk dağıtımdan farklı olarak Stasanor'a Baktria-Sogdiana Satraplığı verilirken onun yönettiği Areia-Drangiane Satraplığı da yine bir Kıbrıslı olan Stasandros'a verildi. Önceki Baktria Satrabı olan Philippos'a ise Parthia Satraplığı verildi.

---

³¹⁹ Diodoros, XVII.99.5-6; Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 72'de 23.000 isyancı yerine aslında 3.000 kişinin gittiğini ve Diodoros'un burada bir yazım hatası yaptığını ileri sürer ancak Diodoros'un sayımın büyüklüğü üzerinde durması bu ihtimali zayıflatır; Holt, **Alexander the Great**, ss. 88-91'de Diodoros'un yaptığının isyancılardan öldürülenleri önceki isyanla bağdaştırmak olduğunu ve 20.000 askerinin muharebeden sonra kolonilere geri kaçtığını veya yollandığını düşünür.

³²⁰ Diodoros, XVIII.23.1-4, 25.3-4, 28.3; Justinus, XIII.6.1-8; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 70-73; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 442-443.

³²¹ Diodoros, XVIII.35-36; Justinus, XIII.8; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 73-74; Bosworth, **The Legacy of Alexander**, ss. 86-88.

³²² Diodoros, XVIII.39.5-7; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 74-76; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 445-446.

Perdikkas'ı öldürdükten sonra Yukarı Satraplıklar başkomutanı (Yunanca *strategos*) olan Peithon'un hedefi, Antipatros'un ölümünden sonra genişleyerek Dicle'nin doğusundaki tüm satraplıkları etkisi altına almak oldu. Bu doğrultuda attığı ilk adım, MÖ 318'de Parthia Satrabı Philippos'u öldürerek yerine kardeşi Eudamus'u getirmektir. Peithon'un Areia ve Baktria'ya giden yolları ele geçirmesi doğrudan bir tehdit oluşturduğu için Philippos ile aynı kaderi paylaşmak istemeyen doğu satrapları askerlerini birleştirerek Persis Satrabı Peukestas komutasında bir ordu kurdular. Doğudaki satrapların yolladığı kuvvetler şu kadardı: Oksyartes'in yolladığı Androbazes komutasında 1200 piyade ve 400 atlı, Sibyrnios komutasında 1000 piyade ve 600 atlı, Stasandros komutasında Baktria Satrabı Stasanor'un yolladıklarıyla beraber 1500 piyade ve 1000 atlı asker. Ayrıca Kral Poros'u öldürerek satraplığı ele geçirmiş olan Eudemos, İndus'tan 120 fil ile desteğe geldi.³²³

Birleşik satrap ordusu tarafından Parthia'dan kovulan Peithon, Media'dan Babil'e gelerek Seleukos'un yanına sığındı.³²⁴ Bu sırada eski Kapadokia Satrabı Eumenes, peşindeki Asia (bugünkü Anadolu) başkomutanı olan Antigonos Monophthalmos'a karşı destek toplamak üzere doğuya geliyordu. Eumenes ve Yukarı Satraplıklar ordusunun komutanı olan Peukestas'ın karşısında Antigonos ve emrindeki Peithon vardı. Bu iki ordu Persis ve Media arasında Paraitakene ve Gabiene'de iki defa karşı karşıya geldiler. Eumenes, her iki muharebede de Antigonos'u geri çekilmeye zorlamasına rağmen, satraplar bölgelerini korumak üzere ordudan ayrılmak istedikten sonra emrinde kalan "Gümüş Kalkanlar" (*Argyraspides*) denen paralı askerlerin aileleri muharebe sırasında Antigonos'un eline geçtiği için ihanete uğradı ve yakalanıp Antigonos'a teslim edilerek idam edildi.³²⁵ Gümüş Kalkanlar'ı cezalandırmak isteyen Antigonos, onları Arakhosia Satrabı Sibyrnios'un emrine yollayarak bölgedeki isyancı Hint kabileleriyle olan yıpratıcı savaşta bu elit birliğin yok olmasına neden oldu.³²⁶

---

³²³ Diodoros, XIX.14.1-15.5; Bosworth, **The Legacy of Alexander**, ss. 106-108.

³²⁴ Diodoros, XIX.17-34; John D. Grainger, **The Rise of the Seleukid Empire (323-223 BC): Seleukos I to Seleukos III**, Pen & Sword, South Yorkshire, 2014, ss. 5-7.

³²⁵ Diodoros, XIX.37.1-44.3; Justinus, XIV.3-4; Plutarkhos, *Eum.* 13.4-5, 17-19; Polyainos, IV.6.13-14; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 83-84; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 446-448.

³²⁶ Diodoros, XIX 48.3-4; Polyainos, IV.6.15; Plutarkhos, *Eum.* 19.2.

Antigonos, Media’da kış için ordusuyla beklerken Peithon’un planlarını uygulamak üzere Antigonos’a karşı çıkaracağı bir isyanda kendisine destek olmaları için askerlere hediyeler verdiğini duyunca yazdığı mektupla Yukarı Satraplıklar’ın başkomutanlığını teklif ederek onu kandırdı ve Peithon yanına geldikten sonra onu yargılatarak infaz etti.³²⁷ Antigonos, Eumenes’e destek vermiş satraplardan olan Baktria Satrabı Stasanor’u ve Oksyartes’i görevden alındıklarını söylese bile halkının desteğini almış bu satrapların bastırması masraflı ve zaman alacak bir isyan başlatacağını bildiği için cezalandırmadı. Areia Satrabı Stasandros muhtemelen savaş sırasında öldürüldüğü için onun yerine Evagoras’ı atayabildi.³²⁸ Media ve Persis’e de ismini bilmediğimiz satraplar atasa da kendisiyle savaşmış satraplardan yalnızca üç tanesinin yerine kendisine sadık kişiler atayabildi.

Doğu satraplarının yolladıkları asker sayılarına baktığımız zaman İskender’in generallerinin neden Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Yunanistan gibi dönemin büyük nüfusa sahip ülkelerde konumlandıklarını anlayabiliriz. Bu bakımdan doğudaki satraplıklar, halefler için ne bir tehdit ne de onların işgaline uğrayacak kadar erişmesi kolay ve masrafsızdır. Bu nedenle batıdan gelen hiçbir ordu Media ve Persis’in doğusuna geçmeye çalışmamış ve onun yerine doğudan bu varisler savaşına asker gönderilmiştir. Varisler tarafından pek önemsenmedikleri için buradaki satraplar konumlarını pekiştirerek yarı-bağımsız bir yönetim sergilediler.

Antigonos, MÖ 316’da Suriye’ye dönerken uğradığı Babil’de Seleukos ile arası açılınca satraplığı kendisine teslim etmesini istedi. Bu isteğe rıza göstermeyen Seleukos, Peithon ile aynı kaderi paylaşmamak için Ptolemaios’a sığınmak üzere Mısır’a kaçtı.³²⁹ Babil Satraplığı ise bu sırada Maurya İmparatorluğu’nun İndus Vadisi’ni işgal etmesinden dolayı Gandara Satraplığı’nı kaybedip Antigonos’un yanına gelen Agenor’un oğlu olan Peithon’a verildi. Antigonos’un elde ettiği güç karşısında birleşen

---

³²⁷ Diodoros, XIX.46.1-5; Richard A. Billows, **Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State**, University of California Press, Berkeley, 1990, s. 105.

³²⁸ Diodoros, XIX.48.1-2; Bosworth, **The Legacy of Alexander**, ss. 162-163; Paul Bernard, “The Seleucids in Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 89.

³²⁹ Diodoros, XIX.55.2-5; Appianos, *Syr.* 53; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 446-449; Kaya, **Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 85-86.

diğer halefler (Ptolemaios, Kassandros, Lysimakhos ve Asandros), Antigonos'tan toprak ve Babil satraplığının Seleukos'a geri verilmesini istediler.³³⁰ Üçüncü Halefler Savaşı'nda taraflar birbirine üstünlük kuramadılar ve birbirlerini tanıyarak barış yaptılar. Kral naipliği görevi kendisine kalan Kassandros, MÖ 310'da İskender'in eşi Roksana ve oğlu IV. Aleksandros'u öldürtünce artık İskender'in hiçbir varisi kalmadı. Bu yüzden halefler, daha sonra bölgelerinde krallıklarını ilan ettiler.³³¹

Seleukos, bu savaş sırasında Ptolemaios'un desteğiyle Babil'e geri dönerek satraplığı tekrar kontrolü altına aldı ve doğuya yönelip Yukarı Satraplıklar'ın başkomutanı olan Nikanor'u yenerek Media'yı da ele geçirdi. Bu sırada diğer varisler ile barış yapan Antigonos, Seleukos'un daha da ilerleyerek Yukarı Satraplıklar'ın da desteğini almasını engellemek ve onu ortadan kaldırmak üzere ilki MÖ 311 yılında oğlu Demetrios komutasında ikincisi MÖ 310-308 yıllarında bizzat kendi komutanlığında olan iki sefer düzenledi.³³² İlkinde Seleukos Media'yı ve Persia'yı ele geçirmek üzere sefere gittiği için savunmasız kalan Babil kenti, halkı diğer bölgelere tahliye edildikten sonra yağmalanmasına izin verildi. İkinci seferde ise Antigonos, kendisine karşı sokak savaşları ve küçük boyutlu saldırılardan ibaret olan halkın gösterdiği direniş karşısında sert bir karşılık verdi.³³³ Üç yıl süren bu savaş hakkında kaynaklar bölgede büyük yıkım ve ölümler olduğu aktarmakla kalırken bu savaşta yalnızca bir muharebe hakkında bilgimiz bulunmaktadır.³³⁴ Buna göre Seleukos, Antigonos'un askerlerinin yemek ve eğlence sırasında silahsız bir şekilde olmasını fırsat bilerek bir baskın düzenledi ve yenilen Antigonos'u geri çekilmeye zorladı. Bu muharebe eğer savaşın son zamanlarına doğru yaşandıysa Seleukos'un daha fazla oyalanmayı bırakarak Antigonos'un ordusuna karşı fırsat kovaladığını anlayabiliriz.

---

³³⁰ Diodoros, XIX.57.1-2; Justinus, XV.1.2; Appianos, *Syr.* 53; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 249-253.

³³¹ Diodoros, XIX.52.4, 105.1-4; Justinus, XV.2.5; Plutarkhos, *Demetr.* 18.1-2; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 90-92.

³³² Diodoros, XIX.90.1, 91.4-5; Billows, **Antigonos the One-Eyed**, ss. 137, 142; Grainger, **The Rise of the Seleukid Empire**, ss. 49-53.

³³³ Diodoros, XIX.100.5-7; Plutarkhos, *Demetr.* 7.2-3; A. Kirk Grayson, **Assyrian and Babylonian Chronicles**, J.J. Augustin Publisher, New York, 1975, ss. 26-29; Pat Wheatley "Antigonos Monophthalmus in Babylonia, 310-308 B. C.", **Journal of Near Eastern Studies**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, ss. 39-47.

³³⁴ Polyainos, IV.9.1.

Antigonos, batıdaki rakiplerine odaklanmak için Seleukos'un doğudaki hâkimiyetini tanıyarak onunla MÖ 308/7'de bir barış yaptı.³³⁵ Bu barış antlaşmasının içeriğini tam olarak bilmesek de Anadolu, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Antigonos'un ve Babil Satraplığı (Güney Mezopotamya), Media, Susiane (Elam) ve Persis'de Seleukos'un hâkimiyetinin devam ettiğini görmekteyiz.³³⁶ Bu antlaşmayla İskender'in Zagros Dağları'nın doğusundaki kazanımları ile Antigonos'un krallığı arasındaki bağlantı kesildiği resmileşmiş ve dolayısıyla bu bölgeler Seleukos'a terkedilmiş oldu. Seleukos'un bu savaş sırasında doğudaki satraplardan herhangi bir destek veya bağlılık görüp görmediğini bilmiyoruz. Nitekim unvanı hâlâ Babil Satrapı olan Seleukos'un kendisiyle denk statüdeki satraplardan bağlılık görmesi için kral veya imparator seviyesinde olmalıydı. Ayrıca Seleukos'un Sogdiana Hyparkhos'u Spitamenes'in kızı Apama ile olan evliliğinden dolayı Baktria ve Sogdiana'da herhangi bir etkisi olup olmadığını bilmiyoruz.³³⁷

İskender'in ölümünden itibaren ülkedeki iç savaştan dolayı bozulan istikrarın Sogdiana, Baktria, Margiana ve Parthia sınırlarına fırsattan istifade eden İskit akınları olarak yansyacağını tahmin edebiliriz. Halefler Savaşı'nın yarattığı iç karışıklık ve asker ihtiyacı yüzünden batıdan doğuya doğru Yunan kolonicilerin geçişi duraksadığı için yeni kolonicilerin gelememesi doğudaki Yunan ve Makedon varlığını ve otoritesini azaltmış ve dolayısıyla yerlilerin tehdidi altında bölgedeki soylularla iş birliği ve bağlılıklar kurulmaya devam edilmiş olabilir. Kendi aralarında savaştığını duymadığımız doğudaki satrapların Eumenes'in ordusunu terk ederek acele bir şekilde satraplıklarına dönmeleri, sınırdaki bu tehlikeyi işaret ediyor olabilir. MÖ 318 yılından itibaren doğudaki satraplar hakkındaki antik kaynaklarda aktarılan bilgiler oldukça az olduğu için tahminlerden öteye gidilememektedir.

Bu dönemde merkezi otorite tarafından desteklenemeyen doğudaki satrapların yerli kabileler ve İskitlerin saldırılarıyla yerel kaynakları kullanarak mücadele ettiği

---

³³⁵ Billows, **Antigonos the One-Eyed**, ss. 146-147.

³³⁶ Grainger, **The Rise of the Seleukid Empire**, ss. 54-56.

³³⁷ 3. yüzyılın ortalarından itibaren Roksana'nın III. Dareios'un kızı ve Apama'nın da İskender'in Roksana'dan olan kızı olduğuna dair bir uydurma şecere anlatılmaya başlandı ve Seleukoslar bunu Akhaimenidler ve İskender'in yönettiği topraklara hak iddiasında bulunmak üzere kullandılar, bkz. Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 446-451.

sırada Baktria'nın güneyine kadar bölgeyi fetheden yeni bir düşman baş gösterdi. Merkezi Ganj Nehri'nin doğusunda bulunan Magatha Krallığı, İskender gibi yabancı istilacılara karşı koyabilecek ve diğer Hint krallıklarını haraca bağlayabilen devasa bir orduya sahipti ancak bu ülkenin başındaki Nanda Hanedanı, bu büyük ordunun masraflarını ağır vergilerle karşıladığı için halk tarafından sevilmiyordu.³³⁸ Kökeni hakkında çeşitli efsaneler anlatılan Çandragupta (Yunanca *Sandarakottos*) adındaki bir maceracı, İskender'in başarılarından etkilenip halkın da desteğini alarak Magatha Kralı Dhana Nanda'ya karşı bir isyan başlattı ve İndus'un hemen doğusundaki küçük devletleri kontrolü altına alarak ve MÖ 321 yılında Magatha Krallığı'nı ele geçirerek Maurya İmparatorluğu'nu kurdu. Hindistan'daki Yunan kuvvetlerinin komutanı Eudemos'un Paurava Kralı/Satrabı Poros'u öldürüp yönetimi ele geçirmesinden sonra Gabiene Muharebesi'nin sonunda Antigonos tarafından MÖ 316'da infaz edilmesi Pencap'ta bir otorite boşluğu yarattı ve Çandragupta bu istikrarsızlığı fırsat bilerek İndus Vadisi'ni ele geçirdi.³³⁹ Justinus'un ilk başta Yunan işgalcilerden bölge halkını özgürleştirmek amacıyla başlayan bu işgalin daha sonra halk için zulüm ve köleliğe dönüştüğünü aktarması, bölgeye yerleşen Yunan kolonicilerin akıbetini düşündürmektedir.

II.4. Seleukoslar Yönetiminde Baktria (MÖ 308-246)

Seleukos, batı sınırını güvence altına aldıktan sonra MÖ 308-306 yılları arasında yaptığı ve detaylarını bilmediğimiz seferiyle bağlantısı tamamen kesilmiş doğudaki satraplıkları kontrolü altına aldı.³⁴⁰ Justinus'un aktarımına göre Seleukos, Babil'i ele geçirdikten sonra burada elde ettiği güçle "Baktrialıları" hizaya getirdi. Baktrialılar ifadesini, birincisi doğudaki satraplıkların içinden yalnızca Baktria'dan bahsedilmesi ve

---

³³⁸ Diodoros, XVII.93.2'de İskender'in Hyphasis Nehri'nin ötesinde Ganj Ovası'nda konumlanan Magatha İmparatorluğu'ndan ve onun yaklaşık 230.000 asker ve 4.000 filden oluşan devasa ordusundan bahseder ki İskender'in askerlerinin itaatsizliklerinin sebeplerinden birisi de bu olabilir; Kaya, **İlkçağ Tarihi**, ss. 428-430; Rama S. Tripathi, **History of Ancient India**, Nand Kishore & Bros, Benares, 1942, ss. 146-150.

³³⁹ Diodoros, XIX.14.8, 44.1; Justinus, XV.4.12-14; Plutarkhos, *Demetr.* 7.2'de Demetrios'un saldırısından önce Seleukos'un Hindistan sınırındaki "kabileleri" ve Paropamisos Dağları'nın eteklerindeki (işgal edilen) satraplıkları ilhak etmeyi planladığını aktarır.

³⁴⁰ Justinus, XV.4.11: "*Principio Babyloniam cepit; inde auctis ex uictoria uiribus Bactrianos expugnauit.*"

ikincisi ise satrapın ismini değil de oradaki halkın isminin kullanılması olarak iki açıdan değerlendirebiliriz. İlk açıdan baktığımız zaman doğudaki satraplıklardan yalnızca Baktria'nın Seleukos'u tanımadığı sonucunu çıkarabiliriz. Seleukos'un askeri becerilerinin yanında diplomatik yollara da başvurduğunu göz önünde bulundurursak en güçlü satraplık olan Baktria hariç diğerlerinin satraplarını ikna etmiş olabilir.³⁴¹ Diğer açıdan baktığımız zaman "Baktrialılar" ifadesi, Baktria Satrabı Stasanor'un kendisini Baktria Kralı ilan ettiği veya Stasanor'un öldürüldüğü ve yerlilerin isyanı sonucu bölgenin kaybedildiği anlamlarına gelebilir. Stasanor'un MÖ 321'deki Triparadeisos Toplantısı'nda Areia-Drangiane Satraplığı'nı daha zengin Baktria Satraplığı ile değiştirmesi onun aslında diğer halefler gibi hırslı birisi olduğunu gösteriyor. Batıdaki haleflerin kendilerini kral ilan etmeye başlamalarıyla birlikte o da Baktria'da kendini kral ilan etmiş olabilir. Böyle bir durum, diğer satrapların Seleukos'u kralları olarak Stasanor'a karşı tanımalarına yol açmış ve iki kral arasında doğudaki satraplıklar için bir mücadele başlamış olabilir. Stasanor, kendisini kral ilan etmediyse bile daha önceden Eumenes'in ordusuna asker yollamasından ötürü Antigonos tarafından cezalandırılmadığı için (Seleukos aslında o zaman Peithon ile beraber Antigonos'un tarafındaydı) Seleukos'u tanımamış olabilir. Diğer ihtimale göre Yunanlara karşı bölgede başlamış bir isyanın kurulan kolonileri etkileyip bölgede istikrarsızlık yaratacağını düşünürsek hem İskitlere hem de Seleukos'a karşı yapılacak bir mücadeleye güçleri yetmeyeceği için bu ihtimal zayıftır. MÖ 315-300 arasına tarihlenen Sophytes adında bir satrap tarafından Baktra'daki darphanelerde bastırıldığı düşünülen sikkeler, satrapın kendisini kral ilan ettiği anlamına gelebileceği gibi merkezi otoritenin olmadığı dönemde sikke basma ihtiyacını giderme görevinin satrapa düştüğünü anlamına da gelmektedir (bkz. Sikke 1). Sophytes'in kim olduğu bilinmemekle beraber yazılı kaynaklarda geçmediği için hemen Baktria'da Stasanor'un devrildiği sonucu çıkarılmamalıdır.³⁴² Ne yazık ki Stasanor'un akıbetinin yanında Seleukos'un buraya

---

³⁴¹ Appianos, *Syr.* 55.

³⁴² Holt, **Alexander the Great**, ss. 96-97; Sushma Jansari, "The Sophytes Coins: From the Punjab to Bactria and Back Again", **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 178, 2018, ss. 71-98; Boppearachchi, **From Bactria to Taprobane**, ss. 73-75.

atadığı yeni satrabın ismini de bilmiyoruz. Seleukos, bu sefer ile İskender'in doğudaki kazanımlarını elde ettikten sonra kendisini kral ilan etti.³⁴³

Seleukos, doğudaki satraplıkları krallığına kattıktan sonra Paropamisos'un güneyindeki ve İndus Vadisi'ndeki işgal edilmiş topraklar üzerine MÖ 306-305'te bir sefer gerçekleştirdi. Çandragupta'ya karşı Hindistan'a yönelerek İndus Nehri'ni geçtiği ancak önemli bir çarpışma olmadan barış yaptıkları aktarılmaktadır.³⁴⁴ Bu antlaşma ile Seleukoslar ve Maurya hanedanı arasında evlilik yoluyla bir birliktelik kuruldu. Ayrıca Gedrosia, Arakhosia ve Paropamisadai Maurya İmparatorluğu'na bırakıldı ve bu toprakların karşılığında 500 savaş fili Seleukos'un ordusuna teslim edildi. Maurya'ya bırakılan toprakların yalnızca 500 fil değerinde olması Seleukos'un doğudansa batıda fetihler yapmayı tercih ettiğini gösteriyor olabilir. Ayrıca bu 500 filin yanında bakıcıları ve yetiştiricilerinin de olması muhtemeldir ve bu bakımdan Seleukosların uzun süre ordularında fil kullanmalarını sağlamıştır. Seleukos'un MÖ 301 yılında yapacağı İpsos Muharebesi'nde kullandığı 400 fil ve doğuda elde ettiği Asyalı askerler (Pers, Baktrialı gibi) burada ölecek olan Antigonos'a karşı ona büyük bir zafer kazandırdı.³⁴⁵

Maurya İmparatorluğu'na bırakılan bölgelerin satraplarının bu duruma itiraz edip etmediklerini bilmiyoruz. Muhtemelen Seleukos'un Maurya üzerine yapacağı seferi şimdilik ertelediğini ve daha sonra tekrar makamlarını alabileceklerini umdular. Ayrıca Oksyartes'ten bahsedilmemesi onun bu tarihten önce öldüğünü gösteriyor olabilir. İndus Vadisi'nin yanında Arakhosia, Gedrosia ve Paropamisadai Satraplığı'nın verilmesiyle oluşan yeni sınır bugünkü Pakistan ve Afganistan'ın İran ile arasındaki sınıra oldukça yakındır.³⁴⁶ İskender'in Baktria'ya gelirken kullandığı güneydeki yol artık başka bir ülke tarafından yönetildiği için Baktria'nın başkentle arasındaki idari ve askeri ulaşım, artık batıya yani dar bir yolla Margiana üzerinden yapılmaya başlanmış olabilir. Bu durum, hem kuzeyde hem de güneyde dış güçler arasında bırakılan ve zaten

---

³⁴³ Diodoros, XX.53.4; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 11-12.

³⁴⁴ Appianos, *Syr.* 55; Strabon, XV.2.9; Plutarkhos, *Alex.* 62.4; Plinius, *NH.* VI.21.4'te Seleukos'un Hydaspes Nehri'ni geçtiğini ve bu sırada Ganj Nehri'ne kadar bölgenin keşfedildiğini aktarır.

³⁴⁵ Diodoros, XX.113.4; Plutarkhos, *Demetr.* 29; Ayrıca bkz. William W. Tarn, "Two Notes on Seleucid History: 1. Seleucus' 500 Elephants, 2. Tarmita", **JHS**, Cilt: 60, 1940, ss. 84-94.

³⁴⁶ Domenico Musti, "Syria and the East", **The Cambridge Ancient History**, Cilt: 7/1, Eds. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, ss. 210-211.

başkente oldukça uzak olan Baktria'nın ülkeyle olan bağlantısını zayıflatarak ileride bağımsızlığını ilan etmesine kadar gidecektir. Ancak Maurya İmparatorluğu'na bırakılan topraklar ile batı arasında yapılan ticaret hâlâ devam etmekte ve kereste, baharat ve değerli taşlar İndus'tan Pers Körfezi'ne oradan da Mezopotamya'ya ulaştırılmaktaydı.³⁴⁷ Dahası Hindistan'dan Baktria'ya getirilen mallar Ceyhun'dan Hazar'a oradan da Karadeniz'e ulaştırılıyordu.³⁴⁸

Seleukos'un Suriye ve Anadolu'daki kazanımlarıyla beraber doğunun önemi azalarak ülkenin ağırlık merkezi batıya kaymış olabilir. Nitekim batıdaki topraklar başta Ptolemaios olmak üzere rakiplerinin saldırısına açık olduğu için kralın bizzat ordusuyla burada hazır beklemesi gerekiyordu ve bununla beraber Hindistan sınırı güvenli olduğu için doğuda yalnızca İskitlerin saldırıları bir sorundu. Ülkenin yönünün batıya çevrildiğini en iyi MÖ 292 yılında Seleukos'un oğlu Antiokhos'u "Yukarı Asya'nın Kralı" yaparak ülkeyi beraber yönetmelerinden anlayabiliriz.³⁴⁹ Bu durum Akhaimenidlerdeki veliahtın Baktria'ya satrap olarak atanması politikasının terkedildiğini göstermektedir. Ayrıca I. Antiokhos'un operasyon merkezinin son 30 yılda uğradığı tahribat ve istikrarsızlıktan dolayı Baktria değil de Media Satraplığı olduğu düşünülmektedir ki durum hem başkente ve krallık ordusuna yakınlığı ile açıklanabilir.³⁵⁰

Antiokhos, İskender'den (hatta Kyros'tan) Seleukos'a kadar hiçbir kralın doğrudan odak noktası olmayan ikinci plandaki doğu satraplıklarını yönetmek üzere harekete geçti. Doğu, uzun yıllar boyunca önce Akhaimenidler zamanından İskender ve varislerine kadarki tahribat ve istikrarsızlıktan etkilendikten sonra bir de kuzeyden gelen yeni İskit akınlarına maruz kaldı. Bu yıkımı telafi etmek amacıyla öncelikle Dahaların Margiana, Parthia ve Areia'daki akınlarından dolayı yıkıma uğrayan kentler ile

---

³⁴⁷ Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 65-66.

³⁴⁸ Strabon, XI.7.3; Plinius, *NH.* VI.19; Ammianus, XXIII.6.69; Pseudo-Skymnos, 930-934.

³⁴⁹ Appianos, *Syr.* 59; Plutarkhos, *Demetr.* 38.1; Aslında Seleukos'un, oğlu Antiokhos'u Yukarı Asya kralı yapması ile kendi karısı olan Demetrios'un kızı Stratonike ile oğlunu evlendirmesi iki ayrı olay olarak ele alınmalıdır nitekim bu, Seleukosların batıdaki rakibi olan Demetrios'a karşı bir hamledir, bkz. Grainger, **The Rise of the Seleukid Empire**, ss. 99-103.

³⁵⁰ Grainger, **The Rise of the Seleukid Empire**, s. 104.

ilgilenildi.³⁵¹ Margiana’da kurulan Aleksandreia kenti göçebeler tarafından yıkıldığı için Antiokheia ismiyle tekrar kurulup buraya geniş duvarlar inşa edilirken Areia’daki Artakoana kentinin (bugünkü Herat) duvarlarının yenilendiği aktarılmaktadır. Ayrıca I. Antiokhos, MÖ 285 yılında Galatlara karşı zaferinin ardından *Soter* (“Kurtarıcı”) ismini aldıktan sonra Areia’da Sotira adlı bir kent kurulmuş olabilir.³⁵² Bu dönemde Baktria’da, İskender’in tahkimatını sağladığı sıradan bir koloni olan Ay Hanım kentinin önem kazanarak gelişmeye başladığını ve Baktra’dan sonra ülkenin kuzeydoğusundaki ikinci darphanesini barındırdığı görülmektedir.³⁵³ Ayrıca İskitlerin saldırılarından nasibini alarak terkedilen Aleksandreia Eskhate kenti, aynı isimde tekrar kuruldu. Appianos bunu Seleukos’a atfetse de kentin inşaatını Antiokhos üstlenmiş olabilir.³⁵⁴ Doğuda oldukça kısa bir süre kalan I. Seleukos, Sogdiana’ya geçerek bu kentin inşaatıyla uğraşmaya vakit ayırmadığı için bunu Baktria’daki satrabı aracılığıyla yapmış veya Antikhos’un babasıyla beraber kral oldukları dönemde bu kentin onarımı yapıldığı için Appianos bunu babasının bir başarısı olarak aktarıyor olabilir.

Bu dönemde ayrıca Baktria üzerinden Skythia’ya keşif ve askeri amaçlı iki sefer düzenlendiğini öğrenmekteyiz. Stephanos’un *Ethnike* adlı eserinde Skythia’da Antiokhos adına kurulmuş Antiokheia adında bir kent olduğu aktarılmaktadır.³⁵⁵ Bu kentin konumu ve kim tarafından kurulduğu belirsizdir ancak araştırmacılar tarafından genel kabul gören görüş, Antiokhos’un emriyle Seyhun’u geçmiş Miletoslu Demodamas’ın bu kenti Taşkent’in güneyinde bir yerde kurduğudur.³⁵⁶ Demodamas’ın muhtemelen Sogdiana’ya yaptıkları saldırılara bir misilleme olarak İskitlere bir gözdağı

---

³⁵¹ Plinius, *NH*. VI.46-47, 25.93; Strabon, XI.10.2; Solinus, 48.1’de Antiokhos’un bu kenti kendi ismiyle değil de hanedanın ismiyle yani Seleukeia olarak tekrar kurduğunu aktarır; Antik kaynaklar geçen (Strabon, XI.9.1, 10.1; Appianos, *Syr*. 57; Plinius, *NH*. VI.48; Ammianus, XXIII.6.39) ancak konumu hepsinde farklı verilen Herakleia/Akhaia/Akhais isminde bir kentin, İskender tarafından kurulmuş ve yıkıldıktan sonra Antiokhos tarafından tekrar kurulduğu söylene de bu kentin konumu belirsiz olduğu için tartışmalıdır, bkz. Cohen, **The Hellenistic Settlements**, ss. 274-275.

³⁵² Ptolemaios, VI.17; Cohen, **The Hellenistic Settlements**, ss. 322-323.

³⁵³ Newell ESM, ss. 228-249; Arthur Houghton ve Wayne Moore, “Some Early Far Northeastern Seleucid Mints”, **American Numismatic Society**, Cilt: 29, 1984, ss. 1-9.

³⁵⁴ Appianos, XI.57; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 105-106.

³⁵⁵ Stephanos Byzantios, **Ethnika** “Antiokheia” maddesinde aynı isimdeki kentlerin buldukları bölgeleri listelerken 10’uncu kentin Skythia’da yer aldığını aktarır; Geç Antik Çağ’a ait Roma’nın yollarını gösteren bir harita olan *Tabula Peutingeriana*’da en kuzeydoğuda yer alan Antiokheia adlı bir kent olduğu görülmektedir.

³⁵⁶ Fraser, **Cities of Alexander the Great**, ss. 151 vd.

verme ve kuzeydoğudaki toprakların keşfi amacıyla Seyhun Nehri'nin ötesine geçerek burada Seleukosların koruyucu tanrısı olan Apollo'ya sütunlar diktiğini öğrenmekteyiz.³⁵⁷ Diğer bir önemli komutan olan Patrokles ise yaptığı keşif seferiyle Ceyhun Nehri'ni izleyerek Hazar Denizi'ne ulaştı ancak tüm kıyıları dolaşmasına rağmen daha önce sanılanın aksine Karadeniz'e ulaşamayacağını tespit etti.³⁵⁸ Bu sefer sırasında vardığı yerde satraplık yaptığı söylenen Patrokles, ya Oksos'tan Okhos'a geçerek nehrin Hazar Denizi'ne döküldüğü Neseia'da veya yine Oksos'u takip ederek ulaştığı Aral Gölü'nün güneyindeki Khorasmia'da bu görevi icra etti.³⁵⁹ Hem Hazar'ın doğusunda yaşayan hem de Khorasmia'da sikke basan bir krallık kuran Dahalar olduğu için Patrokles'in keşif seferinin askeri bir niteliğe sahip olduğu sonucunu da çıkarabiliriz.³⁶⁰ Buralardaki hâkimiyetin ne kadar sürdüğü belirsizdir. Patrokles'in yöneticiliğinin kısa sürdüğünün ve birkaç yıl sonra Anadolu'ya atandığının aktarılmasının nedeni, ya onun tecrübelerinden daha önemli topraklarda yararlanılmak istenmesi veya Dahaların buradaki Yunan işgalini sonlandırması olabilir.³⁶¹

I. Antiokhos, bu dönemde Maurya İmparatorluğu ile ilişkilerin devamlılığını sağlamayı hedefledi. İki devlet arasındaki meseleler ticaret, dostluğun devamı ve Maurya yönetiminde yaşayan Yunanların ve Perslerin durumuydu. Baktria'daki darphanelerin üzerlerinde Seleukos'un adının yerine "*Basileos Antiokhoi*" yazan ve Attika ağırlık sisteminde değil de Hindistan'daki sikkeler gibi ağırlığı oldukça düşük olan ikinci bir sikke serisi bulunmuştur.³⁶² Newell'e göre bu sikkeler, Baktria'nın Hindukuş Dağları üzerinden Maurya yönetimindeki Yunanlar ve Hintler ile yapılan aktif ticaret için gerekli olan hafif sikke ihtiyacını karşılamak içindi. Ticari ilişkilerin ve

---

³⁵⁷ Plinius, *NH*. VI.18; Ayrıca bkz. Krzysztof Nawotka, "Apollo, the Tutelary God of the Seleucids, and Demodamas of Miletus", **The Power of Individual and Community in Ancient Athens and Beyond**, Eds. Z. Archibald, J. Haywood, The Classical Press of Wales, 2018, ss. 261-284.

³⁵⁸ Plinius, *NH*. II.67.1, VI.58; Strabon, II.1.17'de Patrokles'in Hazar'ın en kuzey noktasına ulaşınca bu denizin aslında bir körfez olduğunu düşünerek buradan Kuzey Okyanusu'na oradan da Hint Okyanusu'na ulaşabileceğini tahmin ettiğini aktarır. Patrokles'in İskit topraklarından geçen dar bir boğazın aslında Volga Nehri olması muhtemeldir.

³⁵⁹ Khorasmia'da bulunan surların ve Antiokhos'un Margiana'da yaptırdığı surlarla aynı yapıda olması ikinci ihtimali işaret ediyor olabilir, bkz. Gairatdin Khozhaniyazov, "Long Walls in Ancient Chorasmia and Central Asia", **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, Cilt: 24 Sayı: 1-2, 2018, ss. 197-216.

³⁶⁰ Mitchiner, **The Early Coinage of Central Asia**, ss. 19-23.

³⁶¹ Strabon, II.1.17; Herakleialı Memnon, 9 (FGrH 434).

³⁶² Newell ESM, ss. 233-234; Bopearachchi, **From Bactria to Taprobane**, s. 76.

dostluğun devamının sağlanması amacıyla elçi olarak yollanan Daimakhos ve Megasthenes, uzun yıllar boyunca önce Çandragupta ve daha sonra onun oğlu Bindusara'nın sarayına gidip geldiler ve Hindistan hakkında yazdıkları kitaplar da Yunan tarihçilere ve coğrafyacılar için kaynaklık etti.³⁶³ Arrianos'un Megasthenes'in Arakhosia Satrabı Sibyrtios ile yaşadığını ve sık sık Çandragupta'nın sarayına gittiğini aktarması, Arakhosia'nın Maurya'ya bağlı olmasına rağmen Sibyrtios'un pozisyonunu koruyarak bir süre daha bölgedeki Yunanları yönettiğini göstermektedir.³⁶⁴

Maurya yönetimine bırakılan topraklarda yaşamaya devam eden Yunanların ve onların nesillerinin akıbeti, iki devlet arasındaki meselelerden birisidir. Buralardaki Yunanların Maurya yerine Seleukos yönetimini tercih edecekleri açıktır. Ancak Seleukosların Maurya yönetimiyle bu topraklar için savaşma gibi bir niyeti yoktu. İskender'in buraya gelişinden itibaren geçen 50 yıllık bir süre zarfında Taksila'da başarısızlıkla sonuçlanan iki isyan çıktı.³⁶⁵ Budist metinlerdeki efsaneye göre Kral Bindusara, diğer bir oğlu olan Asoka'yı ondan kurtulmak için silahsız bir orduyla Taksila'ya isyanı bastırmaya yollasa da Asoka diplomatik yollarla bu isyanı sonlandırdı. İkinci isyanda ise Bindusara, veliaht prensi olan Susima'yı yolladı ve bu isyanın uzun sürmesini fırsat bilen Asoka babasının hastalığını kullanarak yönetimi ele geçirdi.³⁶⁶ Yunanların, buralara yerleştirilen emekli ve paralı askerlerin nesilleri olarak Maurya İmparatorluğu'nda paralı askerlik yaptıkları tahmin edilse de buna dair bir delil yoktur. Taksila'daki isyanların Maurya yönetimine değil yerel valinin yönetimine karşı olduğunun belirtilmesi, Justinus'un aktardığı halka karşı gaddar tutumun Seleukosların kurduğu diplomatik bağlar sayesinde ilerleyen dönemlerde terkedildiğini göstermektedir. Seleukoslar, bu bağlar sayesinde Maurya yönetimindeki Yunanların İrani kadınlarla evlenmelerinin önündeki Hindistan'daki kast sisteminden doğan

---

³⁶³ Arrianos, *Anab.* V.5.1-6.2, *İnd.* 4-7; Strabon, I.7-9, XV.11-12; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 94-97; Karttunen, **India in Early Greek Literature**, ss. 99-100.

³⁶⁴ Arrianos, *Anab.* V.6.

³⁶⁵ Romilla Thapar, **Asoka and the Decline of the Mauryas**, Oxford University Press, Londra, 1997, s. 21; Senart Paranavitana, **The Greeks and the Mauryas**, Lake House Investments Limited, Kolombo, 1971, s. 68.

³⁶⁶ **Asokavadana** 39-42, (The Legend of King Aśoka: A Study and Translation of the Aśokāvadāna), çev. John S. Strong, Princeton University Press, Delhi, 1989.

engelleri kaldırıldı.³⁶⁷ Bu dönemde Hindistan'da *Yona* veya *Yavana* olarak tanınan Yunanların yaşadığı kentlerde birçok Yunanca yazıt bulunmuştur.³⁶⁸ Aleksandreia Arakhosias'ta (bugünkü Kandehar) yaptırılan Yunanca ve Aramice ferman yazıtında Yunanlara Budizm öğretisi olan *Dhamma*'nın (veya *Dharma*) tanıtıldığı görülmektedir.³⁶⁹ Asoka, birçok kanlı savaştan sonra Budizm'i benimseyerek imparatorluğun içinde yayılmasını finanse etti ve bu amaçla Budist misyonerleri yalnızca ülkedeki Yunanların yaşadığı kentlere değil aynı zamanda Baktria'ya ve hatta Seleukos'un sarayına yolladı.³⁷⁰ Yunanca yazıtlar bize bölgenin önemli bir Yunan nüfusu barındırdığını göstermektedir ancak yine de bu dönemde Maurya yönetimindeki Yunan kolonilerinde bulunan insanların durumu hakkında fazla bilgi yoktur. Baktria Krallığı döneminde bölgenin ele geçirilmesiyle birlikte Budizm'e geçmiş olan Yunanlarla kaynaşılacağı ve ilerleyen dönemlerde Budist Yunan kralları bölgede hüküm süreceği için Asoka'nın politikaları önemlidir.

I. Antiokhos'un Yukarı Satraplıklar'daki uğraşları, Seleukos'un MÖ 281'de öldürülmesinden sonra sekteye uğradı. I. Antiokhos, MÖ 261'deki ölümüne kadar Ptolemaioslar ve Galatlar gibi batı sınırındaki tehditlerle uğraştığı için doğudaki satraplıklara gerekli önem verilmedi ve bu bölgelerdeki satrapların otoriteleri zamanla arttı.³⁷¹ Bu dönemde doğudaki kolonilere yerleştirilen Yunan nüfusu önemli ölçüde artmış olmalıdır. Nitekim Baktria, bağımsızlığını ilan etmesinden sonra batıdan gelen göçler kesilmesine rağmen Yunan kültürünü ve nüfusunu yaşatabilmiştir.³⁷² İskender'in zamanında kolonilere yerleştirilen emekli ve paralı askerler, sayı ve nitelik bakımından

³⁶⁷ Bernard, "The Seleucids in Central Asia", s. 90.

³⁶⁸ Anadolu'daki İyonyalıların Hellen milletini Orta Doğu'ya kendi isimleriyle tanıtmalarından dolayı onlara Yunanlar dediğimiz gibi Hindistan'da bu dönemde *Yona* ve *Yavana* isimleriyle anıldılar ve ilerleyen dönemlerde bu isim Müslüman ve batılı işgalciler için de kullanılmıştır bkz. Karttunen, **Yonas and Yavanas**, ss. 325-6; Shyam B. Lal, "Yavanas in the Ancient Indian Inscriptions", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 65, 2004, ss. 1115-1120.

³⁶⁹ Halkias, "When the Greeks Converted the Buddha", ss. 82 vd; Damodar D. Kosambi, "Notes on the Kandahar Edict of Asoka", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1959, ss. 204-206.

³⁷⁰ David A. Scott, "Ashokan Missionary Expansion of Buddhism Among the Greeks (In N.W. India, Bactria and the Levant)", **Religion**, Cilt: 15, Sayı: 2, 1985, ss. 131-141.

³⁷¹ Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 106-110, 151-3; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 459-462; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 28-36; M. Ali. Kaya **Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2000, ss. 62-66.

³⁷² Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 72.

yabancı bir ülkede Yunan kültürünü yaşatamayacak kadar az ve yetersizdi. Bu yüzden batıdaki Yunanlar, imparatorluğun her bir noktasına devlet otoritesini ve kültürünü yaşatmak üzere yerleştirildi.

II.5. Baktria Krallığı (MÖ 246-130)

Baktria Krallığı, bölgenin Hellenistik tarihinin ikinci yarısını oluşturmaktadır. İskender'in seferinden Seleukoslar yönetimine kadarki dönem (MÖ 330-246) hakkında pek çok antik kaynak varken krallık dönemi (MÖ 246-130) hakkındaki kaynaklarda verilen bilgiler iki sayfayı geçmemektedir. Bu yüzden her bir cümleyi dikkatlice ele alarak değerlendirdiğimiz takdirde krallık tarihinin ana hatlarını ortaya koyabiliriz. Yine de bu kaynaklarda belli başlı krallar haricinde çoğunun isminin bile geçmediği için krallar listesini çıkarmak için nümizmatik kaynaklara başvurulması gerekmektedir. Epigrafik ve arkeolojik kaynaklar ise yazılı kaynaklarda aktarılan olayları kıyaslamamızı sağladığı için ayrıca önemlidir.

Modern akademik literatürde bu krallıktan Yunan-Baktria Krallığı (*Greco-Bactrian Kingdom*) ve daha sonra Hindistan'daki seferler sonrasında kurulacak krallıktan da Hint-Yunan (*Indo-Greek* veya *Greco-Indian*) Krallığı olarak bahsedilmektedir. Ancak bu isimlendirmelerin antik dönemde karşılıkları yoktur. Yunan ve Roma kaynaklarında Baktria'da kurulan devlet için Baktria Krallığı veya Baktrialılar ifadesi kullanılmakta ve Hindistan'da kurulan devlet de Hint kaynaklarında *Yavana* Krallığı (*Yavanarajya*) olarak geçmektedir.³⁷³ Antik kaynakların kullanımları günümüzde popüler olmasa da karışıklığa sebep olmadıkları için tercih edilmeleri daha doğrudur nitekim tarihte Baktria için başka bir krallık dönemi söz konusu değildir ve zaten sonraki dönemde Baktria ismi tamamen silinecektir. Ayrıca Baktrialı kelimesi bölgedeki etnisiteyle olduğu kadar coğrafyayla bağlantılı olduğu için burada doğan Yunanların kendilerine Baktrialı demelerinin önünde bir engel yoktur. Yine de belli durumlarda farklı kullanımların olduğunu düşünebiliriz. Baktria'da yaşayan Yunanlar, yerlilerden ayırt edilebilmek için kendilerine Yunan derken Suriye veya Mısır'daki diğer Yunanlarla aralarındaki farklılığı belirtmek için kendilerine Baktrialı diyebilirler.

---

³⁷³ Polybios, X.49; Strabon, XV.1.3; Justinus, XLI.4.5; Yavana ülkesi anlamında Yavanarastra, Yavanavisaya gibi kullanımları da vardır, bkz. Karttunen, **Yonas and Yavanas**, ss. 348-349.

Ancak bu durum Hint-Yunan tabiri için geçerli değildir çünkü Baktrialılara kıyasla Hint ismi, tüm alt kıtada yaşayan daha kalabalık yerli halklar için kullanılmaktaydı. Böyle bir ülkeyi fetheden azınlık grubun içinde asimile olmamaları için en azından isim olarak Yunan kimliğine sarılmaları gerekiyordu. Ayrıca Hint-Yunan tabiri iki etnik yapının yönetimde ortak pay sahibi olduğu şeklinde bir beklenti yarattığı için “Yavana Krallığı” ismini kullanmak daha doğru olacaktır.

II.5.1. Kuruluşu ve Diodotos Hanedanı (MÖ 246-221)

Doğudaki iki önemli satraplık olan Baktria ve Parthia'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri tartışmalı bir konudur. Bu tartışmaların odak noktaları, iki bölgenin satraplarının tam olarak hangi tarihte isyan ettikleri ve bu tarihe bağlı olarak isyanın gerekçesinin ne olduğudur. Bu krallıkların kuruluş tarihleri için önerilen uzun kronolojiye (MÖ 256 veya 250), orta kronolojiye (MÖ 246/5) ve kısa kronolojiye (MÖ 239/8) geçmeden önce tarihi olayları daha geniş bir düzlemde kronolojik olarak ele almak adına ilk olarak ülkenin batısındaki siyasi olayların ortaya koyulması gerekmektedir.³⁷⁴

I. Antiokhos'un MÖ 261'de ölmesinin ardından tahta çıkan II. Antiokhos, ilk savaşta Ptolemaioslar tarafından ele geçirilen Anadolu kıyılarındaki Kilikia, Pamphylia ve Karia için yeni bir sefer başlattı. II. Antiokhos, II. Suriye Savaşı'nda Anadolu'daki Ptolemaioslara ait toprakları ele geçirmeyi başardı ve Miletos'taki Ptolemaioslar tarafından yerleştirilen Timarkhos adlı tiranı devirdiği için kendisine “Theos” (Tanrı) lakabı verildi.³⁷⁵ Kos Deniz Muharebesi'nde donanma gücünü kaybeden Ptolemaioslar, Suriye ve Kilikya'da yaptıkları saldırılarda elde edilen topraklara tutunarak savaşın uzamasına neden oldu. Suriye'den Ege Denizi'ne uzanan bir cephede oldukça masraflı ve yoğun dikkat gerektiren bir savaş sürdüğü için II. Antiokhos'un doğuda çıkacak bir isyanı bastırmak üzere gitmeye imkânı yoktu. Birbiri üzerinde yeterince üstünlük kuramayan bu iki devletin MÖ 253'te yaptıkları barış antlaşmasıyla II. Antiokhos, karısı

---

³⁷⁴ Baktria'nın bağımsızlığı hakkında aslında çok sayıda tarih önerilmiştir (MÖ 256, 255, 250, 247, 246, 245, 242, 241, 240, 239, 238) ancak yazılı kaynaklarla en uyumlu ve en çok kabul görenleri yukarıda belirtilmiştir.

³⁷⁵ Appianos, *Syr.* 65; John D. Grainger, *The Syrian Wars*, Brill, Boston, 2010, ss. 120-128.

Laodike'yi boşayıp nafaka olarak Ege kıyılarındaki Ephesos ve Hellespontos gibi önemli kentleri verdikten sonra II. Ptolemaios'un kızı Berenike ile evlendi.³⁷⁶

MÖ 246'da II. Antiokhos'un şüpheli ölümüyle bir veraset mücadelesi başladı. Laodike, henüz genç yaştaki oğlunu tahta geçirmek üzere Berenike ile oğlunu öldürttü. Bunun üzerine III. Ptolemaios, kardeşinin intikamını almak için III. Suriye Savaşı'nı başlattı.³⁷⁷ III. Ptolemaios, kardeşinin ölümünü bir süre gizleyerek Seleukosların Suriye'deki başkenti olan Antiokheia'yı (Antakya) ele geçirip Mezopotamya içlerine kadar ilerledi ancak Mısır'da isyan çıktığı haberi üzerine MÖ 245'te ganimetlerle dönmek zorunda kaldı. Berenike'nin öldürüldüğü ortaya çıktıktan sonra Laodike'in tahta oturduğu oğlu II. Seleukos Kallinikos, Ptolemaioslar karşısında bazı zaferler elde ederken Pergamon Kralı I. Attalos'un Anadolu'da yeni bir cephe açmasından sonra annesinin isteği üzerine kardeşi Antiokhos Hieraks'a Batı Anadolu'nun yönetimini verdi. Antiokhos Hieraks çok geçmeden MÖ 245'te Seleukos'a karşı kendi bağımsız krallığını ilan etti. II. Seleukos, Anadolu'da yeni bir cephe açmaya imkân olmadığı için bunu tolere etmek zorunda kaldı. Antiokhos ile Seleukos'un Ptolemaioslara karşı mücadelesi yetersiz kalınca Seleukeia Pieria, Ephesos ve Miletos, MÖ 241'deki antlaşmayla Ptolemaioslara verilmek zorunda kaldı.³⁷⁸

Geleneksel anlatıma göre MÖ 241-236 arasında tarihlenen Kardeşler Savaşı'nda Antiokhos Hieraks, ilk başta MÖ 240/239'da Lidya'ya ulaşan kardeşi II. Seleukos tarafından yenilgiye uğratılsa da Galatlardan aldığı paralı askerler ve Pontos Kralı II. Mithradates ile yaptığı ittifak sayesinde Galatya'daki Ankyra'da (Ankara) kardeşine karşı büyük bir zafer elde etti ve onu Suriye'ye geri çekilmeye zorladı.³⁷⁹ Altay Coşkun,

---

³⁷⁶ Justinus, XXVII.1; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 110-112. Grainger, **The Syrian Wars**, ss. 149-152.

³⁷⁷ Justinus, XXVII.2.1-9; Polyainos, VIII.50; Altay Coşkun, "Laodike I, Berenike Phernophoros, Dynastic Murders, and the Outbreak of the Third Syrian War (253-246 BC)", **Seleukid Royal Women**, Eds. A. Coşkun, A. McAuley, Stuttgart, 2016, ss. 107-135.

³⁷⁸ Polybios, IV.2.6, 48.1-11, V.57-58; Plutarkhos, *Mor.* 489A; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 112-5; Grainger, **The Syrian Wars**, ss. 153-169; Nikolaus L. Overtoom, **Reign of Arrows: The Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East**, Oxford University Press, New York, 2020, ss. 75-76.

³⁷⁹ Polyainos, IV.9.6, VII.61; Justinus, XXVII.2.10-1; Grainger, **The Syrian Wars**, ss. 176-177; Ankyra Muharebesi için tam tarih vermek güçtür ve 240'ların sonları ya da 230'ların başları arasında gerçekleştiği düşünülmektedir, bkz. Kaya, **Anadolu'da Galatlar**, ss. 66-67.

yakın zamandaki bir makalesinde Seleukos'un MÖ 245-242 arası dönemde kardeşinin isyanına karşı savaşmadığının bir varsayımdan ibaret olduğunu belirterek bu savaşın iki aşamalı gerçekleştiğini ve iki kardeş arasında MÖ 242/1'de yapılan bir ateşkesin olduğunu ileri sürer.³⁸⁰ Önerdiği kronolojiye göre anlatılan olayların çoğu savaşın ilk aşamasında ve II. Seleukos'un Ankyra Muharebesi'ndeki yenilgisi de MÖ 246'da gerçekleşti.

Batıda bu siyasi olaylar yaşanırken doğuda Baktria ve Parthia, tam olarak hangi tarihte olduğu belli olmasa da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Doğuda yaşanan olaylar için ilk olarak Justinus'un aktardıklarına (XLI.4.3-5) baktığımızda problemleri bir kronolojiyle karşılaşıyoruz:

“Post hunc a Nicatore Seleuco ac mox ab Antiocho et successoribus eius possessi, a cuius pronepote Seleuco primum defecere primo Punico bello, L. Manlio Vulso M. Atilio Regulo consulibus. Huius defectionis impunitatem illis duorum fratrum regum, Seleuci et Antiochi, discordia dedit, qui dum invicem eripere sibi regnum volunt, persequi defectores omiserunt. Eodem tempore etiam Theodotus, mille urbium Bactrianarum praefectus, defecit regemque se appellari iussit, quod exemplum secuti totius Orientis populi a Macedonibus defecere.”

Justinus, Parthia'nın Seleukosların yönetimine geçtikten sonra I. Seleukos'un torunun çocuğu (*pronepote*) yani II. Seleukos (246-225) zamanında ilk isyanın çıktığını (*primum defecere*) söylese de bu isyanın L. Manlius Vulso ve M. Atilius Regulus'un consullük yılına (256) yani II. Antiochos (261-246) iktidarına denk geldiğini eklemesi kronolojide bir sorun yaratmaktadır.³⁸¹ Bu sorunu çözmek adına Justinus'un yazım hatası yaptığı belirterek MÖ 256 yılında Atilius'un *consul subrogatus* olduğunu yani o yıl seçilen Quintus Caedicius'un ölmesiyle vekaleten bu görevi aldığından Caedicius'un adının

---

³⁸⁰ Altay Coşkun, “The War of Brothers, the Third Syrian War, and the Battle of Ankyra (246-241 BC): A Re-Appraisal”, **The Seleukid Empire 281-222 BC**, Ed. K. Erickson, Classical Press of Wales, 2018, ss. 210-234; Eusebios, **Pantodape Historia** 95 (Eusebios, Chronography), çev. R. Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2008'te Ankyra Muharebesi'nin anlatım sırasına bakıldığında 241 öncesi dönemde gerçekleştiğini göstermektedir.

³⁸¹ Holt, **Thundering Zeus**, s. 63'te Justinus'un kronolojilerde detaydan kaçınarak önemli tarihsel olayları birbirine bağlamayı tercih ettiğine ve Eusebios'un gibi kroniklerde pek çok hatalar olduğuna dikkat çekerek tam kronolojiyi antik metinlerden elde etmedeki zorluğu ifade eder. Eusebios, **Pantodape Historia** 77'de Arsakes liderliğindeki Parthların MÖ 248'de isyan ettiklerini aktarır.

yazılması gerektiği ya da “M.” yerine hata yapılarak “C.” yazıldığı ve Marcus Atilius’un kardeşi Gaius Atilius’un MÖ 250’deki Manlius Regulus ile yaptıkları consullüğün kastedilmek istendiği öne sürülmüştür.³⁸² Ancak ne MÖ 256’da ne de 250’de I. Seleukos’un torunun çocuğu olan II. Seleukos baştaydı. Bu durumu açıklamak üzere üçüncü bir tarih olan MÖ 246 gösterilir.³⁸³ Buna göre II. Antiokhos’un ölümünden sonra MÖ 246/5’te önce III. Ptolemaios’un başkent Antiokheia’yı işgal edip Mezopotamya içlerine kadar ilerlemesi ve daha sonra hem II. Antiokhos’un hem de ülkenin meşru varisi olan Berenike’nin oğlunun katili olan Laodike’nin ülkeye gelerek II. Seleukos’u tahta oturtması, doğal olarak doğudaki satrapların yaşananlar karşısında yeni krallarına karşı isyan etmelerine sebep olmuş olabilir. Bu isyanın iki aşamalı gerçekleşmiş olduğu da öne sürülmüştür ve buna göre satraplar, II. Suriye Savaşı’nda (MÖ 256/250) çeşitli yollarla merkezi otoriteye gerekli desteği vermeyip bazı emirleri uygulamadı ve II. Antiokhos’un ölümüyle başlayan veraset mücadelesi ve Ptolemaios’un işgali (MÖ 246/5) karşısında yeni kralı tanımayarak bağımsızlıklarını ilan etti.³⁸⁴ Appianos, III. Ptolemaios’un Laodike’yi infaz edip Mezopotamya’yı işgal etmesinden sonra Parthların fırsattan istifade ederek isyan ettiklerini aktarır.³⁸⁵ Bu orta kronolojiyi desteklese de burada bahsedilen Parthların kim oldukları belli olmadığı için kastedilenin Parthia Satrabı Andragoras değil de Arsakes olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Justinus, daha sonra bu isyanın cezasız kalmasının nedeni olarak II. Seleukos ve Antiokhos Hieraks arasında gerçekleşen taht mücadelesini (*fratrum regum discordia*) gösterir. Justinus’un isyanın çıkış tarihi olarak verdiği MÖ 256/250’den çok sonraki bir dönemi isyanların cezasız kalmasının asıl nedeni olduğunu düşünmek, isyanın

---

³⁸² Polybios, I.25.11, 39.15; Cunningham Successors, ss. 79-80; Narain, **The Indo-Greeks**, s. 14; Musti, “Syria and the East”, s. 219; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, s. 128.

³⁸³ Bernard, “The Seleucids in Central Asia”, ss. 95-97; Adrian D. H. Bivar, “Gorgān V. Pre-Islamic History”, **Encyclopædia Iranica**, Cilt: XI (2), ss. 151-153; Holt, **Thundering Zeus**, s. 64.

³⁸⁴ Holt, **Thundering Zeus**, ss. 65, 100’de krallığı ilan edenin II. Diodotos olduğunu ileri sürse de Justinus açıkça bunu yapanın I. Diodotos olduğunu ifade eder.

³⁸⁵ Appianos, *Syr.* 65’te Laodike’nin öldürüldüğünü söylese de MÖ 236’dan önce ölmediği bilindiği için aktarımda hatalar vardır; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, s. 150’de buradan hareket ederek Arsakes’in Parthia’yı ele geçirmesini MÖ 244-242’ye tarihler.

Kardeşler Savaşı döneminde (MÖ 241-236) çıktığı şeklinde bir çıkarıma götürebilir.³⁸⁶ Ancak bu ifadeyi isyan eden satraplıkların bu savaşa kadarki uzun süre boyunca Seleukosların müdahalesine maruz kalmadıkları şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. II. Suriye Savaşı'ndan III. Suriye Savaşı'nın sonuna kadar Suriye'den Ege Denizi'ne kadar oldukça geniş bir cephede savaşıldığı için MÖ 260'tan 236'ya kadar Seleukoslardan hiçbir kralın cepheyi bırakarak isyan bastırmak üzere 1500-3000 km doğuya gitmeye imkânı yoktu. Justinus, bir sonraki cümlede Baktria Satrabı Diodotos'un ("Theodotus") Parthia ile aynı anda (*eodem tempore*) isyan ederek kendisini kral ilan ettiğini ve Asya'daki halkların isyan ederek Makedonlardan ayrıldığını aktarır. Bu iki satraplıktan başka doğudaki hangi halkların isyan ettiği hakkında detaylı bir bilgi verilmemektedir. Seleukosların yerel Pers hanedanları (*dynastes*) ile kurduğu ilişkiler sayesinde doğudaki hâkimiyetleri bir süre daha devam edeceği için bu doğudaki halkların isyana katılması bir abartıdan ibaret olabilir.³⁸⁷

Strabon'un aktarımına baktığımız zaman ise Baktria ve Parthia'nın isyanlarını daha geç bir tarihe alınmasını gerektirecek ifadeler kullanıldığı görülmektedir.³⁸⁸ Strabon, Suriye Kralı ve Media Kralı'nın diğerleriyle meşgul olmalarından dolayı Torosların ötesindeki Baktria ile komşu bölgelerde, ilk olarak en güvenildikleri satrapların ve sonra Euthydemos ve takipçilerinin isyan çıkardıklarını aktarır. Suriye ve Media'nın kralı yerine kralları denmesi ile II. Seleukos ile kardeşi Antiokhos Hieraks'ın kastedildiğini düşünebiliriz. O zaman bu kralların birbirleriyle (*ἀλλήλοις*) yerine diğerleriyle veya diğer mevzularla (*ἄλλοις*) uğraştıklarının belirtilmesi, III. Suriye Savaşı'nın son yılında iki kardeş arasında ateşkesin olduğu ve III. Ptolemaios'a karşı mücadele ettikleri MÖ 242/1 yılının kastedildiği şeklinde yorumlanabilir.³⁸⁹ Ancak bu

---

³⁸⁶ Kai Brodersen, "The Date of the Secession of Parthia from the Seleucid Kingdom", **Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte**, Cilt: 35, Sayı: 3, 1986, ss. 378-381.

³⁸⁷ Justinus'un bahsettiği gibi Makedon krallara karşı doğuda başlayan ulusal nitelikli bir bağımsızlık hareketi bu dönemde yoktur, bkz. David Engels, "Iranian Identity and Seleucid Allegiance: Vahbarz, the Frataraka and Early Arsakid Coinage", **The Seleucid Empire, 281-222 BC.**, Ed. K. Erickson, The Classical Press of Wales, Swansea, ss. 173-196.

³⁸⁸ Strabon, XI.9.2: "Νεωτερισθέντων δὲ τῶν ἔξω τοῦ Ταύρου διὰ τὸ πρὸς ἄλλοις εἶναι τοὺς τῆς Συρίας καὶ τῆς Μηδίας βασιλέας τοὺς ἔχοντας καὶ ταῦτα, πρῶτον μὲν τὴν Βακτριανὴν ἀπέστησαν οἱ πεπιστευμένοι καὶ τὴν ἐγγὺς αὐτῆς πᾶσαν, οἱ περὶ Εὐθύδημον."

³⁸⁹ Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 136-137; Jeffrey D. Lerner, **The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau**, Steiner, Stuttgart, 1999, ss. 38-39; Musti, "Syria and the East", s. 220'de

cümledeki krallar ifadesi ile genel anlamda Seleukos krallarının kastediliyor olması da mümkündür. Buna göre yorumlandığında bu cümlenin asıl anlatılmak istediği, Seleukosların I. Antiokhos'tan itibaren ülkenin doğusunu önemsememelerinin bu isyanın asıl sebebi olduğudur.³⁹⁰ Justinus'un Parthia ve Baktria'nın isyanın aynı anda gerçekleştiğini belirtirken Strabon'un Baktria'nın ilk önce isyan ettiğini söylemesi, bu iki isyan arasında çok kısa bir zaman olduğu ancak buna Baktria'nın öncülük ettiği şeklinde yorumlanabilir.³⁹¹ Strabon'un isyan eden satraplar için güvenilir (*πεπιστευμένοι*) ifadesini kullanması, bağlılık duydukları II. Antiokhos'un ve oğlunun öldürülmesi üzerine isyan etmeleri yani orta kronoloji ile açıklanabilir. Güvenilir satraplardan ayrı olarak bahsedilen Euthydemos'un bu dönemde Sogdiana Satrabı olduğu ya da bir hata yapılarak Baktria'daki sonraki hanedanın yazıldığı tahmin edilmektedir.³⁹² Strabon'un aktardıklarını başka bir açıdan okumak da mümkündür. Buna göre Suriye ve Media Kralı olarak bahsedilen kişiler, MÖ 222-220 arasında mücadele eden III. Antiokhos ve Media'da isyan eden Molon'dur.³⁹³ Aynı dönemde Euthydemos Diodotosları devirip Baktria'da kral olmuştur. Bu açıdan yorumlandığında bu zamana kadar Diodotosların aslında yine Seleukoslara bağlı satraplar olduğu ortaya atılmışsa da bu öneri, eldeki diğer tüm verilerle uyumlu değildir.³⁹⁴

Justinus ve Strabon, daha sonra İskitlerin Dahalar koluna bağlı Parnlardan Arsakes adında bir yağmacının II. Seleukos'un Anadolu'da Galatlar karşısındaki yenilgisinin haberinden cesaret alarak Parthia'yı işgal ettiğini ve buranın yöneticisi olan

---

ἄλλοις yazılmasının nedeninin yazma eserin çoğaltılırken ufak bir değişiklik yapılma ihtimali olduğunu ve bazı yazmalarda *ἄλλήλοισ* yazıldığını belirtir. Buna göre yorumlandığında, isyanın Kardeşler Savaşı sırasında çıktığı sonucuna varılır. Musti ayrıca Suriye ile Media krallıklarının II. Seleukos ve Antiokhos Hieraks'ın yönettiği topraklara karşılık gelmediğine dikkat çeker.

³⁹⁰ Strabon, XI.14.15'te Suriye ve Media kralları ifadesini genel anlamda Seleukoslar için kullanmaktadır; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, s. 130.

³⁹¹ Rawlinson, **Bactria: The History**, ss. 56-57.

³⁹² Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 131-132; Holt, **Thundering Zeus**, s. 56; Jeffrey D. Lerner, "A Graeco-Sogdian Mint of Euthydemus", **Revue Numismatique**, Cilt: 151, 1996, ss. 77-94.

³⁹³ Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 40-41.

³⁹⁴ Richard Wenghofer, "Rethinking the Relationship Between Hellenistic Baktria and the Seleucid Empire", **The Seleucid Empire 281-222 BC**, Ed. K. Erickson, Classical Press of Wales, 2018, ss. 159-166.

Andragoras'ı devirip yönetimi ele geçirdiğini aktarırlar.³⁹⁵ Burada bahsedilen Seleukos'un yenilgisi, büyük olasılıkla Galatları paralı asker olarak ordusuna alan Antiokhos Hieraks ile arasında gerçekleşen Ankyra Muharebesi'dir. Parnların istilasına tam olarak isyan denemese de Justinus bu dönemde yaşanan tüm olayları ikinci bir isyan (*defectio*) olarak özetlemek istemiş olabilir.³⁹⁶ Parthia'da yerli halkın isyan ettiği ve Andragoras'a ait sikkelerde kendisine kral demediği için isyanın niteliğinin Diodotos'un isyanından farklı olduğu öne sürülmüştür.³⁹⁷ Parnların istilası da tek aşamada gerçekleşmedi. Parnlar, MÖ 250'de Kuzey Parthia'da bulunan Etrak Vadisi'ndeki Astauene'ye (bugünkü Aşgabat yakınları) yerleşti. Arsakes, takriben MÖ 247'de Asaak (Latince *Arsacia*) denen bir yerde kral ilan edildi.³⁹⁸

Baktria'da basılan sikkelere bakıldığında önce Diodotos'un portresinin yer aldığı ve arka tarafında da şimşek fırlatan Zeus ile bir kartalın yer aldığı Antiokhos lejantlı bir seri ve sonra doğrudan Diodotos lejantlı bir sikke serisi görülmektedir (bkz. Sikke 2, 3).³⁹⁹ Bu durum, geleneksel olarak Baktria'nın aşamalı olarak bağımsızlığını ilan ettiği fikrine delil olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁰ Yakın zamandaki bir öneriye göre Antiokhos lejantlı sikkelerde kastedilen kişi, II. Antiokhos değil de Diodotos ailesi içinden yazılı kaynaklarda bahsedilmeyen Antiokhos Nikator'dur.⁴⁰¹ Bu görüş, isyanın aşamalı değil de MÖ 246'da doğrudan gerçekleştiğini savunmaktadır. Antiokhos isminin yer aldığı sikkeleri inceleyen Jakobsson, bunların I. Euthydemos'un sikkelerine benzediğini ve II. Diodotos'a ait sikkelere kıyasla daha az eskimiş olduğunu belirtir. Ayrıca Jakobsson, Kral Agathokles'in önceki krallar için bastırıldığı hatıra sikkelerinde Antiokhos Nikator

---

³⁹⁵ Justinus, XLI.4.6-7; Strabon, XI.9.2; Ammianus, XXIII.6.2-3; Andragoras Arrianos'un *Parthika* adlı eserinde Pherekles olarak geçer ve yerli halkın Makedon garnizonları kovması durumu söz konusudur, bkz. Photios, **Bibliothèque** LVIII (The Library of Photius), Cilt: 1, çev. J. H. Freese, MacMillan Company, 1920, ss. 54-55.

³⁹⁶ Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 129, 133.

³⁹⁷ Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, s. 20.

³⁹⁸ İsidoros, 11; Klaus Schippmann, "Arsacids II. The Arsacid Dynasty", **Encyclopaedia Iranica**, Cilt: II (5), ss. 525-529; Overtoom, **Reign of Arrows**, ss. 77-78; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 162-163.

³⁹⁹ Newell ESM, ss. 243-249.

⁴⁰⁰ Bopearachchi, **From Bactria to Taprobane**, s. 20; Holt, **Thundering Zeus**, ss. 87-103.

⁴⁰¹ Jens Jakobsson, "Antiochus Nicator, the Third King of Bactria?", **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 170, 2010, ss. 17-33; Jakobsson, ilk makalesinde verdiği uzun kronolojiyi düzelterek orta kronolojiye göre başlattığı kral listesini I. Diodotos MÖ 246/5-238, II. Diodotos 238-230, Antiokhos Nikator 230-220 olarak iletir, bkz. Jakobsson, "Dating Bactria's Independence", ss. 499-509.

yazdığına (II. Antiokhos'un aldığı isim Theos idi) dikkat çeker. Diodotosların sembolü olan şimşek fırlatan Zeus'un Antiokhos Nikator'a ait sikkelerin arka tarafında bulunması, onun tahtı ele geçirmiş bir gaspçı değil I. Diodotos'un oğlu veya yakın akrabası olduğunu gösterir. II. Diodotos'un sikkelerde genç haliyle resmedilirken Antiokhos Nikator'un portrelerinde zamanla yaşlanması, II. Diodotos'un sanılandan daha kısa iktidarda kaldığını gösteriyor olabilir.⁴⁰²

Eğer Justinus'un doğudaki isyanları Roma consulleriyle eşleştirdiği tarihleri (MÖ 256/250) hatalı olduğunu kabul edip sadece I. Seleukos'un torununun çocuğu yani II. Seleukos'un döneminde ifadesini ele alırsak (MÖ 246) ve Strabon'un aktarımındaki diğerleriyle ifadesinin sonradan değiştirildiğini kabul ederek birbirleriyle ifadesini ele alırsak Altay Coşkun'un tarihini MÖ 246'nın sonbahar ayları olarak verdiği Ankyra Muharebesi ve III. Ptolemaios'un işgallerinden sonra bu isyanların gerçekleştiği noktasında antik yazarlar buluşturulabilir. Bu durumda Doğu'nun ihmal edilmesi, Parnların istilası karşısında batıdan gerekli desteğin sağlanamaması, iki satrabın ekonomik ve askerî açıdan bağımsızlıklarını ilan edecek kadar güçlü olması, II. Antiokhos ile meşru varisin şüpheli ölümleri, muhtemel katillerin tahtı ele geçirmesi ve işgalci bir yabancı devlet olan Ptolemaiosların Suriye ve Mezopotamya gibi ülkenin merkezi bölgelerini ele geçirmesi isyanın sebepleri olarak gösterilebilir. Ankyra Muharebesi sonrası MÖ 245-242 arası dönemde Arsakes, Parthia'yı ele geçirip Andragoras'ı devirdi.⁴⁰³ Andragoras'a ait yalnızca 6 adet sikke bulunması, onun çok kısa bir süre iktidarda kaldığına işaret ediyor olmalıdır.⁴⁰⁴

Baktria Satrabı Diodotos'un geçmişi hakkında elimizde neredeyse hiçbir veri yoktur. Seleukosların satraplıkları kendileriyle iyi ilişkiler kuran kimselere verdiğini göz önünde bulundurduğumuz zaman Strabon'un Diodotos'tan kralın güvendiği bir kişi olarak bahsetmesi zaten olması gereken bir durumdur.⁴⁰⁵ Kendisinin tam olarak hangi

---

⁴⁰² Wenghofer, "Rethinking the Relationship", s. 164.

⁴⁰³ Appianos, *Syr.* 65'te III. Ptolemaios'un Babil'e yürümesinden sonra Parthia'da isyan çıkardığını aktarır ve bu durum isyanın MÖ 246'nın sonbaharından sonra gerçekleştiğini gösterir.

⁴⁰⁴ Yine de Parthia'da darphane bulunmaması bu sikke sayısını daha iyi açıklayan bir durumdur, bkz. Lloyd W. H. Taylor, "Birds of Feather, Brothers in Arms: The Coinage of Andragoras and Sophytes", *American Journal of Numismatics* (1989-), Cilt: 31, 2019, ss. 77-78.

⁴⁰⁵ Kuhrt ve Sherwin-White, *From Samarkand to Sardis*, ss. 42-43.

tarihte satrap olduğu da bilinmemektedir. Babil’de bulunan astronomik kayıtlarda MÖ 273/2’de Baktria Satrabı’nın Babil Satrabı’na I. Suriye Savaşı’nda kralın ordusu için 20 fil yolladığından bahsedilmektedir.⁴⁰⁶ Bu satrabın Diodotos olduğu ileri sürülse de, hem satrabın ismi verilmediği hem de bu kişinin Diodotos olduğuna dair herhangi bir ifade bulunmadığı için satrabın Diodotos olduğu fikri kesin olarak söylenemez.

Arsakes, kral ilan edildikten sonraki dönemde Margiana’ya bir istila düzenledi ancak I. Diodotos tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra şansını Parthia’da Andragoras’ı devirmek üzere kullandı.⁴⁰⁷ Bu dönemde başka İskit akınları da gerçekleşmekteydi. Pompeius Trogus, 41’inci kitabının özetinde Sogdiana’nın bir İskit kabilesi olan Asianlar (*Asiani*) tarafından istila edildiğini ve Baktra’nın da Sakaraukai tarafından işgal edildiğini aktarır.⁴⁰⁸ Rapin, burada I. Eukratides’in döneminde gerçekleşen istilanın kastedildiğini ileri sürse de özellikle Diodotos’un iktidarında olduğunun (*deinde quo regnante*) belirtilmesi, bu istilanın MÖ 246 sonrası dönemde gerçekleştiğini ortaya koyar.⁴⁰⁹ Parnların istilasıyla diğerlerinininki eş zamanlı gerçekleşmiş olabilir ve hatta birbirleriyle ittifak halinde olabilirler. İstila hakkında başka bir bilgimiz olmasa da I. Diodotos’un Baktra’yı kurtardığı ve Parnları Margiana’dan kovduğunu biliyoruz. I. Diodotos, “Soter” yani Kurtarıcı ismini bu zaferin ardından almış olabilir.⁴¹⁰

Justinus, Arsakes’in Parthia’dan hemen sonra Hyrkania’yı da ele geçirdiğini ve II. Seleukos ile I. Diodotos’un kendisine saldıracağını düşünerek büyük bir ordu kurduğunu aktarır.⁴¹¹ Seleukos ve Diodotos’un beraber anılması, Arsakes’e karşı ittifak yaptıkları şeklinde yorumlanabilir. I. Diodotos, her ne kadar II. Seleukos’a karşı isyan

---

⁴⁰⁶ Abraham J. Sachs ve Hermann Hunger, **Astronomical Diaries and Related Texts From Babylonia**, Cilt: 1, Verlag Der Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften, Viyana, 1988, s. 345; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 46-47; Holt, **Thundering Zeus**, s. 54.

⁴⁰⁷ Strabon, XI.9.3; Jens Jakobsson, “Dating Bactria’s Independence to 246/5 BC?”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 505.

⁴⁰⁸ Pompeius Trogus, 41: “*In Bactrianis autem rebus ut a Diodoto rege constitutum imperium est: deinde quo regnante Scythicae gentes, Saraucae et Asiani, Bactra occupavere et Sogdianos.*”

⁴⁰⁹ Rapin, “Nomads and the Shaping of Central Asia”, s. 61.

⁴¹⁰ Wenghofer, “Rethinking the Relationship”, s. 161; Holt, **Thundering Zeus**, ss. 99-100’de Diodotos’un krallığını da bu zaferle birlikte ilan ettiğini öne sürse de Justinus “regnante” ifadesiyle 246 sonrası döneme işaret etmektedir.

⁴¹¹ Justinus, XLI.4.8; Overtoom, **Reign of Arrows**, ss. 95-98.

etmişse de Baktria'ya saldıran Arsakes ile ittifak yapması beklenemezdi. Ancak I. Diodotos'un takriben MÖ 240'ta ölmesinden sonra tahta çıkan II. Diodotos, babasının aksine Arsakes ile ittifak yaptı ve II. Seleukos ile onun doğuya yaptığı seferinde mücadele etti.⁴¹² Parthia konumu itibariyle İran'ın Orta Asya ile arasında bir kapı olduğu için ileride Selçukluların Horasan'dan İran içlerine yayılacağı gibi Parthlar da Seleukoslar yönetimindeki İran'a yayılacaktır.⁴¹³ Bu yüzden Seleukoslar için Parthlar daha büyük bir tehditti ve bu tehlikeyi ortadan kaldırıp kaybedilen toprakları geri almak adına II. Seleukos, detayları belli olmayan bir sefer düzenledi. Justinus, Arsakes'in çarpışmanın muzafferi olduğunu (*congressus uictor fuit*) aktarır. Ancak Strabon, bir yerde aynı Bessos'un İskender'den kaçtığı gibi Arsakes'in II. Seleukos'tan kaçıp kuzeydeki İskitlere sığındığına değinir.⁴¹⁴ İsyancılardan intikam almaya gelen (*ad defectores persequendos ueniente*) II. Seleukos'un kısa bir süre Parthia'yı ele geçirmiş olması, diğer bir isyancı devletin kralı olan II. Diodotos'u Arsakes ile ittifak yapmaya ikna etmiş olabilir. Justinus'un bahsettiği zafer, Arsakes'in ilk başta yenilip ülkesinden kaçmasından sonra Diodotos ile yaptığı ittifak sonrasında gerçekleşmiş olabilir. Athenaios, *Deipnosophistai* adlı eserinde Poseidonios'tan alıntı yaparak Arsakes'e karşı "Media'ya" gelen II. Seleukos'un esir düşerek uzun süre Arsakes'in sarayında kaldığını ve burada "barbarların" lezzetleriyle dolu sofralarda krallar gibi ağırlandığını aktarır.⁴¹⁵ Seleukos'un seferi sonuca ulaşmadan Anadolu'dan gelen haberler üzerine muhtemelen Antiokhos Hieraks ile Kardeşler Savaşı'nın ikinci aşamasının arifesinde (takriben MÖ

---

⁴¹² Justinus, XLI.4.9: "Sed cito morte Theodoti metu liberatus cum filio eius, et ipso Theodoto, foedus ac pacem fecit, nec multo post cum Seleuco rege ad defectores persequendos ueniente congressus uictor fuit."

⁴¹³ Strabon, XI.9.2; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 162-164.

⁴¹⁴ Strabon, XI.8.8'de bahsettiği Apasiakai ülkesi Aral'ın doğu kıyılarında yaşayan Massagetlerin bir alt koludur. Arsakes'in ülkesinden bu kadar uzaklaşmayacağını düşünürsek ve Strabon'un buradaki amacının diğer tarihi kişilerle karşılaştırma yapmak olduğunu düşünürsek kastedilenin Okhos Nehri etrafında yaşayan diğer Dahalar olduğunu söyleyebiliriz, bkz. Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 172-173; Polybios, X.48; Strabon'un Asyalıları güçsüz göstermek gibi bir eğilimi olduğu belirtilerek bu sığınmanın aslında kasıtlı bir geri çekilme olduğu ileri sürülmüş ve bunun da İskitlerin sık sık kullandığı bir taktik olduğu belirtilmiştir, bkz. Overtoom, **Reign of Arrows**, ss. 99-100.

⁴¹⁵ Athenaios, **Deipnosophistai** IV.38 (The Complete Works of Athenaeus), çev. C. D. Yonge, Delphi, Hastings, 2017; Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 35-36'da II. Seleukos'un diğer bir adının da "Pogon" yani sakal olduğuna ve sakal bırakmanın Suriye değil Parth krallarının bir adetini olduğuna dikkat çekerek bu esaretin gerçekleşmiş olabileceğinin öne sürüldüğünü aktarır.

239) geri dönmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır.⁴¹⁶ Bu seferin detaylarını bilmediğimiz için olayların sıralamasını tespit etmek güçtür ancak II. Seleukos ölene kadar doğuya ikinci bir sefer düzenlenmediği göz önüne alınırsa savaşın galibinin Parthia ve Baktria olduğunu ve bu devletler arasında III. Antiokhos dönemine kadar devam edecek bir barış antlaşması yapıldığını düşünebiliriz.

II. Diodotos'un dönemindeki sikkelerde gümüşün daha az ve altının daha fazla kullanılmaya başlandığı ayrıca bir süre sonra muhtemelen altın rezervlerinin erimesiyle sikkelerin ağırlığının da azaltılarak bronz sikkeler kullanıldığı görülmektedir (bkz. Sikke 4 ve 5).⁴¹⁷ Yunanların doğuda daha fazla bulunmasından dolayı sikkeler için gümüşü tercih etmelerine rağmen birden altın sikkeleri kullanmaya başlamaları, diğer Yunan ülkelerinde savaş gibi askerlerin maaşlarının ve erzakların ücretlerinin aksatılmadan ödenmesinin gerektiği durumlarda kısa sürede çok sayıda sikke basılması yüzünden gümüş rezervinin tükenmesi ile birlikte gerçekleşmektedir.⁴¹⁸ Buna göre II. Diodotos'un tebaasının sadakatini kaybetmemek için başvurduğu zaten az sayıdaki altın rezervlerinin tükenmesinden sonra düşük değerdeki bronz sikkelerin kullanılması, II. Diodotos'un iktidarı boyunca devam eden bir ekonomik krizi işaret eder. Holt'a göre II. Seleukos'un seferinden sonra devam eden bu krizin nedeni, Sogdiana'da Euthydemos'un başlattığı bir iç savaşı ve ayrıca II. Diodotos, müttefiki olan Arsakes'ten bu iç savaşta destek beklemişti.⁴¹⁹ Ay Hanım'daki takriben MÖ 225-221 arası döneme ait savaşın izleri, bu isyanın daha geç gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla MÖ 240-230 arası dönemde Seleukoslar veya İskitler gibi başka bir düşmanın aranması gerekmektedir. Strabon'un aktarımını III. Antiokhos ve Molon arasında gerçekleşen savaş olarak yorumladığımız takdirde Euthydemos'un isyan tarihini MÖ 222/1 olarak belirleyebiliriz. Jakobsson'ın MÖ 230-220 arası döneme

---

⁴¹⁶ Justinus, XLI.5.1; Ammianus, XXIII.6.3'de Arsakes'in II. Seleukos'un ("Seleukos Nikator") üstesinden geldiğini aktarır: "*Qui post multa gloriose et fortiter gesta superato Nicatore Seleuco...*"; Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 33-34; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 170-179.

⁴¹⁷ Holt, **Thundering Zeus**, s. 104.

⁴¹⁸ Colin N. Kraay, "Greek Coinage and War", **Ancient Coins of the Graeco-Roman World: The Nickle Numismatic Papers**, Eds. W. Heckel, R. Sullivan, Waterloo, 1984, ss. 11-18.

⁴¹⁹ Holt, **Thundering Zeus**, ss. 54, 105-106'da bu öneriyi ortaya atarken Antiokhos Nikator daha önerilmemişti ve II. Seleukos'un seferi de geleneksel olarak 228 olarak aktarıldığı için önerisi mantıklıdır ancak güncellenmiş kronolojiye uymamaktadır.

tarihlediği Antiokhos Nikator'un iktidarı hakkında herhangi bir yazılı kaynak yoktur. Kardeşinin kötü ekonomi yönetimi ve büyük ihtimalle Yunanlar arasında hoş karşılanmayan Parthia ittifakı karşısında Antiokhos'un diğer devlet görevlilerinin desteğini alarak bir taht mücadelesi başlatmış olması mümkündür. Diodotos portreli ve Antiokhos lejantlı sikkelerin I. Diodotos'un dönemindeki değerini geri kazanması, II. Diodotos'un dönemindeki ekonomik sıkıntının sona erdiğini gösteriyor olabilir.

Baktria, her ne kadar bağımsızlığını Seleukoslar ile savaşmadan elde etse de Diodotoslar döneminde iç ve dış tehditlere maruz kaldı. Dış tehdidin ortadan kaldırılmasıyla meşrulaştırılan Diodotosların iktidarı, ilerleyen dönemde aynı başarıyı gösteremediği için çok geçmeden devrildi. Baktria'nın bağımsızlığını tam olarak hangi tarihte kazandığını ve yazılı kaynaklarda aktarılan olayların hangi sırada gerçekleştiğini bilemediğimiz bir ortamda kralların kronolojisini belirlemek de güçtür. Az sayıda yazılı metin ve sikkelerden oluşturulan kronolojilere yenileri gelmeye devam etse de yazılı metinlerin yerine yenisi gelmediği için Baktria tarihinin bu bölümündeki tartışmalar devam edecektir.

II.5.2. Euthydemoslar Dönemi (MÖ 221-170)

Diodotosları deviren I. Euthydemos'un bunu hangi sıfatla başardığı ve başarısının nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Onun Baktria'da önemli bir komutan veya Sogdiana, Margiana ya da Areia Satrabı olduğu ve konumunu kullanarak Diodotosları devirdiği ileri sürülmüştür.⁴²⁰ Lerner'in Euthydemos'un yerli soyluların desteğini alarak yükselmiş Sogdiana Satrabı olduğu fikri en tutarlı ve mantıklısıdır. Seleukoslar ile yaptığı savaş sırasında kullandığı argümana baktığımız zaman kendisinin Seleukoslara karşı isyan etmediğini, asıl isyancı olan Diodotos ve onun nesline isyan edip krallığı ele geçirdiğini ve bu yüzden Antiokhos'un krallığı kendisinden almaya hakkı olmadığını savunduğunu görürüz.⁴²¹ Euthydemos'un kişisel bir güç hırsıyla Diodotoslar ile mücadele ederek onları devirmesi ona göre krallığı bir

---

⁴²⁰ Cunningham Successors, s. 134; Narain, **The Indo-Greeks**, s. 19; Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 73-74; Holt, **Thundering Zeus**, ss. 126-127; Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 83-84.

⁴²¹ Polybios, XI.34.2'de bunu aktarırken bazı çevirmenler Euthydemos'un Diodotosları öldürüldüğü şeklinde bir ifade yerleştirmektedir ancak metnin aslında bu geçmez; Holt, **Thundering Zeus**, ss. 129-130.

nevi kılıç hakkı yapmıştır. Burada asıl isyancının çocuğu (ἔκγονον) yerine neslini (ἐκγόνους) denmesi, I. Diodotos'tan sonra en azından iki kral geldiği şeklinde yorumlanabilir ve bu da bizi Euthydemos'un Antiokhos Nikator'u devirdiği fikrine götürmektedir.

I. Euthydemos'un geçmişi hakkında verilen tek kesin bilgi, onun Magnesialı olduğudur. Ancak birden fazla Magnesia kenti olduğu için kastedilen kentin ya Lidya'daki Sipylos (Spil) Dağı'nın eteklerindeki Magnesia ad Sipyllum (bugünkü Manisa) ya da İyonya'daki Büyük Menderes yakınındaki Magnesia ad Maeandrum (bugünkü Ortaklar) olduğu ileri sürülmüştür.⁴²² Diodotosların sikkelerinde bulunan şimşek fırlatan Zeus'un yerine oturan Herakles'i koruyucu tanrısı olarak belirleyen (bkz. Sikke 7) Euthydemos'un bu sembolü Magnesia ad Sipyllum'da basılan sikkelerden görüp benimsediği ileri sürülürken Herakles'in Magnesia ad Maeandrum'da da popüler olduğu ve burası doğuya göç veren daha büyük bir kent olduğu için memleketinin burası olduğu da ileri sürülmektedir. Euthydemos veya babası, Magnesia'da doğmuş ve kolonicilere sunulan pek çok fırsattan yararlanmak üzere Baktria'ya gelmiş olmalıdır. Holt, Batı Anadolu'daki Herakles portreli sikkelerin kısa bir dönem basıldığını belirterek Euthydemos'un MÖ 270'ten sonra doğmuş olamayacağını belirtir.⁴²³ Bu durumda Baktria'da iktidarı onun 50-80 yaşlarındayken gerçekleştiğini anlamına gelir ki bu nümizmatik veriler ile uyuşmamaktadır. Euthydemos'a ait sikkelerde genç, orta yaşlı ve yaşlı tasvirlerin olması, onun iktidarının genç yaşta başladığına yorulmuştur (bkz. Sikke 6, 7 ve 8). Ancak Glenn, yakın zamandaki bir çalışmasında genç yaştaki tasvirlerinde kralın idealleştirildiğini ve iktidarının son dönemlerine doğru yaşlı tasvirlerinde de portrelerin gerçeğe yakın tasvir edilmeye başlandığını öne sürmüştür.⁴²⁴ Bu öneri Holt'u desteklese de Holt'un dikkat çektiği diğer bir konu Herakles'in Euthydemos'un iktidarının geç dönemindeki sikkelerde görülmeye başlandığıdır. Bu

---

⁴²² Polybios, XI.34.1; Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 74; MacDonald, "The Hellenic Kingdoms", s. 440; Edward T. Newell, **The Coinage of the Western Seleucid Mints, from Seleucus I to Antiochus III**, American Numismatic Society, New York, 1941, ss. 274-275; Suchandra Ghosh, "Representation of Greek Gods/Goddesses in Graeco-Bactrian and Indo-Greek Visual Culture", **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, ss. 572-573.

⁴²³ Holt, "The Euthydemid Coinage", s. 33.

⁴²⁴ Simon Glenn, **Money and Power in Hellenistic Bactria: Euthydemus I to Antimachus I**, American Numismatic Society, New York, 2020, ss. 32-34, 71-72.

durum Herakles'in Batı Anadolu'dan geldiği yönündeki ilk teoriyi sorgulamamıza yol açar. Ayrıca unutulmamalıdır ki Batı Anadolu'daki Magnesia kentlerini kuranların asıl memleketleri Thessalia'daki Magnesia'dır ve dolayısıyla Polybios'un kastettiği kent Batı Anadolu'da değil Yunanistan'da da olabilir.⁴²⁵

Euthydemos'un krallığı ele geçirdikten sonra MÖ 221-208 arası dönemdeki icraatları da bilinmemektedir. Bu dönemde büyük olasılıkla ülkedeki otoritesini sağlamlaştırıp kuzey sınırlarını korumakla ilgilenerek var olan düzeni devam ettirdi. Euthydemos'un iktidarına değinen tek yazılı kaynağımız, III. Antiokhos'un doğuya yaptığı seferi aktaran Polybios'tur. MÖ 222'de tahta çıkan III. Antiochos, önceki dönemlerde kaybedilen toprakları geri kazanmak adına pek çok savaş yaptı. IV. Suriye Savaşı'nı kaybetse de Anadolu'daki isyanları bastırıp Media Atropatene ve Armenia'yı fetheden III. Antiochos, Parthia ve Baktria'yı geri kazanmak üzere MÖ 210'da doğuya bir sefer başlattı.⁴²⁶ III. Antiochos, emrindeki 100.000 piyade ve 20.000 süvariden oluşan büyük bir orduyla Parthia'nın su kuyularını tahrip ettiği çölleri aşmayı başardı ve babasının aksine savaş tecrübesi az olan II. Arsakes'i yenerek onu Hyrkania'nın dağlarına geri çekilmeye zorladı. Parth ordusu, Labus Dağı Muharebesi'nin ardından Sirynks kentine sığındı ve surların aşılmasından sonra II. Arsakes, barış yapmak zorunda kalarak III. Antiochos'a tâbi oldu. III. Antiochos, güneybatısını ilhak ederken kuzeydoğusunu kendisine saldıramayacak kadar güçsüz bir müttefik haline getirerek Parthia'yı Seleukos İmparatorluğu ve Orta Asya göçebeleri arasında Orta Asya'dan gelen akınlara karşı İran'ın kapılarını savunabilecek bir tampon ülke haline getirdi.⁴²⁷ Parthların bir savaş taktiği olarak uyguladıkları stratejik geri çekilmenin bu savaş sırasında kullanılmamasının nedeni, kuzeydeki diğer İskitlerle aralarında başlayan husumet veya III. Antiochos'un ordusunun hızlı olması olabilir.⁴²⁸

II. Seleukos'un doğuya yaptığı sefer sırasında Parthia ve Baktria arasında kurulan ittifakın Euthydemos'un döneminde tekrarlanmadığı görülmektedir. İki devletin

---

⁴²⁵ Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, s. 54.

⁴²⁶ Appianos, *Syr.* 1; Polybios, X.28-29; Justinus, XLI.5.7; Kuhrt ve Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis**, ss. 197-202; Olbrycht, **Early Arsakid Parthia**, ss. 203-215.

⁴²⁷ Overtoom, **Reign of Arrows**, ss. 129-130.

⁴²⁸ Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 45-46, 51.

bağımsızlıklarını tehdit eden III. Antiokhos karşısında birleşmemeleri, II. Diodotos'un döneminden sonra iki devlet arasında bir çeşit rekabet ve düşmanlığın başladığını işaret etmektedir. Bu düşmanlık, Euthydemos'un başlattığı iç savaş sırasında Arsakes'in bunu bir fırsata çevirip Baktria'ya saldırmasıyla başlamış olabilir. Her hâlükârda Euthydemos, III. Antiokhos'un Parthia'dan sonra Baktria'ya saldırmayacağını umarak bölgedeki rakibinin uğradığı işgaline karşı kayıtsızlığını sürdürmüş olduğu görülmektedir.⁴²⁹

III. Antiokhos'un Parthia seferinden sonra Baktria Krallığı tarihinin hakkında en detaylı bilgimizin olduğu savaşı gerçekleştirdi. Polybios, Parthia'dan sonra Areios Nehri'ne ulaşan III. Antiokhos'un burada yaptığı bir kuşatma sırasında Euthydemos'un Tapuria denen bir yerdeki nehir geçidini tuttuğu haberini aldığını aktarır.⁴³⁰ Emrinde 10.000 Baktrialı süvari olduğu aktarılan Euthydemos'a karşı kuşatmayı kaldırıp harekete geçen III. Antiokhos, üç gün içinde Euthydemos'un olduğu yerdeki nehrin karşı kıyısına ulaştı. Euthydemos'un ordusunun sadece gündüzleri nehir geçidini tuttuğunu öğrenen Antiokhos, gece vakti 2.000 süvari ve 10.000 hafif piyade ile karşıya geçti. Baktrialılar, sabah olduğunda düşmanın nehri geçmiş olduğunu görünce derhal saldırdı. İki taraf da Areios Muharebesi'nin sonunda süvari birliklerinde ağır kayıplar yaşandığı için geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak nehir geçidinin kontrolünün kaybedilmesi yüzünden Antiokhos'un geride bıraktığı ordusu daha sonra karşıya geçerek bölgeyi ele geçirdiği için muharebenin galibi Antiokhos oldu.

Tapuria'nın neresi olduğu tartışmalıdır. Antik dönemdeki Hyrkania'nın batısındaki bir bölge olan Tapuria'yı (bugünkü Mâzenderan) burasıyla eşleştirmek hem uzak mesafesinden hem de nehrin isminden dolayı uymadığı için "Ταπουρία" yerine "τὰ Γουρίανα" şeklinde bir düzeltme önerilmiştir. Bu kent, Tarn'a göre Ptolemaios'un bahsettiği Margiana'daki Gouriane iken diğerlerine göre bugünkü Herat'ın doğusunda yer alan Gurian kentidir.⁴³¹ Nehrin isminden dolayı bu muharebenin Areia'da

---

⁴²⁹ Overtoom, **Reign of Arrows**, ss. 134-135.

⁴³⁰ Polybios, X.49. Daha sonraki dönemde Parthlar tarafından ele geçirildiği söylenen bir Tapuria'dan da bahsedilmektedir, bkz. Strabon, XI.11.2.

⁴³¹ Ptolemaios, VI.10.4; Wilson, **Ariana Antiqua**, s. 221; Frank W. Walbank, **A Historical Commentary on Polybios**, Cilt: 2, Clarendon Press, Oxford, 1967, s. 265.

gerçekleştiği ve dolayısıyla bölgenin bu dönemde Baktria hâkimiyetinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴³² Öncelikle bu seferin Areia Satraplığı'nda gerçekleştiği sonucu, nehrin isminden varılan bir varsayımdır. Nitekim Polybios, metinde Areia'dan değil Areios Nehri'nden bahseder. Ayrıca bu nehrin Karakum Çölü'ne doğru akarak Margiana'nın doğusundan geçtiği unutulmamalıdır. III. Antiokhos'un Parthia'daki Sirynks kentinden sonraki izlediği yola bakarsak büyük ihtimalle Hyrkania'daki Gürgen Nehri'nden sonra kuzeye ilerleyerek Etrak Nehri'ne oradan da Kopet Dağları'nın eteklerinden doğuya doğru ilerlediğini tahmin edebiliriz. Polybios'un Areios'taki muharebeden hemen önce Oksos Nehri ve çevresinde yaşayan İskitlerden bahsetmesi III. Antiochos'un seferi sırasında bu topraklardan geçtiğini işaret ediyor olabilir.⁴³³ Buna göre yorumlandığında bu muharebe, Areios'un aktığı kuzeydeki vahalara doğru olan Baktria hâkimiyetindeki Margiana'nın doğu sınırındaki bir yerleşimde yani Tarn'ın öne sürdüğü Gouriane gerçekleşmiş olmalıdır. Bu öneri yine de Areia'nın bu dönemde Baktria kontrolünde olduğu fikriyle çelişmez. Areia'ya giden yollar Parthia tarafından kesildiği ve bölgenin hem batısında hem de güneyinde çöller olduğu için Seleukosların buradaki hâkimiyeti sorgulanmalıdır. Areia'nın ülkeden kopuşu ilk isyanlar sırasında gerçekleşmiş olmalıdır ve bu durumda I. Diodotos, bölgedeki Yunan kolonicileri yerli kabilelerin veya Parnların merhametine terk etmeyerek krallığına katmış olabilir.

III. Antiokhos, Areios Muharebesi'nden sonra Baktria'daki Zariaspa'ya (Baktra) çekilen Euthydemos'u takip ederek kenti kuşatmaya aldı ve kuşatma devam ederken Ay Hanım da dâhil olmak üzere Baktria'daki birçok kent işgal edildi.⁴³⁴ Kuşatmanın MÖ 208-206 arasında tam iki sene sürmesi iki tarafı da yıpratmış için III. Antiokhos, Teleas adında bir elçiyi I. Euthydemos'a yolladı. I. Euthydemos, krallığı üzerindeki hakkının meşru olduğunu ve aralarındaki savaşın sonlanması gerektiğini savunurken her iki tarafı da tehdit eden bir göçebe topluluğunun gelmekte olduğunu belirterek eğer sınırdan geçmelerine izin verildiği takdirde ülkenin barbarlığa geri döneceği yönünde bir tehditte

---

⁴³² Lerner, **The Impact of Seleucid Decline**, ss. 47-49.

⁴³³ Polybios, X.48; Walbank, **A Historical Commentary**, ss. 261-264.

⁴³⁴ Polybios, XI.34.1-10; Laurianne Martinez-Sève, "Les Operations d'Antiochos III en Bactriane-Sogdiane: L'apport de la Documentation Archéologique", **Antiochos III et l'Orient**, Eds. C. Feyel, L. Graslin, Nancy, 2017, ss. 271-302; Jeffrey D. Lerner, "Correcting the Early History of Ay Kanom", **Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan**, Cilt: 35, 2003, ss. 381-383, 397-399.

de bulundu. III. Antiokhos, durumun ciddiyetini ve barışın çabucak sağlanmasının gerekliliğini kabul ederek barış görüşmelerini başlattı ve kızını Euthydemos'un oğlu olan Demetrios ile evlendirme sözü verip Euthydemos'un krallığını tanıyarak onunla ittifak yaptı. III. Antiokhos, maddelerinin bahsedilmediği yazılı bir antlaşmadan sonra Euthydemos'un ordusundaki savaş fillerini alıp muhtemelen uzun süren kuşatmadan dolayı askerlerinin en ihtiyacı olan ve bir sonraki seferi için gerekli erzak olan darıyı aldıktan sonra ülkeden ayrıldı.

Euthydemos'un sadece 10.000 süvariden oluşan ordusu, Baktria'daki Yunanların ordu düzenlerindeki bir değişikliği işaret etmektedir. Öncelikle Polybios'un hepsinden Baktrialı olarak bahsetmesi ya Yunanların kendilerini batıdakilere karşı böyle tanımlamaya başlamasından kaynaklanmaktadır ya da gerçekten orduda sadece yerli soyluların sağladığı süvarilerin kullanıldığı sonucu çıkartılmalıdır.⁴³⁵ Bu durum, İskender'in Yunan tarzında eğitilmiş Pers kökenli askerlerle oluşturmayı planladığı ordu düzenine benzer ve Baktrialı soylularla Yunan kralları arasındaki iş birliğini işaret eder. Bu ordunun sadece süvarilerden oluşması da geleneksel Yunan ordu yapısı yerine yerel ordu yapısının benimsendiğini göstermektedir. Ancak Parthların aksine Baktria süvarilerinin düşmanla bir yıpratma savaşı sürdürdükleri değil doğrudan meydan muharebesine girdikleri görülmektedir. Ayrıca Euthydemos'un Baktra Kuşatması'nda iki senelik bir direniş gösteren ve muhtemelen Yunan tarzında savaşan piyade birliklerinin yeterince kalabalık ve sadık olduğunu düşünebiliriz.⁴³⁶

I. Euthydemos'un bahsettiği göçebelerin isimleri verilirse de ya Massagetler ya da Sakaraukai olduğu tahmin edilmiştir.⁴³⁷ Polybios'un burada göçebelerin geçmelerine izin vermek ve ülkeye kabul etmek anlamında kullandığı ifade (προσδέχωνται), onların bir geçitte bekletildiği anlamına gelmektedir. Böyle bir işlevi gören en önemli geçit Demirkapı'dır ve eğer göçebeler Sogdiana'dan gelmekteyse bu durum, sınırların Hisar Dağları'na geri geçildiği ve Sogdiana'nın göçebeler tarafından istila edildiği anlamına

---

⁴³⁵ Tarn, *The Greeks in Bactria*, s. 125; Lerner, *The Impact of Seleucid Decline*, s. 51.

⁴³⁶ Overtoom, *Reign of Arrows*, ss. 133-135'te Euthydemos'un tahta yükselmesinde yardım eden yerli soyluların süvari birliklerinin sağlanmasında da rol oynadığından yola çıkarak Baktrialı soyluların desteğine sahip olduğunu tahmin etmektedir.

⁴³⁷ Tarn, *The Greeks in Bactria*, ss. 82-89, 291; Holt, "The Euthydemid Coinage", ss. 36-37.

gelmektedir. Bu istilanın ne zaman gerçekleştiği belirsizdir. III. Antiokhos'un seferinden önce gerçekleşiyse Baktra'nın kuşatıldığı haberiyle beraber göçebelerin Baktria'yı işgal etmek üzere Demirkapı'ya saldırı düzenlediği ya da kuşatmayla beraber gerçekleşiyse Sogdiana'nın bu fırsatla istila edildiği anlamına gelmektedir. Euthydemos, göçebelerin geçmesine izin vermekle bir nevi tehdit ettiği III. Antiokhos'un ülkeden ayrılmasından sonra bu göçebelerle mücadele etmiş olmalıdır. Krallık döneminde yapıldığı tespit edilen Demirkapı'daki büyük duvarın I. Euthydemos'un bu mücadelesi sırasında inşa edildiği düşünülmektedir.⁴³⁸ Satrap Stasanor'un döneminden sonra terkedilen duvarın Euthydemos'un dönemindeki tekrar inşasıyla Baktria ve Sogdiana arasındaki sınırın güvenliği daha sıkılaşmakla beraber bu durum Sogdiana'nın ele geçirilemediğini göstermektedir. Nitekim Eukratides'in döneminde Sogdiana tekrar ele geçirilene kadar Demirkapı'daki duvarın öneminin devam ettiği tespit edilmiştir. Demirkapı'ya yakın bölgelerde aralarında Uzundere Kalesi'nin de bulunduğu müstahkem mevkiiler bulunmaktadır.⁴³⁹ Bölgedeki devriye kuvvetlerini barındıran bu kaleler, düşmana karşı bölgeyi savunmanın yanında yüksek bir yerden çevrenin gözetlendiği karakol görevini de yerine getirmekteydi. Uzundere'de bulunan sikkelerin sayısı askerlerin iyi maaş aldıklarını ve bu kalede yüzlerce ok başı bulunması göçebelerin saldırısına işaret etmektedir. Uzundere'de bulunan sikkelerin diğer bir önemi ise çoğunun Euthydemos'un Baktria'yı ele geçirdiği döneme ait olduğu düşünülen bakır sikkeler olmasıdır (bkz. Sikke 6).⁴⁴⁰ Bu durum Uzundere'nin Euthydemos'un operasyon merkezi olabileceğini ve dolayısıyla önceki dönemde Sogdiana Satrabı olduğu fikrini güçlendirmektedir. I. Euthydemos, Baktria'nın işgalini durdurabilmişse de Sogdiana'yı işgalden kurtaramadı. Burada kurulan krallığın sikkelerinde Euthydemos'un sikkelerinin taklit edildiği görülmektedir (bkz. Sikke 9).

---

⁴³⁸ Rapin, "On the Way to Roxane", s. 65.

⁴³⁹ Ladislav Stančo, "Southern Uzbekistan", **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, ss. 262-269.

⁴⁴⁰ Glenn, **Money and Power**, ss. 134-136.

Baktra'nın kuşatıldığı dönemde basılmaya başlayan bu sikkelerin Euthydemos'un kuzey seferi sırasında kesintiye uğradığı da anlaşılmıştır.⁴⁴¹

Maurya İmparatorluğu, Asoka'dan sonraki 50 yıl içerisinde başarısız hükümdarların başa geçmesi ve taht savaşlarından dolayı ülkenin bölünmesi ile bir gerileme dönemine girdi.⁴⁴² Bu bölünmenin yanında bazı bölgeler bağımsızlıklarını ilan ederek imparatorluktan ayrıldılar. III. Antiokhos, Baktria'dan sonra güneye ilerleyerek Paropamisadai'deki Hint kralı olan Subhagasena (Yunanca *Sophagasenos*) ile daha önceden yaptığı ittifakını yenileyerek ondan da aldıklarıyla beraber 150 fille beraber Arakhosia, Drangiane ve Karmania üzerinden ülkesine geri döndü.⁴⁴³ Bu ittifakın ne kadar barışçıl yollarla yapıldığı belirsizdir nitekim Arsakes ve Euthydemos'u yenmesinin ardından onlarla da ittifak yaptığı aktarılır. Onun bu seferi, Maurya İmparatorluğu'nun Seleukoslardan aldığı topraklardaki otoritesinin zayıflayarak buraların yerli soyluların kontrolüne geçtiğini gösteriyor olabilir. III. Antiokhos'un Subhagasena ile yaptığı daha önceki ittifakın ne olduğu da belirsizdir. Maurya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmak için III. Antiokhos'un yardımını almış ve bunun karşılığında Baktra Kuşatması sırasında gıda ve asker yardımı yapmış olabilir. Arakhosia, Drangiane ve Karmania tekrar Seleukos İmparatorluğu'na bağlanmadığına göre Antiokhos'un bu toprakları müttefiki Subhagasena'ya bıraktığı da ileri sürülmüştür.⁴⁴⁴ III. Antiokhos'un herkesi haraca bağladığı, erzaklarına ve fillerine el koyduğu bir ortamda bu bölgedeki yerli yöneticilerin daha da güçsüzleşmesine yol açmış olmalıdır.⁴⁴⁵ Dahası MÖ 185'te Maurya'nın son kralının öldürüp tahtı ele geçiren Puşamitra Şunga ülkede otoritesini kurmaya çalışırken bir yandan da Budistlere eziyet ederek toplumsal bir kargaşa halini tetikledi. Parthlar ve Baktrialılar, III. Antiokhos'un

---

⁴⁴¹ Bopearachchi, **From Bactria to Taprobane**, ss. 236, 247-249; Mitchiner, **The Early Coinage of Central Asia**, ss. 26-29.

⁴⁴² Romilla, **Asoka and the Decline**, ss. 197 vd; Kaya, **İlkçağ Tarihi**, ss. 431-432.

⁴⁴³ Polybios, XI.34.11-16; Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 101, 130'ta Hint kralı ifadesinden Subhagasena'nın yerel yönetici değil Maurya hanedanı içinden birisi olduğunu ileri sürer.

⁴⁴⁴ Wilson, **Ariana Antiqua**, s. 229.

⁴⁴⁵ Romilla, **Asoka and the Decline**, s. 190'da Subhagasena'nın hiçbir Hint metinlerinde geçmediğini belirterek onun yerel bir yönetici olduğunu savunur.

MÖ 190'da Magnesia Muharebesi'ndeki yenilgisinden sonra üzerlerindeki baskıdan kurtularak tekrardan genişleme fırsatı buldu.⁴⁴⁶

I. Euthydemos'un tam olarak hangi tarihte öldüğü tartışmalıdır. Yaşlı portreli sikkeleri üzerinden çıkarımlar yapılmışsa da hepsi tahminden ibarettir.⁴⁴⁷ Eğer Euthydemos Baktria'yı ele geçirdiğinde 25-30 yaşlarında idiyse, yaşlı gösterilen sikkelerden yola çıkılarak MÖ 196-191 tarihleri ama eğer Sogdiana'da satraplık yaptığı dönemi de göz önünde bulundurarak 40 yaşlarında krallığı ele geçirdiyse ve Glenn'nin dediği gibi bu sikkelerde daha genç tasvir edilip idealleştiriliyorsa takriben MÖ 200 tarihinde öldüğünü tahmin edebiliriz. 2004'te bugünkü Kulab kentinde bulunan Tanrıça Hestia'ya ait bir sunaktaki adak yazıtında "kralların en büyüğü Euthydemos'u ve onun oğlu güzel galip (καλλίνικον) ve mütemayiz Demetrios'u" ifadeleri yer alır.⁴⁴⁸ Bu yazıt, Euthydemos ölmeden önce ya prenslik döneminde ya da ikisinin aynı anda krallık yaptığı bir dönemde Demetrios'un fetihler yaparak Kallinikos ismini aldığını gösteriyor olabilir.⁴⁴⁹ Bu durumda takriben MÖ 200-191 arası ortak hükümdarlık döneminde Demetrios, Hindistan üzerine seferlerine başlamış olmalıdır. Bu dönemde fethettiği topraklarda kendi adına sikke bastıran Demetrios'un portresinde başında fil kafası olması (bkz. Sikke 10, 11) bunu göstermektedir.⁴⁵⁰

I. Demetrios, ilk olarak Arakhosia ve Paropamisadai gibi Yunan nüfusun bulunduğu bölgeleri ele geçirip daha sonra Maurya kralının öldürülmesini fırsat bilerek

---

⁴⁴⁶ Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi II*, ss. 471-472.

⁴⁴⁷ Lerner, *The Impact of Seleucid Decline*, ss. 55-59, 61'de Euthydemos'un ölüm tarihi üzerine ortaya atılan önerileri ele almaktadır.

⁴⁴⁸ Shane Wallace, "Greek Culture in Afghanistan and India: Old Evidence and New Discoveries", *Greece & Rome*, Cilt: 63, Sayı: 2, 2016, ss. 211-213; Holt, *Lost World*, ss. 124-125.

⁴⁴⁹ Strabon, XI.11.1'de Hindistan'daki fetihlerinden bahsederken Demetrios'a Baktria Kralı yerine Baktria Kralı Euthydemos'un oğlu olarak bahseder ve bu durum kral olmadan önceki dönemde fetihleri yaptığını veya Strabon'un kendisini II. Demetrios'tan ayırmak için bu ifadeyi kullandığını düşünebiliriz; Holt, *Lost World*, s. 157; Adrian D. H. Bivar, "The Bactra Coinage of Euthydemus and Demetrius", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Cilt: 11, Sayı: 41, 1951, ss. 22-39; Boppearachchi, *From Bactria to Taprobane*, s. 492'de bu yazıttaki ifadenin Baktra Kuşatması'ndaki başarısından dolayı da kullanılmış olabileceğini belirtir.

⁴⁵⁰ Frances Ann Marcinkiewicz-Joseph, *Demetrius I of Bactria: An Analysis of Hellenistic Royal Power Through Numismatic Evidence* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Houston, 2016, ss. 50-52; Tarn, *The Greeks in Bactria*, s. 131'de bu fil kafasının İskender ve halefleri tarafından da kullanıldığına dikkat çekerek İskender'in İmparatorluğu'nu tekrar kurmak gibi siyasi bir amacı gösterdiğini düşünmüştür.

İndus Vadisi'nin güneyini ele geçirmiş olabilir. Demetrios'un fethettiği Arakhosia'da ve Aşağı İndus'ta İskender gibi kendi adına kentler kurduğu bilinmektedir.⁴⁵¹ Demetrios her ne kadar Baktria Kralı olsa da ülkenin büyük ölçüde Hindistan'a doğru genişlemesi sonucunda artık Baktrialıların geri planda kaldığını, Hintlerin yeni çoğunluğu oluşturan tebaa olduğunu ve Demetrios'un krallığının Yavana (Yunan) Krallığı'na dönüşmeye başladığını söyleyebiliriz. Baktria'nın öneminin azaldığını Demetrios'a ait sikkelerin daha çok fethettiği yerlerde bulunmasıyla destekleyebiliriz.⁴⁵²

Demetrios, oğullarıyla birlikte yönettiği Yavana Krallığı'nın tarihinin kronolojisi sikkeler üzerinden yapılan tahminler üzerine kuruludur ve dolayısıyla hangi kralın hangi tarihlerde hükmettiğini tam olarak tespit etmek güçtür. I. Demetrios'tan sonra gelen II. Euthydemos, Pantaleon, Agathokles, Antimakhos ve II. Demetrios'un dönemleri hakkında sikkeler dışında neredeyse hiç yazılı bir kaynağımız yoktur.⁴⁵³ Bu krallar için Hindistan'daki toprakların Baktria'dan daha öncelikte olduğu Agothokles'in döneminde basılmaya başlayan Hint tanrıları yanında Sanskritçe ve Yunanca yazıların yer aldığı Hint ağırlık ölçüsündeki sikkelerden de anlaşılmaktadır.⁴⁵⁴ Ayrıca Hindistan'da fethedilen toprakların daha iyi yönetilebilmesi için krallık başkenti, Paropamisadai'deki Aleksandreia kentine taşınmış olabilir. Nitekim bu kent, Arakhosia, Gandara ve Baktria arasındaki yol üzerinde olması bakımından önemlidir.⁴⁵⁵

Euthydemoslar döneminde ilk olarak yeni hanedanın ülkedeki otoritesini pekiştirdiğini ve daha sonra da krallığın isyan edilerek kurulmasından dolayı ihtiyacı olan meşruluğu kazandığını görmekteyiz. İskitler tarafından ele geçirildikten sonra kurulan Sogdiana Krallığı ise ülkenin kuzey sınırının Hisar Dağları'nın güneyine çekilmesine neden oldu. Baktria, bu dönemdeki tek yayılma alanı olan güneyindeki

---

⁴⁵¹ İsidoros, 19; Cohen, **The Hellenistic Settlements**, s. 272; William W. Tarn, "Demetrias in Sind", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 2, 1940, ss. 179-93.

⁴⁵² Strabon, XI.11.1; Narain, **The Indo-Greeks**, ss. 45 vd; Boppearachchi, **From Bactria to Taprobane**, ss. 353 vd.

⁴⁵³ Boppearachchi, **From Bactria to Taprobane**, ss. 406-407; II. Euthydemos'un varlığı bile I. Euthydemos ile aynı isme sahip olmasından dolayı sorgulanmıştır, bkz. Frank L. Holt, "Did King Euthydemos II Really Exist?", **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 160, 2000, ss. 81-91.

⁴⁵⁴ Doris M. Srinivasan, **Many Heads, Arms and Eyes: Origin, Meaning and Form of Multiplicity in Indian Art**, Brill, New York, 1997, ss. 215-216.

⁴⁵⁵ Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 460-462.

Maurya İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte oluşan güç boşluğunu doldurarak sınırlarını oldukça genişletti. Bu durum, Baktria'nın geri planda kalmasına ve Hindistan'da fethedilen toprakların ülkenin yeni idari merkezi olmasına ve Hint kültürünün krallığı etkilemeye başlamasına neden oldu.

II.5.3. Eukratidesler Dönemi (MÖ 170-130)

I. Eukratides, Baktria'nın son dönemindeki en önemli kraldır. Hem Baktria ve hem de Hindistan üzerinde hâkimiyet kurmuş Euthydemoslari yenmesiyle birlikte Baktria'yı Yavana Krallığı'ndan ayırmış oldu. Eukratides'in uzun süren iktidarı, ülkenin etrafını sarmış düşmanlarla mücadele etmekle geçti.

I. Eukratides'in kimin soyundan olduğu ve nasıl Baktria tahtına yükseldiği bir tartışma konusudur. I. Eukratides, üzerinde ebeveynlerinin portrelerinin bulunduğu ve Laodike ile Heliokles'in adlarının yazdığı gümüş bir hatıra sikke serisi bastırmıştır (bkz. Sikke 19). Bu sikkelerde Laodike'nin taç takarken Heliokles'in hiçbir şey takmaması, Yunan geleneğine göre Laodike'nin soylu bir aileden ve Heliokles'in halktan sıradan birisi olduğu anlamına gelmektedir. Laodike'nin Seleukos hanedanı içinde sık rastlanan bir isim olmasından ve taç giymesinden dolayı III. Antiokhos'un bilinmeyen bir kız kardeşi veya dul kalmış kızı olduğu ileri sürülmüştür. Hollis, III. Antiokhos'un dul kalmış kızını soylu olmayan bir dostuyla veya ülkesindeki satrapla evlendirmiş olabileceğini düşünmektedir.⁴⁵⁶ Tarn'a göre Seleukoslar hanedanı içinden olan Eukratides, IV. Antiokhos'un sağladığı orduyla Baktria'yı ele geçirmiş ve bu yüzden de hem Eukratides hem de Agathokles Baktria'daki hak iddialarını gösterecek siyasi bir propaganda malzemesi olarak hatıra sikkeleri bastırmıştır.⁴⁵⁷ Narain ise Laodike isminin yalnızca Seleukoslar arasında değil tüm Yunan ve Makedon hanedanlar arasında yaygın olduğunu belirterek Tarn'ın yarattığı şecerenin tutarsız olduğunu savunur.⁴⁵⁸ Jakobsson, Holt'un Eukratides'in "Megas" ismini almasından sonra yani iktidarının son dönemlerine ait olduğunu ortaya koyduğu bu sikkeler üzerinden yepyeni bir fikir ortaya

---

⁴⁵⁶ Adrian S. Hollis, "Laodice Mother of Eucratides of Bactria", *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, Cilt: 110, 1996, ss. 161-164.

⁴⁵⁷ Tarn, *The Greeks in Bactria*, ss. 196-201.

⁴⁵⁸ Narain, *The Indo-Greeks*, ss. 53-56.

atar. Buna göre sikkeler, Eukratides tarafından değil de o öldürüldükten sonra ikinci eşi Laodike ve onun bir yakını olan Heliokles tarafından bastırıldı.⁴⁵⁹ Jakobsson, Seleukosların sıradan bir adama kızlarını vermeyeceğini, Antik Yunan'da kadınların yakını veya eşi olmayan başka biriyle resmedilmediğini ve bu sikkelerin gümüş cinsinden normal sikkeler olduğu için hatıra sikkeleri olamayacağını belirtir. Ayrıca Eukratides'in Seleukoslara bağlı bir komutan veya I. Demetrios'a karşı isyan ederek devleti ele geçirmiş bir isyancı olmadığını çünkü Eukratides tahta çıktığında iktidarda Agathokles, Antimakhos ya da Apollodotos olduğunu ve Justinus'un aktarımının Eukratides'in iktidarının son dönemlerine ait olduğunu belirtir. Bunun yerine Eukratides'in bu krallardan birisinin kardeşi olduğunu ileri sürerek tahta çıkışında tahmin edildiği gibi kanlı bir taht gaspının söz konusu olmadığını düşünmektedir. Bunu desteklemek için de Eukratides'in sikkelerinde yer alan *Dioskouroi* denen ikiz tanrıların, Kastor ve Polydeukes'in kullanılmasını gösterir (bkz. Sikke 18). Jakobsson'a göre bu iki tanrı *philadelphia* yani kardeşler arasındaki sevgiyi temsil etmektedir ve Eukratides'in bu tanrıları kullanması onun kardeşinden zorla Baktria'yı koparmış bir gaspçı değil de toprakları oldukça geniş bu devletin ortak yönetimini göstermektedir. Ancak önerilerin hepsi sikkelerin yorumlanmasından elde edilen tahminlerdir ve dolayısıyla bu kişilerin kim olduklarını ve Eukratides'in tahta hangi sıfatla ve nasıl çıktığını kesin olarak söylemek mümkün değildir.⁴⁶⁰

Justinus, Eukratides'in Baktria'da ve Mithradates'in Parthia'da yakın zamanda tahta çıktığını aktarır.⁴⁶¹ Burada bahsedilen yakın zamanın ne kadar yakın olduğu belirsizdir. Tarn'ın önerdiği gibi eğer bir taht gaspı söz konusuysa böyle bir mücadelenin zaman alacağını göz önünde bulundurarak MÖ 165'te tahta geçen

---

⁴⁵⁹ Jens Jakobsson, "The Identity of Eucratides and the Fall of Ai Khanoum", **Journal of Oriental Numismatic Society**, Cilt: 220, 2014, ss. 23-26; Frank L. Holt, "The So-Called Pedigree Coins of the Bactrian Greeks", **Ancient Coins of the Graeco-Roman World: The Nickle Numismatic Papers**, Eds. W. Heckel, R. Sullivan, Waterloo, 1984, ss. 69-85.

⁴⁶⁰ Simon Glenn, "Heliocles and Laodice of Bactria: A Reconsideration", **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 174, 2014, ss. 45-59.

⁴⁶¹ Justinus, XLI.6.1: "Eodem ferme tempore, sicut in Parthis Mithridates, ita in Bactris Eucratides, magni uterque uiri regna ineunt."

Mithridates'ten önce MÖ 170-167 arasında tahta çıktığı tahmin edilmiştir.⁴⁶² Jakobsson'ın önerisine göre yorumlandığında ise Eukratides'in tahta çıkışının daha kısa sürede gerçekleştiğini düşünerek tahta çıkış tarihini MÖ 165'e yaklaştırabiliriz.

I. Euthydemos'un döneminde Sogdiana topraklarının kaybedilmesinden itibaren Yunan kralların altın sikke bastıramadığı ancak bunun yerine beyaz bakır denen bakır-nikel alaşımı gibi bir alternatife başvurdukları görülmektedir.⁴⁶³ Özellikle II. Euthydemos, Agathokles ve Pantaleon dönemlerinde görülen bu alaşımın nereden geldiği tartışmalıdır. Alaşımdaki oranlar üzerinden nikelin Çin'in güneybatısındaki madenlerden getirildiği iddia edilmişse de böyle bir ticaret yolunun varlığı bilinmediği için nikelin Kuzey Hindistan'daki madenlerden getirildiği fikri daha tutarlıdır.⁴⁶⁴ Bu alaşımın ne Çin'de ne de Hindistan'da daha önceden kullanılmamış olması, sikke için yeni bir alaşım arayan Yunanların bir buluşu olduğunu göstermektedir.

Çin'in batıya doğru yayılması Bactria Krallığı'nın yıkılışından sonra gerçekleştiği için Bactria-Çin arasında bu dönemde ilişkilerin olduğu fikri pek mümkün değildir. Ancak yine de Strabon, Bactria'nın Areia'dan Phyrnlerin ülkesine ve Seres'e (*Serika*, Çin) kadar uzandığını aktarır.⁴⁶⁵ Bu dönemde Bactria'nın Çin ile sınır olması için tüm Doğu Türkistan'ı ele geçirmiş olması gerekmektedir. Böyle bir genişlemenin yaşandığını destekleyecek yeterli kanıt olmadığı için Strabon'un ifadesindeki toprakların Bactria'nın hemen doğusundaki Taşkurgan, Kaşgar ve Yarkent gibi kentler olduğu fikri daha mantıklıdır.⁴⁶⁶ Buna göre yorumlandığında Seres aslında Bactria'nın hemen doğusundan Büyük Okyanusu'na kadar uzanan tüm topraklar için kullanılan

---

⁴⁶² L. Wilson ve G. R. Fahrad Assar, "Re-dating Eukratides I Relative to Mithradates I", **Journal of the Oriental Numismatic Society**, Cilt: 191, 2007, ss. 24-25.

⁴⁶³ Simon Glenn, **Royal Coinage in Hellenistic Bactria: A Die Study of Coins from Euthydemus I to Antimachus I**, Doktora Tezi, University of Oxford, 2015, ss. 41-42, 81, 178.

⁴⁶⁴ Chao-Fu Cheng ve C. M. Schwitter, "Nickel in Ancient Bronzes", **American Journal of Archaeology**, Cilt: 61, Sayı: 4, 1957, ss. 351-365; Schuyler V. R. Cammann, "The 'Bactrian Nickel Theory'", **American Journal of Archaeology**, Cilt: 62, Sayı: 4, 1958, ss. 409-414.

⁴⁶⁵ Strabon, XI.11.1.

⁴⁶⁶ Narain, **The Indo-Greeks**, ss. 170-171; Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 84-85; Thomas W. Kingsmill, "The Intercourse of China with Eastern Turkestan and the Adjacent Countries in the Second Century B.C.", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1882, ss. 77-78.

genel bir ifade olabilir.⁴⁶⁷ Baktria'nın Pamir Dağları'nın doğusuna hangi tarihte sefer düzenlediğini Strabon'un ifadelerinden anlamak mümkün değildir. Euthydemoslar dönemindeki seferlerin çoğunun Hindistan toprakları üzerine yapıldığını ve Baktria'nın bu dönemde öneminin azaldığını göz önünde bulundurursak böyle bir fethin Eukratides zamanında gerçekleştiğini tahmin edebiliriz.

Eukratides'in iktidarı boyunca Sogdianalılar, Arakhosialılar, Drangianeliler, Areialılar, Hintler ve Parthlar ile mücadele ettiği aktarılmaktadır.⁴⁶⁸ Eğer Justinus'un sıralaması kronolojikse Eukratides, ilk olarak Demirkapı'nın ötesindeki Sogdiana Krallığı'nı fethetmiş olmalıdır. Afrasiab'da yapılan kazılarda Eukratides'e ait altın sikkeler bulunması ve bu dönemde Demirkapı surlarına verilen öneminin azalması Sogdiana'nın Baktria Krallığı tarafından işgal edildiğini gösteriyor olabilir.⁴⁶⁹ Eukratides'in döneminde bakır-nikel alaşımının terk edilerek sikkelerde tekrardan altının kullanılmaya başlanması, Altay Dağları'ndaki önemli altın yataklarından çıkarılan madenin Baktria'ya getirildiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak son dönemdeki çalışmalarda Eukratides'in Sogdiana'yı fethettiği şeklindeki görüşün terk edildiğini görüyoruz. Sogdiana'daki kazılarda elde edilen sikkelerin göçebelere ait mezarlarda olmalarından ve külçe halinde saklanmalarından dolayı paralı askerlerin maaşı veya yağmacıların elde ettikleri ganimet olduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca böyle bir fethin mimari olarak Zereşan Vadisi'ndeki binalara yansımadağı görülmektedir. Böyle bir savaş eğer gerçekleşiyse bile doğrudan ilhakla değil ya Sogdiana Kralı'nın Eukratides'i tanınması veya haraca bağlanmasıyla sonuçlanmış olabilir.

Eukratides'in Arakhosialılar, Drangianeliler, Areialılar ve Hintler ile yaptığı mücadeleyi iki türlü yorumlayabiliriz.⁴⁷¹ İlkine göre Eukratides, Sogdiana'yı fethettikten sonra Paropamisos Dağları'nın güneyindeki toprakları Yavana Krallığı'ndan kopardı ancak burada yerli halkın isyanıyla mücadele etmek zorunda

---

⁴⁶⁷ Ammianus, VI.20.1-2; Plinius, *NH.* XXIII.6.60-68.

⁴⁶⁸ Justinus, XLI.6.3; Strabon, XI.11.1.

⁴⁶⁹ François Widemann, "Civil Wars and Alliances in Bactria and North-Western India after the Usurpation of King Eucratides", *East and West*, Cilt: 57, Sayı: 1/4, 2007, ss. 13-14; Rapin, "On the Way to Roxane", s. 65.

⁴⁷⁰ Lyonnet, "Sogdiana", ss. 324-325; Stančo, "Southern Uzbekistan", s. 269.

⁴⁷¹ Justinus, XLI.6.1-3.

kaldı. İkincisine göre burada kastedilen yerli halk değil bölgenin satrabı veya Euthydemoslar içinden bir alt kral olabilir. Bu durumda, Yavana Krallığı'ndaki yöneticiler arasındaki mücadelenin Eukratides'in fethine fırsat vermiş olduğu sonucu çıkarılabilir. Muhtemelen bu fetihlerin ardından "Megas" ismini alan Eukratides'in bölgede önemli bir güç olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷² Ayrıca bu dönemdeki Eukratides'e ait Yunanca-Sanskritçe sikkeler, onun Hintler üzerinde egemenlik kurduğunu da kanıtlamaktadır (bkz. Sikke 20).

Eukratides'in Baktria'da muhtemelen başkenti olan Eukratideia adında bir kent kurduğu aktarılmaktadır.⁴⁷³ Baktria'daki önemli kentler arasında gösterilen Eukratideia, Ay Hanım'ın kurulduğu zaman aldığı isminin değiştirilerek kentin yeniden inşa edilmesiyle kurulmuş olabilir. Eukratides'in döneminde kentin masraflı bir restorasyon ve inşaat sürecinden geçtiği, bazı yerlerde inşaatların orijinal planına sadık kalınmadığı ve bazı inşaatların da tamamlanamadan terkedildiği görülmektedir. Bu durum, Eukratides'in fetihler sırasında elde ettiği ganimetleri kentin idari binalarına harcadığı ancak savaşların masrafları yüzünden ödeneğin kısılması gibi nedenlerle binaların planlarında değişiklik yapıldığı ve son dönemde kentin işgal edilmesiyle inşaatların yarım kaldığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁷⁴

Eukratides'in 20-25 yıl süren iktidarının büyük bir bölümünün savaşlar ve isyanlarla geçtiğini düşünürsek bu durumun ordular için gerekli insan gücünün azalmasına ve ekonominin zarar görmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Justinus'un pek çok cephede devam eden savaşlardan dolayı güçsüzleştiğini aktardığı Baktria, bölgedeki en önemli rakiplerinden olan Parthlar tarafından bu durum fırsat bilinerek saldırıya uğradı. Seleukoslar tarafından kurulmuş baskıdan Magnesia Muharebesi'nden sonra kurtulan Parthlar, kaybettikleri toprakları tekrardan geri kazandıkları bir dönemdeydiler.⁴⁷⁵ I. Mithridates, rakiplerinin zayıfladığı bir dönemde fırsatları değerlendiren yayılmacı bir politika izleyen bir kral olarak takriben MÖ 160-150'de

---

⁴⁷² Strabon, XV.1.3.

⁴⁷³ Strabon, XI.11.2; Ptolemaios, VI.11.8.

⁴⁷⁴ Laurianne Martinez-Sève, "The Spatial Organization of Ai Khanoum, a Greek City in Afghanistan", *American Journal of Archaeology*, Cilt: 118, Sayı: 2, 2014, ss. 271-272.

⁴⁷⁵ Overtoom, *Reign of Arrows*, ss. 152-158.

Baktria Krallığı'na saldırdı.⁴⁷⁶ Eukratides'in bu savaşın başlangıcında Paropamisos'un güneyindeki isyanlarla uğraşıyor olması savaşı kaybetmesine yol açmış olabilir. Strabon, savaşın sonunda Parthların Eukratides'i yenerek Tapyria (Polybios'taki Tapuria) ve Aspionos Satraplığı'nı ele geçirdiklerini aktarır.⁴⁷⁷ Burada doğrudan Margiana ve Areia demek yerine alt satraplıkların isimleri kullanılmış olduğunu ya da belki de Baktria Krallığı'nın ihtiyaçlarına göre gözden geçirilerek yeniden eski satraplıkların sınırlarının çizildiğini ve isimlendirildiğini düşünebiliriz. Bu satraplıkların hangi bölgelere karşılık geldiği Polybios'un aktardığı III. Antiokhos'un seferindeki muharebenin nerde olduğuna göre yorumlanabilir. Eğer Tarn'ın önerisi doğruysa Tapyria/Tapuria Hari Nehri'nin Margiana'daki uzantısına ve Aspionos da Merv'e ya da Areia'ya karşılık geliyor olmalıdır. I. Mithridates, doğu sınırlarındaki rakibini yendikten sonra batıya yönelerek Seleukoslar karşısında önemli zaferler elde etti ve Baktria Krallığı'nın yıkıldığı tarihe kadar İran'ı ve Güney Mezopotamya'yı ele geçirerek ülkesini büyük bir güç haline getirdi.⁴⁷⁸

Justinus, Hintlerin Kralı Demetrios'un Eukratides'in içinde bulunduğu bir kent ya da kaleyi kuşattığını, Eukratides'in 300 askerden oluşan garnizonla kuşatmayı defalarca delip 60.000 düşmana baskın düzenlediğini ve böylece beş ayın sonunda Yavana Krallığı ordusunu yendiğini aktarır.⁴⁷⁹ Burada bahsedilen Hintlerin Kralı'nın hangi Demetrios olduğu tartışmalıdır.⁴⁸⁰ Öncelikle bu kralın I. Demetrios olduğu ve anlatılan savaşın Eukratides'in iktidara çıkışında gerçekleştiği fikri, Eukratides'in Baktria'yı nasıl ele geçirdiğini açıklamak için kullanılmıştır ancak cümlenin devamında bu savaşın iktidarının son döneminde gerçekleştiği açıkça belirtilir.⁴⁸¹ İktidarı Eukratides ile çakışan bu isimdeki tek kişi II. Demetrios'tur ancak onun sikkelerinde Sanskritçe yazılar olmadığı için onun bir Baktria Kralı olduğu düşünülmektedir (bkz.

---

⁴⁷⁶ Jeffrey D. Lerner, "Mithradates I and the Parthian Archer", **Arsacids, Romans, and Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire**, Eds. J. M. Schlude, B. B. Rubin, Oxbow, Oxford, 2017, ss. 11-14.

⁴⁷⁷ Strabon, XI.11.2.

⁴⁷⁸ Kaya, **İlkçağ Tarihi**, s. 261; Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III**, ss. 130-132.

⁴⁷⁹ Justinus, XLI.6.1-3.

⁴⁸⁰ Narain, **The Indo-Greeks**, ss. 57-58.

⁴⁸¹ Justinus, XLI.6.5.

Sikke 17).⁴⁸² Justinus'un aktarımında kronolojik bir hata olduğu düşünülerek pek çok farklı öneri getirilmiştir. Bu kuşatma, Eukratides'in tahta çıktığı sırada, Yavana Krallığı'na karşı yaptığı fetihler sırasında ya da iktidarının son döneminde Menandros'a karşı kazandığı kanlı bir muharebe olabilir. III. Demetrios, Menandros'un yönetimindeki Yavana Krallığı'nda bir alt kral olarak Baktria'yı ele geçirmek istemiş olabilir.⁴⁸³ III. Demetrios'a ait az sayıda sikke bulunması belki de bu kuşatma döneminde öldüğünü gösteriyor olabilir. Takriben MÖ 150-145 yıllarında gerçekleşen bu kuşatmayı Eukratides kazansa da Yavana Krallığı Paropamisos'un güneyindeki Baktria hâkimiyetini sonlandırmış oldu. Eukratides'in de ülkesine geri dönerken ortak kral yaptığı oğlu tarafından (muhtemelen I. Heliokles) öldürüldüğü ve cesedinin gömülmeden terk edildiği aktarılmaktadır.⁴⁸⁴

Eukratides'in yenilgisi ve ölümüyle beraber yıkılış sürecine giren Baktria Krallığı, Baktria dışındaki toprakları Parthlar ve Yavana Krallığı tarafından ele geçirdiği ve genişleme alanı kalmadığı için güçsüz bir devlet haline geldi. Baktria'yı fethederek yeni bir dönem başlatacak olanlar, etnik kökenleri tartışmalı olan Yüeciler idi. Batıya göç edip Baktria'ya yerleşen Yüecilerin etnik kimliklerine dair iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre Yüeciler, Yunan ve Hint kaynaklarında Toharlar olarak bahsedildiği için Hint-Avrupa ailesine mensup İskitlerin soyundan gelmektedir. Diğer görüşe göre ise Yüeciler, geldikleri güzergâhta Tokharlar yaşadığı için antik kaynaklarda hatalı bir şekilde bu isim ile anılmaktadırlar. Dilbilimsel ve genetik açıdan incelendiğinde ise Yüecilerin Türklere yakın oldukları sonucuna da ulaşılmıştır.⁴⁸⁵

Tanrı Dağları'nın doğusunda yaşayan Yüeciler, takriben MÖ 208'de kuzeylerindeki Hunlarla girdikleri mücadelede Mete Han tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra batıya yönelerek Sakaların Sogdiana'yı işgal etmelerine yol açan bir

---

⁴⁸² L. M. Wilson, "Demetrios II of Bactria and Hoards from Ai Khanoum", **Oriental Numismatic Society Newsletter**, Sayı: 180, 2004, ss. 12-13.

⁴⁸³ Jens Jakobsson, "Indo-Greek Chronology c.200-145 BCE", **Journal of Oriental Numismatic Society**, Cilt: 198, 2009, ss. 10-11.

⁴⁸⁴ Justinus, XLI.6.5.

⁴⁸⁵ Abdülhalik Bakır ve Umut Badakoğlu, "Yüeciler ve Kökenleri Üzerine Düşünceler", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, ss. 123-144.

göç dalgasını tetiklemişlerdi.⁴⁸⁶ Mete Han'ın oğlu Lao Şang iktidarında (MÖ 176-160) uğradıkları ikinci yenilgiden sonra ise Büyük Yüeci ve Tibet'e göç eden Küçük Yüeciler olarak ikiye ayrıldılar. Büyük Yüeciler ilk olarak Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki İli Vadisi'ne yerleşerek buradaki Sakaları kovdular. Bu durum Karadeniz'e ve İran'a kadar uzanan ikinci bir göç dalgasını tetikledi. Drangiane'ye yerleşen Sakalar burayı yurt edinerek Sakastan (bugünkü Sistan) adını verdiler ve Yavana Krallığı'nı bir süre sonra ortadan kaldırdılar. Euthydemolar döneminden bu yana Baktria Krallığı'nda paralı askerlik yaptığını bildiğimiz Sakaların, Eukratides'in de savaşlarında yer aldıktan sonra onun ölümünü fırsat bilerek Baktria'yı yağmalamaya başladıkları görülmektedir.⁴⁸⁷ Ay Hanım'daki bulgular takriben MÖ 145'te kentin içeriden başlayan bir saldırıyla yağmalandığını düşündürmekte ve Baktrialıların kentte yaşamaya devam ederken Yunanların kenti terk ettikleri görülmektedir. Ay Hanım'da bulunan göçebe zırhları ve Sakalara ait bronz ok başları, sorumluların bu paralı askerler olduğunu işaret etmektedir. Kuzey Baktria'da bu dönemde binalarda ve kalelerde büyük hasar yaşanmadığı, Yunanların kentleri terk ederek güneye sığındıkları, bazı kalelerin kullanılmaya devam edildiği ve Eukratides'e ait imitasyon sikkeler bastırıldığı görülmektedir.⁴⁸⁸ Bu durum Kuzey Baktria'da Sakaların bölgeyi işgal ederek bir süre bölgeyi yönettiklerini göstermektedir. Kuzey Baktria'yı terk eden Yunanlar öncelikle güneydeki Baktra'ya ve daha sonra Paropamisos'un güneyindeki Yavana Krallığı'na sığınmış olmalıdırlar.

MÖ 145-130 yılları arasında tam sırası bilinmese de üç kral Güney Baktria'yı yönetti: I. Heliokles, II. Eukratides ve III. Diodotos Platon. Bu krallardan hiçbirisi ne ülkeyi eski gücüne kavuşturacak kaynağa sahipti ne de ülkenin çevresinde fethedecek kadar zayıf bir devlet vardı. Ban Gu, Yüecilerin Baktria'yı kolay bir şekilde fethetmesinin nedeni olarak burada bir büyük yönetici yerine yalnızca şehirlerde yerel yöneticilerin bulunmasını gösterir. Ayrıca savaşmaktan çekinen yorgun halkın hiç

---

⁴⁸⁶ Sima Qian, **Shiji** 123; Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I: Yüeci'ler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1-3, 1957, ss. 247-278; Egemen Ç. Mızrak, "Yüeh-Chih'lerin Kökenleri ve Göç Süreçleri", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 19, 2014, ss. 382-404.

⁴⁸⁷ Holt, **Lost World**, ss. 119-120, 200; Martinez-Sève, "The Spatial Organization", ss. 271-272.

⁴⁸⁸ Stančo, "Southern Uzbekistan", s. 269.

savaşmadan Yüecilerin hâkimiyetini tanıdıklarını aktarır.⁴⁸⁹ Bu durum Baktria Krallığı'na son verenlerin Yüeciler olmadığını ve yıkılış sürecine giren krallığın taht kavgaları, iç savaş gibi nedenlerle merkezi otoritenin tamamen ortadan kalkarak gücün kent yöneticilerinin eline geçtiğini göstermektedir. Takriben MÖ 132/1'de Hunlara bağlı Usunlar tarafından İli Vadisi'nden kovulan Yüeciler, önce Sogdiana'yı ardından da Khorasmia ve Kuzey Baktria'yı ele geçirip burayı yurt edindiler.⁴⁹⁰

Çin İmparatorluğu tarafından Hunlara karşı Yüecilerden yardım istemek üzere Baktria'ya yollanan Zhang Qian, Hunlar arasındaki on yıllık esaretinin ardından takriben MÖ 128/7'de Dayuan'a (Pamir Dağları) oradan da Kang-chü (Sogdiana) üzerinden Yüecilerin yeni yurdu olan Dayuezhi'ye (Kuzey Baktria) vardı.⁴⁹¹ Burada göçebe yaşama devam eden Yüeciler, Çin İmparatoru'nun müttefiklik teklifini kabul etmeseler de ülkesine geri dönen Zhang Qian'ın bölgedeki gözlemleri sayesinde Çin ilk defa batıdaki ülkeler hakkında bilgi sahibi oldu ve ileride İpek Yolu olarak bilinecek güzergâh keşfedildi. Dahası Zhang Qian'ın gittiği yerde güçlü ve merkezi bir krallık olmaması, Çin'in buranın zenginliğini ele geçirmek için batı yönünde fetihler yapmasına ve diplomatik ilişkiler kurmasına sebep olacaktır. Dayuezhi'den sonra Kuei (Oksos) Nehri'ni geçip Lanshi'ye (Baktra) varan Qian'ın Daxia (Güney Baktria) hakkındaki gözlemleri şöyle aktarılır:

“Daxia, Dayuan'ın (Pamir Dağları) güneybatısında, Kuei (Oksos) Nehri'nin güneyinde 2,000 li (1,000 km) uzaklıkta yer almaktadır. Halkı tarım yapar, şehirleri ve evleri vardır. Adetleri Dayuan'da yaşayanlarınkine benzer. Büyük bir hükümdarları yoktur ve sadece çeşitli şehirleri yöneten birkaç küçük şefleri vardır. Halk silah kullanmada yetersiz ve savaştan korkar ancak ticaret konusunda zekidirler. Büyük Yüeci, batıya hareket ettikten sonra Daxia'ya saldırıp fethetti ve ülkenin tamamı onların egemenliği altına girdi. Ülkenin

⁴⁸⁹ Ban Gu, **Hanshu** 96A; Mızrak, “Yüeh-Chih'lerin Kökenleri”, ss. 396-397.

⁴⁹⁰ Strabon, XI.8.2; Pompeius Trogus, 41.

⁴⁹¹ Sima Qian, **Shiji** 123; Juping Yang, “Chinese Historical Sources and the Greeks in the Western Regions”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, ss. 446-464; Dayuan'ın kelime anlamı “Büyük Yunanlar” olması Baktria'nın doğusundaki Pamir Dağları'nda Yunan varlığının devam ettiğini gösterse de bu kişilerin etnik anlamda Yunan olup olmadığını bilmiyoruz. Kang-chü'nün güneyinde olduğu için burası Fergana Vadisi olamaz, büyük ihtimalle Euthydemus'un dönemindeki göç dalgası sırasında Aleksandreia Eshkate'yi terk eden Yunan halkı güneydeki dağlara sığındı, bkz. Falk, “The Five Yabghus”, ss. 13-15.

nüfusu büyük olup, bir milyon veya daha fazla kişiyi içerir. Başkenti Lanshi'dir (muhtemelen Baktra) ve her türlü mal alınıp satılmaktadır.”

Zhang Qian'ın ifadeleri, Baktria halkının Eukratides'in döneminde gerçekleşen felaketlerle beraber bir zamanlar sahip olduğu savaşçı ruhu kaybettiğini göstermektedir. Ne bir zamanlar bölgenin en güçlüsü olan Baktrialı süvarilerin ne de İskender'in ordusunda savaşmış Yunan askerlerinin sahip olduğu askeri geleneğin artık kalmadığı anlaşılmaktadır. Baktria halkının artık askerlik yerine üretim ve ticaretle uğraşması, Akhaimenidler ve İskender zamanından beri devam eden Hint-Orta Doğu ticareti sayesinde bölgedeki halkın kazandığı bir özelliktir. Yerli halkın bu kazanımı, daha sonra İpek Yolu ticaretinde oynadıkları rolde işlerine yarayacaktır. Artık Yunan krallar yerine şefler/beyler tarafından yönetilen kentler ise Kuzey Baktria'daki Yueçilere tâbi olmuştur. Yueçiler, bir süre Yunan krallarının sikkelerinin imitasyonlarını basmaya devam etmiş ve Yunancayı idari yazışmalarda kullanarak ülkenin ihtiyacı olan idari görevleri yürütmeye çalışmıştır.⁴⁹² Yueçi Konfederasyonu'nun beş kolundan bir tanesi olan Kuşanlar, daha sonra diğerleri üzerinde üstünlük kurarak Yueçileri birleştirecek ve ardından Baktria'nın ötesinde Orta Asya'dan Kuzey Hindistan'a uzanan Kuşan İmparatorluğu'nu (MS 50-350) kuracaktır.

---

⁴⁹² Stančo, “Southern Uzbekistan”, s. 269; Awadh K. Narain, “Indo-Europeans in Inner Asia”, **The Cambridge History of Inner Asia**, Ed. D. Sinor, Cambridge University Press, New York, 1990, ss. 151-176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKTRİA'NIN ASKERİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

III.1. Doğu'da Kurulan Yunan Kolonileri

Asya'da kurulan Yunan kolonileri, Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde olduğu gibi yalnızca insan fazlalığının bir yere yığılmasından ibaret değil aynı zamanda doğrudan İskender ve ardılları tarafından konumları belirlenip finanse edilen projelerdi. İskender'in bu kolonileri kurma amacı, buldukları yerde güvenliği sağlamalarının yanında Yunanların yaşam tarzıyla Asyalıları tanıştırmak ve ortak/sentez bir kültür oluşturmak ve Asyalılardan Yunan krallarına sadık bir tebaa oluşturmaktı.⁴⁹³ Hellenistik krallar, İskender'in bu vizyonunu gerçekleştirmek gibi özel hedefleri olmasa da koloni kurmaya devam etmeleriyle bu kültürün yaratılmasına hizmet etmişlerdir.⁴⁹⁴

İskender'in Doğu Akdeniz'den Hindistan'a kadar kaç koloni kurduğu antik kaynaklar tarafından farklı aktarılmaktadır.⁴⁹⁵ Ancak hakkında bilginin olduğu yalnızca 13 kolonisi vardır ki bunların da yalnızca altı tanesini halihazırda kimsenin yaşamadığı bir alana kurmuştur.⁴⁹⁶ I. Seleukos'un ise kendisi, eşleri ve aile üyelerinin

---

⁴⁹³ Plutarkhos, *Mor.* 328D-E, 329C, 330E'de İskender'in hedefinin Yunan medeniyetini ve yönetimini Asyalılara getirmek olduğunu ve evliliklerle beraber yaşam tarzlarının da kaynaştırılmasıyla Makedonlar ve Asyalılar arasında "uyum, barış ve ortaklık" sağlamayı umduğunu söyler. Arrianos, *Ind.* 40.8'de İskender'in göçebelerin tarıma dayalı yerleşik yaşam tarzına geçerek yağmayı bırakmalarını istediğini aktarır. Diodoros, XVIII.4.4'de İskender'in ölmeden kısa süre önce bir konuşmasında İskender'in "ortak bir birliği" ve "dostane akrabalığı karşılıklı evlilikler ve aile bağları ile" sağlamak için yeni kentler kurarak buralara Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya nüfusları yerleştirmeyi planladığını aktarır.

⁴⁹⁴ M. Ali Kaya, "Büyük İskender'in Halefleri (Diadokhoi): Savaş ve Siyaset (İÖ 323-306)", **Ömer Çapar'a Armağan**, Eds. T. Yiğit, M. Ali Kaya, A. Sina, Ankara, 2012, ss. 180-181.

⁴⁹⁵ Strabon, XI.11.4'te İskender'in kendi isminde kurulan kentlerin sadece 8 tane olduğunu belirtir; Stephanos Byzantios, **Ethnika** "Aleksandreia" adında 18 kent olduğunu söyler. Justinus, XII.5.12-13'te İskender'in İaksartes üzerinde bir, Baktria'da 12 ve Sogdiana'da bir tane kent kurduğunu ifade eder; Plutarkhos, *Mor.* 328E'de detay vermeden İskender'in en az 70 koloni kurduğunu aktarır. Bu sayı diğer antik kaynaklara kıyasla büyük olsa da buna küçük askeri koloniler ve zaten var olan kentlerin isminin değiştirilmesinin de eklendiğini düşünürsek gayet bu sayıya çıkarılabilir, bkz. Nicholas G. L. Hammond, "Alexander's Newly-founded Cities", **Greek, Roman, and Byzantine Studies (GRBS)**, Cilt: 39, 1998, ss. 243-269.

⁴⁹⁶ Fraser, **Cities of Alexander the Great**, ss. 140, 172, 176, 199, 201'de İskender'in bizzat kendisinin kurduğu sekiz kent saymaktadır: İskenderiye, Aleksandreia Areia, Aleksandreia Eskhate, Aleksandreia Susiane, Aleksandreia Boukephalos ve Aleksandreia-Oreitai, Aleksandreia Arakhosias, Parapamisadai'deki Aleksandreia; William W. Tarn, **Alexander the Great II: Sources and Studies**, Cambridge University Press, Londra, 1948, s. 237'de 13 kent sayar.

adları vererek kurduğu ve yıkılanları yeniden inşa ettirdiği toplam şehir sayısı 34'tür.⁴⁹⁷ Bu kolonilerin ismi genelde kralın ismini alırken (Aleksandreia [Ἀλεξάνδρεια], Antiokheia, Seleukeia gibi) birbirlerinden ayırt edilebilmesi için coğrafi konumu belirtilir ("İndus Kıyısındaki Aleksandreia" gibi) veya takma bir isim (örneğin Drangiane'deki Aleksandreia için Propthasia⁴⁹⁸) kullanılırdı. Bunların bazısı İskenderiye gibi küçük yerleşimlerin belli bir plana göre genişletilerek kentleşmesiyle, bazısı yerleşimlerin yakınına kurulan garnizon kasabalarının büyütülmesiyle ve bazısı da doğal savunma sağlayan nehirler veya önemli ticaret yolu gibi stratejik bir konumdaki boş bir alana kurulmuştur.

Koloni kurmak krallar için oldukça meşakkatli bir işti.⁴⁹⁹ En başta kurulacak koloni için öncelikle uygun bir yer bulunmalıydı. Sınıra yapılan saldırılardan uzak, su kaynaklarına yakın, tarıma elverişli ve ticaret yolu üzerinde olmalıydı. Daha sonra kolonicilerin ekonomik, dini, sosyal ve siyasi hayatı için gerekli olan ortamın önceden hazırlanması gerekiyordu. Kral, kendi sermayesini kullanarak bu koloninin istihkâmını, insanların barınmasını ve yiyecek stoğunu, kolonicilerin geçimlerini sağlaması için gerekli olan üretim araçlarını ve güdülecek hayvanları finanse etmeliydi. Askeri koloniden normal bir Yunan polisine dönüşmesi için Akdeniz'deki bir Yunan kenti halkının bir kısmı olduğu gibi yeni koloniye getirilmesi gerekiyordu. Bu insanlar muhtemelen topraksız olduklarından yeni kolonideki olanaklar ve fırsatlar karşısında oldukça istekli olmalıydı. Nitekim buraya yerleştirilecek insanlara koloniyi cazip kılmak için belli bir süreliğine vergi muafiyeti verilirdi. Koloniciler beraberlerinde geldikleri kentin ismini ve koruyucu tanrısını da getiriyordu. Kral bu tanrıya bir tapınak inşa ettirilmeli ve kentin yasalarını bölgenin şartlarına uygun olarak düzenlemeliydi. Seleukoslar zamanında bu kolonilerin bir kısmının nüfusu o kadar arttı ki bu kentlerdeki fazlalık nüfusla yeni koloniler kuruldu.⁵⁰⁰

---

⁴⁹⁷ Appianos, *Syr.* 57.

⁴⁹⁸ Tarn, **Alexander the Great II**, ss. 255 vd.

⁴⁹⁹ Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 6-7; William W. Tarn, **Hellenistic Civilisation**, Baskı: 3 (rev. G. T. Griffith), Meridian Books, The World Publishing Company, New York, 1964, s. 146.

⁵⁰⁰ Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 70.

Doğrudan kurulan birkaç Yunan *polis*i hariç doğuda kurulan Yunan şehirlerinin çoğu, aslında askeri kolonilerdi.⁵⁰¹ Bunun en büyük nedeni, Batı İran ve Mezopotamya'daki önemli yerleşimleri İskit saldırılarına karşı koruyacak bir kalkan olma görevinin Baktria ve Doğu İran'a yüklenmesidir.⁵⁰² Bu askeri koloniler, aynı zamanda yerlileri de dışardan gelebilecek saldırılara karşı koruyordu. Bu politika Akhaimenidler zamanından beri devam etmekteydi. Kyros tarafından kurulan Sogdiana'da istihkâm duvarı gibi ardı ardına dizilmiş askeri kolonilerin görevi de Seyhun'un ötesindeki İskit ve diğer göçebe halklara karşı bölgeyi korumaktı.⁵⁰³ Tam sayısı ve ismi bilinmeyen askeri koloniler (*katoikai/coloniae*), genellikle uzun süre hizmet etmiş veya daha fazla görevini icra edemeyecek olan askerler, paralı askerler ile gönüllü veya köle olarak çevreden getirilen Asyalılarla doldurulmuştur.⁵⁰⁴ Eski bir toprak sistemi olan *kleroukhia*'ya göre *kleroukhos* denen bu kolonicilere bölgede gerektiğinde askeri hizmette bulunmaları karşılığında *kleros* denen tarım yapabilecekleri bir toprak hissesi verilirdi.⁵⁰⁵ Kolonilerin barındırdığı Yunan nüfusun oranının anavatanlarından doğuya doğru gittikçe azalıyor olması tahmin edilebilir bir durumdur. Bu askeri kolonilerin bir kısmı zamanla Yunan kentleri gibi örgütlenmiş bir şekilde gelişerek Yunan ve Asyalıların beraber yaşadığı ya da Asyalıların çoğunlukta olduğu ancak Yunancanın resmi dil kabul edildiği kentlere evrilmiştir.

Bu kolonilerdeki Yunanlar ile Asyalılar arasındaki ilişki, her ne kadar ilk başta İskender'in hedefinde sentez bir kültür yaratmak olsa da gerçekte daha çok Yunanların diğerleri üzerinde üstünlük kurduğu bir tabakalaşmaya doğru evrilmiştir.⁵⁰⁶ Yunanların sadece kendi kültürlerini üstün gördükleri ve diğer herkesi "barbar" olarak nitelendirdikleri bir bakış açısıyla Asyalılar ile kaynaşmaları o kadar kolay olmuş

---

⁵⁰¹ Tarn, *Hellenistic Civilisation*, ss. 145-146.

⁵⁰² Musti, "Syria and the East", s. 212.

⁵⁰³ Arrianos, *Anab.* IV.1.3-5.

⁵⁰⁴ Tarn, *The Greeks in Bactria*, ss. 7-8; Frye, *The Heritage of Central Asia*, ss. 105-106.

⁵⁰⁵ Karl-Wilhelm Welwei ve Walter Ameling, "Klerouchoi", *Brill's New Pauly*, Eds. H. Cancik ve H. Schneider, Brill Reference Online, 2006; Seleukosların toprak sistemi Ptolemaioslarınkinden farklı olduğu için doğudaki kolonilerdeki askerler muhtemelen sadece buldukları bölgede askeri hizmet vermekle yükümlüydü ve batıdaki savaşlar için çağırılmaları söz konusu değildi, bkz. Getzel M. Cohen, "'Katoikiai, Katoikoi' and Macedonians in Asia Minor", *Ancient Society*, Cilt: 22, 1991, ss. 41-50.

⁵⁰⁶ Kuhrt ve Sherwin-White, *From Samarkand to Sardis*, ss. 142 vd.

olamaz. 19 ve 20. yüzyıllardaki kolonizasyon süreçlerine de bakarsak kolonicilerin yabancıların arasına doğrudan salınıp evlilik yoluyla kaynaşmaları yerine daha çok şehrin içinde bile farklı mahalleler olarak ayrıldıklarını görmekteyiz. Bunun bir benzeri Ay Hanım'daki kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kentin idari merkezinin etrafında Yunan mimarisine sahip evler bulunurken surlara doğru daha az bakımlı Baktrialıların yaşadığı evler bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Bernard, bu durumu egemen sınıf olan Yunanların Asyalılardan ayrı yaşayan koloniciler olarak onların bir kısmını *kleroslara* bağlı siyasi ve ekonomik özgürlükleri olmayan köylüler olarak sömürdükleri şeklinde yorumlar.

Hellenistik Dönem'de Baktria ve çevresinde kurulan Yunan kolonilerinden en azından hakkında biraz bilgi sahibi olduğumuz yedi kent bulunmaktadır. Yazılı kaynaklarda bahsedilen bu koloniler hakkındaki bilgilerin çoğu İskender'in dönemine aittir. Dolayısıyla sonraki dönemler hakkındaki bilgilerin çoğu arkeolojik verilerden elde edilmektedir.

III.1.1. Aleksandreia Areia (Herat)

Aleksandreia Areia, MÖ 330'da tam konumu bilinmese de Hari (*Areios*) Nehri'nin üzerinde bugünkü Afganistan'ın batısındaki Herat civarında kurulduğu tahmin edilen bir kenttir.⁵⁰⁸ Antik kaynaklarda İskender'in Ekbatana'dan Baktria'ya kadar yaptıkları hakkındaki bilgiler diğer bölümlere kıyasla kısa olduğu için Areia ve Arakhosia'da kurduğu şehirlerden bahsedilmemekte ve dolayısıyla bu kentin varlığını antik coğrafyacılarından öğrenmekteyiz.⁵⁰⁹ Antik kaynaklarda Artakoana'dan ayrı bir kent olarak bahsedilen bu kent, aynı vaha içinde bir yerde olmalıdır. Bu vahanın konumu, kuzeydoğuya doğru Baktra'ya ve güneydoğuya doğru Arakhosia'ya giden iki yol üzerinde olması bakımından önemlidir.⁵¹⁰

İskender'in bu kenti kurmasındaki amacı, Bessos'un kendisini kral ilan edip diğer doğu satraplarıyla İskender'e karşı başlattıkları mücadele sırasında Satibarzanes'in

---

⁵⁰⁷ Bernard "An Ancient Greek City", ss. 154-157; Holt, **Alexander the Great**, s. 63.

⁵⁰⁸ Fraser, **Cities of Alexander the Great**, ss. 104-105.

⁵⁰⁹ Strabon, XI.10.1; Plinius, *NH.* VI.93; Ptolemaios, VI.17.6-7.

⁵¹⁰ Fraser, **Cities of Alexander the Great**, s. 112.

İskender'in arkasından ikmal yollarını kesecek şekilde Artakoana kentini ve Areia halkını isyana teşvik etmesidir.⁵¹¹ Bunun üzerine geri dönüp isyanı bastıran İskender, bölgede güvenliği sağlayacak Yunan nüfusa sahip yeni bir kent kurmanın gerekliliğini görerek bunu gerçekleştirmiş olmalıdır.⁵¹²

III.1.2. Aleksandreia Arakhosias (Kandehar)

Aleksandreia Arakhosias, İskender tarafından kurulduğu düşünülen ancak sadece Geç Antik Çağ kaynaklarında bahsedilen bir kenttir.⁵¹³ İskender'in MÖ 330'da Baktria'ya ilerlemeden önce kontrolü altına aldığı Drangiane ve Arakhosia'da bıraktığı garnizonla ya da İskender'in adı verilerek Seleukoslar döneminde kurulmuş olabilir. Bugün Kandehar sınırları içinde yer alan bu kentin o dönemde ayrıca Arakhotoi isminde anıldığı düşünülmektedir.⁵¹⁴ Burada önemli bir Yunan nüfusu barındırdığını, Maurya İmparatoru Asoka'nın burada bulunan ferman yazıtlarının Yunanca hazırlanmasından ve Maurya yönetiminde yine Arakhosia Satrabı Sibyrtios'un görevine devam etmesinden anlayabiliriz.⁵¹⁵

III.1.3. Paropamisadai'deki Aleksandreia (Bagram)

İskender, Baktria'yı işgalinden önce Paropamisos (Hindukuş) Dağları'nın eteklerinde Aleksandreia adında bir kurdu.⁵¹⁶ Bu kentin tam konumu ve bugünkü hangi şehre karşılık geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak genel kabul, bu kentin Kabil'in kuzeyinde bulunan Bagram yakınlarında bir yer olduğudur. İskender, bu kenti II. Kyros'un yıktığı Kapisa kentinin olduğu yere kurmuş olabilir.⁵¹⁷ Ayrıca Diodoros, İskender'in bir günlük bir uzaklıkta başka bir kent daha kurduğunu söyler ki bu kente en yakın ve en önemli kent bugünkü Kabil'dir. Baktria'nın güneydeki sınır kapısı olan bu

---

⁵¹¹ Arrianos, *Anab.* III.25.2; Curtius, VI.6; Diodoros, XVII.78.

⁵¹² Bosworth, *A Historical Commentary*, Cilt: 1, ss. 356-357.

⁵¹³ Ammianus, XXIII.6.72; Ptolemaios, VI.20.4; Arrianos, *Anab.* III.28.1-2.

⁵¹⁴ Fraser, *Cities of Alexander the Great*, ss. 132-140; Cohen, *The Hellenistic Settlements*, ss. 255-260.

⁵¹⁵ Arrianos, *Anab.* V.6.

⁵¹⁶ Arrianos, *Anab.* III.28.4; Curtius, VII.3.19-23; Diodoros, XVII.83.1; Metz *Epitome* 4; Fraser, *Cities of Alexander the Great*, ss. 140-150.

⁵¹⁷ Plinius, VI.25.2; Cohen, *The Hellenistic Settlements*, ss. 263-269; Tarn, *The Greeks in Bactria*, s. 462.

kentin önemi, krallık döneminde Hindistan'daki fethedilen topraklara olan yakınlığı sayesinde artmıştır.

III.1.4. Aleksandreia Okseiane

Aleksandreia Okseiane, antik kaynaklardan sadece Ptolemaios'un haritasında Baktra'nın kuzeyinde ve Oksos'un sağ kıyısında gösterilmektedir.⁵¹⁸ Bu haritanın hatalı yapısından dolayı kentin tam olarak hangi yerleşime karşılık geldiği bilinemediği için bu kent, arkeologlar tarafından bölgede kazılan birden fazla arkeolojik alanla eşleştirilmiştir.

Ay Hanım'daki kazıda yer alan Bernard Paul, bu kenti Aleksandreia Okseiane ile eşleştirmiştir.⁵¹⁹ Ancak gerek burada İskender'in dönemine ait bir tabakanın bulunamaması gerek tüm binalarda kullanılan kerpiçlerin kare şeklinde olmasının bölgede MÖ 3. yüzyılın ortalarında başlamış olması bu iddiayı çürütmektedir.⁵²⁰ Ayrıca Oksos Nehri değil de Panj Nehri üzerinde olması ve Ptolemaios'un bu kenti Sogdiana'da gösteriyor olması bu öneriyi güçsüzleştirmektedir. Ptolemaios'un tarif ettiği bölgede bulunan Tarmita (bugünkü Termez) ile bu kent Tarn tarafından eşleştirilmiştir. Tarn'a göre Sakaların bölgeye MÖ 293 yılındaki saldırısı sonrası yıkılan bu kent, babasıyla ortak kral olduğu dönemde Antiokhos tarafından tekrar kuruldu ve bu yüzden kente Antiokheia Tarmita dendi.⁵²¹ Ancak burada da İskender'in zamanına tarihlenen sivil yerleşime, istihkama ve Yunan mimarisine rastlanmadığı için bu önerinin arkeolojik delilleri yetersizdir. Edvard Rtveladze ise Oksos Nehri'nin sağ kıyısında paralel olarak uzanan, sağlam bir istihkamla korunan, malların ve adakların saklanabileceği tapınağa, tarım arazilerine, gemilerin yanaşabileceği limana ve deniz fenerine sahip Kampirtepe'yi bu kentle eşleştirmiştir.⁵²² Rtveladze, buranın Termez gibi bölgedeki geçişlerin sağlandığı önemli bir nokta olduğunu belirtir. Antik kaynaklarda

---

⁵¹⁸ Ptolemaios, VI.12.6; Fraser, **Cities of Alexander the Great**, ss. 154-156.

⁵¹⁹ Paul Bernard, **Aï Khanum on the Oxus: A Hellenistic City in Central Asia**, Oxford University Press, Londra, 1967, ss. 71-75; Holt, **Alexander the Great**, ss. 62-63.

⁵²⁰ Rtveladze, **кампыртепа**, s. 75.

⁵²¹ Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 118-119; Antiokheia Tarmita sadece *Tabula Peutingeriana*'da yer almaktadır. Cengiz Han'ın kenti yerle bir etmesinden sonra Eski Termez'in güneydoğusunda tekrar kurulmuştur.

⁵²² Rtveladze, **кампыртепа**, ss. 78-81.

İskender'in nehri geçtikten sonra hiç oyalanmadan Bessos'un peşine düştüğü aktarılsa da bu kent, isyan bastırıldıktan sonra geri dönerken geçişlerin güvenliğinin sağlanması amacıyla kurulmuş da olabilir zira Bessos İskender'e karşı bu nehri bir duvar olarak kullanmak istemişti.⁵²³ Araştırmacılar "Okseiane/Oxiana" ile kastedilenin bu kentin Oksos Nehri üzerinde olduğunu düşünürken Claude Rapin'in önerisi bu kentin Oksiane denen Surhanderya ile Demirkapı arasındaki bölgede bir yere konular.⁵²⁴ Rapin, bu kent için tam bir eşleştirme yapmaktan kaçınsa da Termez ve Kampirtepe gibi yerleşimlerin geçiş noktaları olmalarından dolayı önemli olduklarını ancak yine de bu kentin daha iç kesimlerde, Şerabad gibi daha büyük yerleşimlerde veya bölgedeki yıkılmış Akhaimenid kalelerinden birinde olduğunu düşünmektedir.

İskender, Oksos'un kıyısında veya Depirkapı yakınlarında buradan geçişleri denetleyecek ve bölgenin güvenliğini sağlayacak Yunan tarzında bir kent kurduysa bile İskender tarihçileri bu konu hakkında sessizdirler. Bu kent, daha sonradan Seleukoslar veya Baktria Krallığı döneminde İskender adına kurulmuş ya da bölgedeki bir kente bu isim verilmiş de olabilir.

III.1.5. Aleksandreia Margiane

Aleksandreia Margiane, İskender'in emriyle Margiana'daki bugünkü Merv kentinin 30 km doğusundaki Gyaur Kala olarak bilinen arkeolojik alanda Murgap Nehri'nin oluşturduğu vahadaki küçük bir yerleşimin isminin değiştirilmesiyle bir askeri koloni olarak kurulmuştur.⁵²⁵

Bu kentin İskender tarafından ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber iki önemli tahmin vardır. İlkine göre İskender, Parthia üzerinden Areia'ya giderken veya isyanı bastırmak için geri döndükten sonra Margiana'ya uğrayarak bu kenti kurdu.⁵²⁶ İskender'in Margiana'ya uğradıktan sonra çölü geçip doğrudan Baktra'ya ulaşmak varken Paropamisos Dağları'nı aşmakla uğraşmış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. İkinci tahmine göre İskender, MÖ 328 baharında Sogdiana'ya

---

⁵²³ Arrianos, *Anab.* III.29.6; Curtius, VII.4.5.

⁵²⁴ Rapin, "On the Way to Roxane 2", s. 282.

⁵²⁵ Cohen, *The Hellenistic Settlements*, ss. 265-266.

⁵²⁶ Fraser, *Cities of Alexander the Great*, ss. 115-116.

geçmeden önce Margiana'ya geldi ve bölgedeki fethedilen kabileleri dizginlemek ve Spitamenes'in isyanının bölgeye sıçramaması için Margiana'da altı kent kurdu.⁵²⁷ İskender'in Spitamenes'in müttefiki olan İskitlerin saldırılarına açık bir şekilde çözü geçip tüm satraplığı ele geçişinin sadece Curtius tarafından sadece birkaç cümlede anlatılmış olması bu ihtimali zayıflatır. Ancak orijinal metinde Curtius, bu kentlerin Margiana'da değil, Bosworth'un tahminine göre Doğu Baktria'da bir yer olan Margania'da kurduğunu söyler ve genellikle çevirmenler bunun bir yazım yanlışı olarak düşünerek Margiana olarak düzeltir.⁵²⁸ Bu kentlerin hepsinin yüksek tepelerde kurulduğunun belirtilmesi, dümdüz bir vaha olan Margiana'nın kastedilmediğini kanıtlar. Bosworth'un tahminine göre bu kent, Ariamazes Kaya'sının ele geçirilişinden sonra burada köleleştirilen insanların kolonicilere hizmet etmeleri için getirilmesiyle bölgeye yollanan Hephaestion ve Koinos tarafından İskender adına kuruldu.⁵²⁹

Kuzeydeki Dahaların akınlarına karşı bir savunma görevi de gören bu kent, Seleukoslar döneminin başlarında "barbarlar" tarafından yıkıldı ve Seleukos'un oğlu Antiokhos tarafından "Antiokheia Margiane" ismiyle tekrar kuruldu.⁵³⁰ Antiokhos, çöller ile çevrili vaha üzerine kurulmuş iki ana yolun üzerindeki bu kentin etrafına 1500 stadionluk (yaklaşık 260-280 km) dört köşeli bir sur inşa ettirdi.⁵³¹ Margiana, Akhaimenidler döneminde olduğu gibi Baktria Krallığı döneminde de Baktria'daki siyasi otoriteye bağlıydı.⁵³² Buna rağmen buradaki Yunan varlığı hakkında elimizde oldukça az arkeolojik veri vardır. Margiana bölgesinde ve Aleksandreia Margiane'de yapılan kazılarda Yunan sikkelerinden daha fazla sayıda Part İmparatorluğu'nun kurucusu olan Arsaklara ait sikkeler bulunmuştur ancak yine de bazı binaların Baktria

---

⁵²⁷ Curtius, VII.10.15-6.

⁵²⁸ Bosworth, **A Historical Commentary**, Cilt: 2, ss. 108-110; Rapin, "On the Way to Roxane", s. 49'da Margania'yı Sogdiana'daki Pareitakai bölgesiyle eşleştirir.

⁵²⁹ Bosworth, "A Missing Year in the History of Alexander the Great", ss. 24-27.

⁵³⁰ Plinius, *NH*. VI.18.46-47; Solinus, 48.1'de Antiokhos'un bu kenti kendi ismiyle değil de hanedanın ismiyle yani Seleukeia olarak tekrar kurduğunu aktarır; Jona Lendering, "Alexandria in Margiana", **Livius**, 2006.

⁵³¹ Strabon, XI.10.2.

⁵³² Tarn, **The Greeks in Bactria**, s. 3.

ve Yunan mimarisine sahip olduğu tespit edilmiştir.⁵³³ Bu bize Yunanların ve Baktrialıların bölgede sadece bir süreliğine siyasi ve askeri egemenlik kurmakla yetindiğini göstermektedir.

III.1.6. Aleksandreia Eskhate

Aleksandreia Eskhate, kuzeydeki İskitlerin akınlarına karşı İaksartes Nehri'nin güneyinde MÖ 329'da İskender tarafından kuruldu. *Eskhate* kelimesi (Latince *Ultima*) "en uzaktaki" anlamına gelmekte ve burada kastedilen, bilinen dünyanın sonundaki kent değil de İskender'in en uzakta kurduğu kenttir.⁵³⁴ İskender, bizzat kendisinin yönettiği bir inşaat girişimiyle ordugâhın etrafının istihkâm ile çevrilmesiyle bu kentin kurulduğu ve bölgede özgürleştirilen köleleri, Yunan paralı askerleri, savaşamayacak durumdaki Makedon askerleri ve civardan zorla getirilen yerlileri buraya yerleştirildiği aktarılmaktadır. Tarn, bu kentin İskender sonrası dönemde İskit akınlarından dolayı terkedildikten sonra Demodamas tarafından Skythia'daki Antiokheia adıyla kurulduğunu düşünmektedir.⁵³⁵

III.1.7. Oskobara / Eukratideia (Ay Hanım)

İskender'in MÖ 328 yılında Doğu Baktria'da ("Margania") yaptığı saldırılar sonunda buralarda altı kent kurduğundan bahsedilir.⁵³⁶ Ay Hanım'da İskender'in zamanına ait büyük çaplı bir şehirleşme hareketi görülmez. Muhtemelen bu kent, o zamanlar sadece İskender'in akropolise yerleştirdiği garnizondan ibaretti. Bu kentin İskender'in dönemindeki ismi bilinmediği için genellikle Ay Hanım olarak bahsedilir. Ay Hanım'ın antik dönemdeki ismi hakkında farklı öneriler olsa da Ptolemaios'un aktardığı kentler içinde yer alan "yüksek hisar" anlamına gelen Oskobara olması en

---

⁵³³ Nataliya M. Smirnova, "On Finds of Hellenistic Coins in Turkmenistan", **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, Cilt: 3, Sayı: 2-3, Brill, 1997, ss. 260-285.

⁵³⁴ Arrianos, *Anab.* IV.1.3-4; Justinus, XII.5.12-13; Curtius, VII.6.25-27.

⁵³⁵ Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 83-84'te bu kentin aslında Seyhun'un ötesinde değil yıkılan Aleksandreia Eskhate'nin olduğu yerde farklı isimde kurulduğunu düşünmektedir; Appianos, *Syr.* 57'de geçen "Skythia'daki Aleksandreia Eskhate" kenti aslında bunu gösteriyor olabilir, bkz. Cohen, **The Hellenistic Settlements**, ss. 265-266.

⁵³⁶ Arrianos, *Anab.* IV.7.1-2; Curtius, VII.10.11-16; Bosworth, **A Historical Commentary**, Cilt: 2, ss. 108-110; Bosworth, "A Missing Year", ss. 29-37.

olasıdır.⁵³⁷ İskender, bu askerleri hiç kimsenin yaşamadığı bir yere değil ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yerleşim yerinin yakınına yerleştirmiş olması gerekir ve dolayısıyla burada Yunanlardan önce küçük çaplı bir yerleşim olduğu ve muhtemelen Akhaimenidler zamanında akropoliste bir garnizon yer aldığı tahmin edilmektedir.⁵³⁸ Oskobara, bu yüzden Ay Hanım'ın Akhaimenidler dönemindeki ismi olabilir. Ayrıca arkeolojik verilerin İskender'in zamanında az olmasından dolayı bu kentin I. Seleukos veya I. Antiokhos zamanında kurulduğu tahmin edilmektedir. O dönemde başlayan uğraşlar sonucunda önemli bir merkez haline gelen kentte Baktra'dan sonra bölgedeki ikinci darphane bulunmaktaydı.⁵³⁹

III.2. Ordu

Hellenistik Dönem'deki Baktria orduları, Doğu Akdeniz, Orta Asya ve Hindistan'daki askeri geleneklerin bir senteziydi. İlk olarak II. Philippos'un döneminde başlatılan askeri reformların şekillendirdiği ve daha sonra İskender'in Asya seferi sırasında doğunun arazi ve savaş şartlarına daha uygun askeri gelenekten etkilenen Makedon ordusu, Baktria Krallığı tarafından temel alındı. Baktria ordusuna doğu kökenli yeni askeri birimlerin eklenmesiyle ordunun savaş taktikleri ve etnik yapısı değişti.

Makedon ordusunun belkemiğini oluşturan ve *falanks* düzenindeki omuz omuza sıkı saf düzende çarpışan ağır piyadeler olan hoplitler, oluşturdukları kalkan duvarından *sarissa* denen oldukça uzun bir mızrakla düşman hattının bozulmasını sağladılar.⁵⁴⁰ Ancak bu birliklerin taşıdıkları zırh, kalkan ve *sarissa* oldukça ağır olduğu için hoplitlerin manevra kabiliyeti zayıftır. Makedon soylulardan oluşan *heteroi* (kralın

---

⁵³⁷ Ptolemaios, VI.11.9'te Oskobara'yı "Estobara" olarak Baktria'daki büyük kentler arasında gösterir; Claude Rapin, "L'Afghanistan et l'Asie centrale dans la géographie mythique des historiens d'Alexandre et dans la toponymie des géographes gréco-romains. Notes sur la route d'Herat à Begram", **Afghanistan Ancien Carrefour Entre l'Est et l'Ouest**, Eds. O. Bopearachchi, M-F. Boussac, Brepols, 2005, ss. 146-148.

⁵³⁸ Laurianne Martinez-Sève, "Ai Khanoum and Greek Domination in Central Asia", **Central Asia and Iran: Greeks, Parthians, Kushans and Sasanians**, Ed. E. Dąbrowa, Jagiellonian University Press, 2015, ss. 22-25.

⁵³⁹ Newell ESM, ss. 228-249; Houghton-Moore, "Some Early Far Northeastern Seleucid Mints", ss. 1-9.

⁵⁴⁰ Diodoros, XVI.3.1-2; Kaya, **İlkçağ Tarihi**, s. 290; Kaya, **Ege ve Eski Yunan Tarihi II**, ss. 357-358; Nicholas Sekunda, "Land Forces", **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Ed. P. Sabin ve diğerleri, Cilt: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, ss. 325-357.

yoldaşları) denen ağır süvariler, ordunun gerekli olan manevra kabiliyetini oluşturan elit bir saldırı birliğiydi. Bunun dışında Makedon ordusunda savaşan genellikle müttefiklerden ve paralı askerlerden oluşan birlikler vardı. Sadece kalkan, mızrak ve cirit kullanan hafif piyadeler olan *peltast* ise vur-kaç yaparak düşman düzenini bozmayı sağlayan manevra kabiliyeti olan avcı birliğini oluşturmaktaydı. Makedon ordusundaki Paionialı veya Trakyalı askerlerden oluşan *prodromoi* veya *sarissophoroi* denen hafif süvariler ise ordudaki süvari gücünün sağ ve sol kanatlarını korumakla görevliydi. İskender, Asya seferi sırasında Trakyalıları ve müttefik birliklerini terhis ederek paralı askerlerden ve Asyalılardan oluşan birçok yardımcı birlikten yararlandı. Bu birliklerin arasında Pers, Baktrialı, Soğd, Arakhosialı, Drangianeli, Areialı ve Parthialı süvariler vardı.⁵⁴¹ İskender, Asya seferinin sonunda ise aralarında Pers soyluların yakınlarının olduğu bu süvarileri *heteroi* birliğine dâhil etti.

İskender sonrası dönemde ise Makedonyalı askerlerin yeri doldurulamadığı için falanks düzenine yabancılar ve paralı askerler de alınmaya başlandı. Ordunun saldırı gücü olan ağır süvariler ise hem zırhların ve atların pahalı olduğu hem de eğitim ve tecrübe gerektiren bir birlik olduğu için paralı askerlerce tercih edilmemekteydi. Baktria ise Makedonya'dan en uzakta bulunan satraplık olarak *falanks* düzeni için paralı askerleri veya yerlileri kullanamazdı çünkü hem paralı askerler Orta Doğu'da talep duyulduğu için garnizonda beklemek üzere Baktria'ya gidecek değildi hem de Baktria'daki savaşçıların çoğu atlı olarak savaştığı için falanks içinde yer almak uygun değildi.⁵⁴² Dolayısıyla Seleukoslar zamanında bölgeye gelen birçok koloniciden yararlanılmış olmalıdır. Süvariler ise Baktrialı yerli soylular tarafından çok önceden beri yetiştirildiği için *heteroi* yerine tercih edilmiş olmalıdır. Ayrıca arazi şartları göz önünde bulundurursak Baktria'nın kurak ve geniş düzlüklerinde piyadeler yararlanamayacağı için şehirlerde, dağ geçitlerinde ve bölgede devriye gezen ve asayişi sağlayan kalelerde konuşlanmış garnizon gücü olarak tercih edildiğini düşünebiliriz. Süvarilerin daha az

---

⁵⁴¹ Arrianos, *Anab.* VII.6; Peter A. Brunt, "Alexander's Macedonian Cavalry", *The Journal of Hellenic Studies*, Cilt: 83, 1963, ss. 27-46.

⁵⁴² Valerii P. Nikonorov, *The Armies of Bactria, 700 BC - 450 AD*, Cilt: 1, Montvert, Cheshire, 1997, ss. 36-37; Paralı askerlerin falanks düzeninde savaşmaya başlaması bu dönemden sonra Yunan kent devletlerinin yetiştirdiği paralı askerlerin de falanks düzenini benimsemesine yol açacaktır, bkz. Griffith, *The Mercenaries*, ss. 49-53.

avantajlı olduğu Baktra kuşatmasında şehre saldıran düşmana karşı Baktria Krallığı'nın iki sene boyunca direnen büyük bir garnizonu olmalıdır. III. Antiokhos'un seferinde onu nehrin öteki tarafında karşılamaya giden I. Euthydemos'un emrinde sadece 10.000 Baktrialı süvari vardı ve Antiokhos'un sadece 2.000 süvariyle Areios Muharebesi'ni düşmanın sayı üstünlüğüne rağmen kazandığını göz önünde bulundurursak Baktrialıların daha az zırhlı hafif süvariler olduğunu düşünebiliriz.⁵⁴³ Polybios, dağınık düzende savaşan ya da düzeni bozulmuş Baktrialı süvarilerin doğrudan düşmana saldırmak yerine kaçmaya başladığını aktarır. Bu açıdan bakıldığında ağır süvarilerin düşmanla teması hedeflediğini göz önünde bulundurduğumuzda hafif zırhlı Baktrialı süvarilerin cirit veya yay kullandığını düşünebiliriz.⁵⁴⁴

I. Euthydemos'un döneminde başlayan göçlerle gelen Sakalar, Baktria Krallığı'nda paralı askerlik yaparak Hindistan üzerine yapılan seferlerde bulundular. Antimakhos'un dönemine ait bir parşömende 40 İskit (Saka) paralı askere 100 gümüş drahmi ödendiği kayıt altına alınmıştır.⁵⁴⁵ Bu bize Sakaların doğrudan orduda yer aldığını göstermese de en azından yardımcı görevlerde hizmet ettiklerini gösterir. Atlı okçuların savaş felsefesi manevra gücünü kullanarak düşmanı yıpratma üzerine olduğu için Yunan krallar tarafından doğrudan orduda tercih edilmemiş olabilir. Bunun bir örneği, Areios Muharebesi'nde Baktrialı süvarilerin doğrudan düşmana hücum ederken Parthların aynı seferde düşmanla muharebeye girmekten kaçınarak çölün kuraklığını ve su kuyularını kullanıp geri çekilmeleridir.⁵⁴⁶ Arsakes'in gerektiğinde ülkenin topraklarını düşman işgaline terk edip başka ülkeye geri çekilmesi de zamanın düşmanın masraflı olan sayısal üstünlüğüne karşı kullanımına bir örnektir.

Hellenistik orduların bir diğer önemli birliği, savaş filleridir. I. Seleukos'un Çandragupta'dan 500 fil alırken İpsos Muharebesi'nde 400 fil ile savaşması onun ya fillerin bir kısmını başkentinde bıraktığını ya da fillerin yetiştirilmesi için ayrıldığını

---

⁵⁴³ Polybios, X.49, XI.34.

⁵⁴⁴ Herodotos, VI.64'te Medler gibi giyinen Baktrialıların sazdan yapılmış yayları ve kısa mızrakları olduğunu aktarır; Artem A. Попов, "Эллинистические традиции в греко-бактрийской армии" (Hellenistic Traditions in Greco-Bactrian Army), *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury*, Cilt: 39, Sayı: 2, 2019, ss. 40-45.

⁵⁴⁵ Willy Clarysse ve Dorothy J. Thompson, "Two Greek Texts on Skin from Hellenistic Bactria", *Zeitschrift Für Papyrologie und Epigraphik*, Cilt: 159, 2007, ss. 273-279.

⁵⁴⁶ Strabon, XI.8.8, 9.2, Justinus, XLI.4.9-10.

göstermektedir.⁵⁴⁷ Fil yetiştirmek için ayrıldıysa bu yerin Baktria'nın güney kısmında kurak olmayan bir yer olduğu tahmin edilmiştir. MÖ 273/2'de Baktria Satrabı'nın kralın ordusuna 20 fil yolladığı bilgisiyle beraber ele alırsak bu ihtimal güçlenmektedir.⁵⁴⁸ Baktria Krallığı'nın kurulmasıyla bu savaş filleri de ordunun bir parçası olmuş olabilir ancak bunun ne derece olduğu belirsizdir. Nehir kıyıları, ormanlık alanlar ve engebeli arazilerde yaşayan filler, yoğun bitki örtüsünü yarararak ilerlemesi ve engebeli araziye geçebilmesi sayesinde bu alanlarda savaşmaya uygundur. Otlaklar, ovalar ve bozkırda yaşayan atlar ise açık arazilerde dörtnala hücum edebilir ve manevraları sayesinde muharebe alanında düşman düzenini bozmaya uygundur. Her ne kadar fillerin görünüşü, sesi ve kokusundan rahatsız olan atlar saldırmayı reddetse de bir diğerinin doğal yaşam alanlarında savaşması durumunda dezavantajlı olacağı için tercih edilmeyebilir.⁵⁴⁹ I. Diodotos'tan I. Euthydemos'un iktidarına kadar olan dönemde Baktria'nın önemli bir genişleme politikası yerine topraklarını İskitlere ve Parthlara karşı koruduğu için Baktria ordusunun bu topraklarda filleri atlı göçebelere karşı kullanmamış olduğunu düşünebiliriz. Ancak yine de III. Antiokhos'un seferi sonrasında Baktria ordusundaki fillere el koyduğunu biliyoruz ve bu da bakımı oldukça masraflı olan fillerin başka bir amaçla veya farklı bir düşmana karşı kullanılmış olabileceğini gösterir.⁵⁵⁰ Baktria Krallığı için fillerin önemi, I. Demetrios'un Hindistan üzerine yaptığı seferlerle başlar. Burada ele geçirilen fillerin Hindistan'daki savaşlarda avantaj sağladığını, Demetrios'un sikkelerde fil kafa derisi takmasından ve I. Eukratides'de dâhil olmak üzere Hindistan'da hüküm süren kralların sikkelerinde fillerin yer almasından anlayabiliriz (bkz. Sikke 10 ve 11).⁵⁵¹

---

⁵⁴⁷ Strabon, XV.2.9; Diodoros, XX.113.4; Plutarkhos, *Demetr.* 29.

⁵⁴⁸ Sachs-Hunger, *Astronomical Diaries*, s. 345; Nikonorov, *The Armies of Bactria*, s. 37.

⁵⁴⁹ William W. Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments*, Cambridge University Press, Londra, 1930, ss. 92-100; Richard Glover, "The Elephant in Ancient War", *The Classical Journal*, Cilt: 39, Sayı: 5, 1944, ss. 257-269.

⁵⁵⁰ Polybios, XI.34.10.

⁵⁵¹ Branko van Oppen, "Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art" *Arts*, Cilt: 8, Sayı: 4, 2019, ss. 177-178; Andrei V. Bannikov ve Artem A. Popov, "War Elephants in Greco-Bactrian and Indo-Greek Armies", *World Applied Sciences Journal*, Cilt: 27, Sayı: 9, 2013, ss. 1206-1211.

III.3. Ekonomi

Hindistan, İnan ve Orta Asya'nın antik tarihinde güçlü bir ülke rolüne sahip olan Baktria, batıdan gelen Makedon ordularının işgallerine ve kuzeyden gelen göçebe akınlara karşı koyabilen ve Hindistan'ı ele geçirecek orduları besleyecek kadar güçlü bir ekonomiye sahipti. Barış zamanında bile 30.000 süvarilik bir orduyu besleyebilen Baktria, III. Antiokhos'un iki yıl süren işgalinden sonra kısa sürede toparlanıp Hindistan'ı fethedecek hale gelebilmiştir.⁵⁵² Yunan hâkimiyeti süresince yapımı oldukça masraflı olan kentler, kaleler, surlar, tiyatrolar ve diğer Yunan mimarisindeki binaların inşa edilmiş olması da güçlü bir ekonomiye işaret etmektedir.

Hellenistik dönemde Baktria'nın ekonomisini ayakta tutan gelir kaynakları, tarım, hayvancılık ve bunların beslediği kalabalık halktan alınan vergi, madencilik, ticarettir.⁵⁵³ Baktria'daki tarım kültürü, akarsuların beslediği dağ eteklerindeki ovalarda başlamış ve Geç Tunç Çağı'ndan itibaren gelişmiştir.⁵⁵⁴ Buralardaki birbirinden uzak köylerde küçük ölçekli tarım yapılırken bir sonraki dönemde artan nüfus, büyük nehirlerin beslediği vahalarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu vahalarda geniş sulama sistemleri inşa edilmesi ve tarım tekniklerinin ve teknolojilerinin gelişmesi sayesinde artan nüfusun ihtiyaçlarından fazlası üretilmeye başlanmıştır. Şehirleşmenin bedeli ise akarsuların gerektiğinde kurutularak vahalara yönlendirilerek kırsal bölgelerin susuzluğa mahkûm edilmesidir.⁵⁵⁵ Bu susuzluk, çölleşmeyi hızlandıran ve kuraklık dönemlerinde tarımsal ekonominin daha fazla etkilenerek şehir yaşamına muhtaç olan insanların açlıktan ölmeye ya da ülkeyi terk etmeye mahkûm etmektedir. Özellikle işgal ve istila dönemlerinde su kanallarının tahrip edilmesi kuşatma altındaki vahalarda daha fazla tahribat yaratabilmektedir. Tarım kültürünün ilk başladığı dönemden beri uğradığı

---

⁵⁵² Curtius, VII.4.30; Polybios, XI.34.1-10; Strabon, XI.11.1.

⁵⁵³ Lauren Morris, "Economic Development under the Greek Kingdoms of Central Asia to the Kushan Empire: Empire, Migration, and Monasteries", **Handbook of Ancient Afro-Eurasian Economies**, Cilt 2, (Local, Regional, and Imperial Economies), ed. S. Reden, De Gruyter, Boston, 2022, ss. 700 vd; Bernard, "The Seleucids in Central Asia", s. 91.

⁵⁵⁴ Natalia M. Vinogradova ve Giovanna Lombardo, "Farming Sites of the Late Bronze and Early Iron Ages in Southern Tajikistan", **East and West**, Cilt: 52, Sayı: 1/4, 2002, ss. 71-125; Robert A. Lewis, "Early Irrigation in West Turkestan", **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt: 56, Sayı: 3, 1966, ss. 467-491.

⁵⁵⁵ F. Raymond Allchin, "The Culture Sequence of Bactria", **Antiquity**, Cilt: 31, Sayı: 123, 1957, s. 134 dn. 5.

göçebe istilalarına rağmen onların yerleşik yaşama geçerek buradaki halkla kaynaşmasıyla tarımsal üretime devam edildiği görülmektedir.

Strabon, Baktria’da yağ hariç neredeyse her ürünün elde edildiğini aktarır. Su kanallarının beslediği topraklarda buğday, darı, keten ve kenevir yetiştirilirken meyve bahçelerinden üzüm, kiraz, erik gibi meyveler elde edilirdi.⁵⁵⁶ Göçebelerin arzuladığı akarsu yakınlarındaki otlaklık alanlarda ise keçi, koyun, sığır, at ve deve gibi hayvanlar otlatılırdı. Artemitalı Apollodoros, Baktria Krallığı’nın gücünün kaynağı olarak toprağının bereketini işaret eder: “*Ancak isyan eden Yunanlar (Baktria Krallığı), topraklarının mükemmelliği sayesinde o kadar güçlendiler ki, yalnızca Areia değil Hintler üzerinde de hüküm sürdüler.*” Apollodoros’un işaret ettiği dönem, aynı zamanda krallık süresince en çok sikkenin basıldığı I. Euthydemos’un iktidarındır.⁵⁵⁷ Özellikle Doğu Baktria, Yunanların Ay Hanım kenti üzerinden gerçekleştirdiği bölgesel şehirleşme çalışmaları sayesinde gelişmiştir.⁵⁵⁸ Baktria’nın sahip olduğu bu tarımsal üretim Kuşanlar döneminde aynen devam ederken tarım araçlarındaki teknolojinin gelişmesi nüfusu daha da arttırdı.⁵⁵⁹ Antik dönemde Baktria’dan “bin şehirli” olarak bahsedilmesinin nedeni, bu sahip olduğu tarımsal üretim gücüdür.⁵⁶⁰ Bu bin şehrin içinde küçük ölçekli tarımın yapıldığı yerleşim yerleri de olabilir. Dağ eteklerindeki hayvancılık ve avcılık da yapılan küçük yerleşimlerde bulunan yerli soyluların özellikle Kuzey Baktria’da sahip olduğu otorite bunu göstermektedir. Krallığın yıkıldığı ve nüfusun şehirleri terk ettiği bir dönemde ülkeye gelen Zhang Qian, kalabalık olarak tanımladığı Baktria’da bir milyon veya daha fazla sayıda insanın barındığını aktarır.⁵⁶¹ Tarımsal üretimin beslediği bu halkın tarım, hayvancılık, avcılık, zanaatkarlık, tüccarlık

---

⁵⁵⁶ Strabon, XI.11.1’de kastettiği zeytin yağı olabilir; Curtius, VII.4.26-27; Wu ve diğerleri, “Agro-Pastoral Strategies”, ss. 93-117.

⁵⁵⁷ Holt, “The Euthydemid Coinage”, ss. 7-44.

⁵⁵⁸ Leriche, “Bactria, Land of a Thousand Cities”, ss. 130-131.

⁵⁵⁹ A. R. Mukhamedjanov, “Economy and Social System in Central Asia in the Kushan Age”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, ss. 273-277; Ay Hanım yakınlarındaki yerleşimlerin Kuşanlar döneminde devam ederken antik dönemin sonunda terkedildiği görülmektedir, bkz. Jean-Claude Gardin ve Pierre Gentelle, “L’exploitation Du Sol en Bactriane Antique”, **Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient**, Cilt: 66, 1979, ss. 1-29.

⁵⁶⁰ Justinus, XLI.1.8; Strabon, XV.1.3.

⁵⁶¹ Sima Qian, **Shiji** 123.

ve paralı askerlik gibi pek çok alanda olan kazancından alınan vergi, krallığın sahip olduğu önemli bir kaynak olmalıdır.

Üç tarafı dağlarla çevrili Baktria'da bir diğer önemli gelir kaynağı, yer altındaki madenlerdir.⁵⁶² Orta Asya'daki madencilik, şehirliler kadar göçebelerin de dâhil olduğu yerin hemen altındaki ulaşılması kolay madenlerin çıkarılmasından oluşuyordu. Günümüzdeki gibi derinlemesine kazılmış maden ocakları açılmadığı için bu dönemdeki madenciliğin boyutu, bölgede üretilen sikkeler, mücevherler ve heykeller üzerinden tahmin edilmektedir. Baktria'da çıkarılan yakut, yeşim, turmalin, kunzit, laciverttaşı gibi yarı-değerli taşlar, bölgedeki zanaatkarlığı desteklemiş önemli kaynaklar olmalıdır. Bu madenlerin Tunç Çağı'ndan beri Hindistan ve Mezopotamya'ya ihraç edildiği bilinmektedir.⁵⁶³ Özellikle Akhaimenidler döneminde imparatorluğun dört bir yanından getirilen değerli taş ve madenlerin saray yapımında kullanıldığı aktarılmaktadır.⁵⁶⁴ Baktria'da gümüş, altın, bakır, demir gibi madenler de çıkartılmaktaydı. Hellenistik Dönem'deki sikkelerin çoğunun gümüş ve bronz cinsinden olduğunu ve yalnızca hatıra sikkelerinde ve acil ihtiyaç durumlarında altının kullanıldığı görülmektedir.⁵⁶⁵ Altının madenlerde değil de özellikle Doğu Baktria'daki akarsularda taşınan alüvyonlardan ayrıştırılarak elde edildiğini göz önünde bulundurursak altın rezervinin kısıtlı olduğunu anlayabiliriz.⁵⁶⁶ Akhaimenidler döneminde verginin Baktria'dan gümüş cinsinden alınırken Hindistan'dan toz halinde altın olarak alınması bunu göstermektedir.⁵⁶⁷ Ancak gümüşün bugün Afganistan'da çıkartılmıyor olması, antik dönemdeki gümüşün sömürgeler üzerinden getirilerek işlendiğini gösteriyor olabilir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla Baktria Krallığı dönemindeki sikkelerde kullanılan altının da Hindistan'dan veya çevre ülkelerden alınan haraç sayesinde elde edilmiş olması

---

⁵⁶² Morris, "Economic Development", ss. 713-718.

⁵⁶³ Georgina Herrmann, "Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade", *Iraq*, Cilt: 30, Sayı: 1, 1968, ss. 21-57.

⁵⁶⁴ Briant, *From Cyrus to Alexander*, s. 172; Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", ss. 54-55.

⁵⁶⁵ Holt, *Thundering Zeus*, s. 104.

⁵⁶⁶ Morris, "Economic Development", s. 715.

⁵⁶⁷ Herodotos, III.93-94, 98.

⁵⁶⁸ Rostovtzeff, *The Social and Economic History*, s. 545.

mümkündür. Bu madenlerin işlenip çeşitli mücevher, takı, heykeller üretilmesi Kuşanlar döneminde de devam etmiştir ve bu nedenle bölgede pek çok hazine keşfedilmiştir.⁵⁶⁹

Baktria'daki ticaret, halkın ihtiyacından fazlasını ihraç etmesinden ibaret değildi. Baktria'nın Hindistan'daki malların batıya ulaştırılmasında coğrafi konumu gereği sahip olduğu rol, tüccarlar için önemli bir gelir kaynağıdır.⁵⁷⁰ Gıda ihracatının yanında Baktria'daki at yetiştiricileri ve madenleri işleyen zanaatkârların ihracatı önemli bir gelir kaynağı olmalıdır. Zhang Qian'ın bölgeden getirip Çin İmparatoru'na sunduğu atlar için "cennetten" denerek bu atların değeri ortaya konulmuştur.⁵⁷¹ Paropamisadai'deki Aleksandreia; Yunan, Baktrialı ve Hint tüccarların mallarının geçtiği önemli bir gümrük noktasıydı ve Oksos ile İndus üzerinden Orta Doğu ile yapılan ticaretin vergilendirilmesinde rol oynuyordu. Ay Hanım'ın bu ticaret yolunda önemli bir nokta olduğu, Hindistan'dan gelen fil dişi, akik, oniks gibi malzemelerden yapılan egzotik ürünler, Sri Lanka'dan gelen yıldız yakut taşı, Mısır'dan gelen papirüs ve Suriye'den gelen cam eşyalar gibi ithal malların buradaki kazılarda bulunmasından anlaşılmaktadır. İndus'tan başlayan ticaret yolu, Umman Denizi ve Kızıl Deniz üzerinden Mısır'daki İskenderiye'ye ulaşırdı. Oksos Nehri'nde başlayan ticaret yolu ise Hazar Denizi'ne oradan da Kolkhis (bugünkü Gürcistan) üzerinden Karadeniz'e uzanıyordu.⁵⁷² Bu tüccarlar, aynı zamanda gittikleri yerlerde kültürel ve dini etkileşimlerde bulunuyordu. Hindistan'dan gelen tüccarlar Budizm'in Baktria'da yayılmasını sağlarken İskenderiye'de tiyatrolara katılıyor ve zenginlerin talep ettiği Yunan mallarının ticaretini yapıyorlardı. Baktria Krallığı'nın yıkılışı, Ay Hanım ile

---

⁵⁶⁹ Tillya Tepe hazinesinde altın mücevherlerde turkuaz ve lacivert taşı kullanıldığı görülmektedir, bkz. Victor I. Sarianidi, "The Golden Hoard of Bactria", **National Geographic**, Cilt: 177, Sayı: 3, Mart 1990, ss. 50-75.

⁵⁷⁰ Morris, "Economic Development", ss. 718-726; Himanshu P. Ray, "Trade Networks in North-West India and Bactria: The Material Record of Indo-Greek Contact", **The Complex Heritage of Early India**, Ed. D. N. Jha, Manohar, Yeni Delhi, 2014, ss. 347-372.

⁵⁷¹ Tao, "Heavenly Horses of Bactria", s. 13.

⁵⁷² Strabon, II.1.15, XI.7.3; Plinius, *NH*. VI.19; Raoul McLaughlin, **The Roman Empire and the Indian Ocean: The Ancient World Economy and the Kingdoms of Africa, Arabia and India**, Pen & Sword, South Yorkshire, 2014, ss. 73-77, 106-107; Edvard V. Rtveldze, **Великий индийский путь: Из истории важнейших торговых дорог Евразии** [The Great Indian Road: From the History of the Most Important Trade Routes of Eurasia], Nestor-Historia, St. Petersburg, 2012, ss. 7-13, 225-7; Boppearachchi, **From Bactria to Taprobane**, ss. 76-77.

Ceyhun üzerinden yapılan ticareti sonlandırırken İndus üzerinden yapılan ticaretin daha da önem kazanmasını sağladı.

III.4. Yazı ve Dil

Baktria'daki Büyük İskender'in fethiyle başlayan Yunan yönetimi, bölgenin kültürü ve dili üzerinde önemli bir etki yarattı. Yazışma dili olarak Yunancanın benimsenmesi ve Baktria dilinin Yunan alfabesiyle yazılmaya başlanması, Yunanların kültürel egemenliğini göstermektedir. Kuşanlar dönemindeki gelişmeler ise Baktria dilinin bölgedeki statüsünü daha da sağlamlaştırdı. Yunan ve Baktrialılar arasındaki dilsel ve kültürel etkileşim, Baktrialıların kimliğini şekillendirmede rol oynadı.

İskender'in seferi öncesinde Orta Doğu'daki ortak dil olan Aramice, Seleukoslar döneminde bu konumunu Yunancaya kaptırdı. Ancak yine de Armenia, Persis ve Arakhosia gibi bazı satraplıklarda Aramicenin kullanımına devam edildiği burada bulunan çok dilli yazıtlardan anlaşılmaktadır. Seleukoslar, Akhaimenidlerden kalma kurumları devam ettirerek Aramice bilen yazmanlar yetiştirmeye devam etmiş oldu. Ancak Baktrialıların Aramiceyi terk ederek kendi dillerinin telaffuzuna göre Aramice yazdıkları (*alloglottografi*) görülmektedir.⁵⁷³ Zerdüşt ruhban sınıfının diğer satraplıklarla bağlantısının kesilip onlar üzerinde baskı kurulması, onların yanında yetişen kâtiplerin de etkilenmesine ve dolayısıyla Aramiceyi konuşan ve yazan kimsenin kalmamasına neden olmuş olabilir.⁵⁷⁴ Aramicenin Baktria'da resmi dil olmamasında bu dilin Akhaimenidler dönemini halka hatırlatacağı gerçeği ve Yunan hâkimiyetine karşı bir sembol olarak bağlanmalarının engellenmek istenmesi olabilir. Ayrıca unutulmamalıdır ki Aramice Sami dili olduğu ve fonetik olarak İran halklarının dillerine uymadığı için Baktrialıların neden bu alfabeyi kendi dillerine uygun olarak yazdıklarını anlayabiliriz.

Baktria'daki Perslerinki kadar süren Yunan hâkimiyeti, kaçınılmaz olarak yerli halkın Aramiceyi terk etmesine neden oldu. Yunan alfabesini öğrenen Baktrialıların

---

⁵⁷³ Ilya Gershevitch, "Bactrian Literature", **The Cambridge History of Iran**, Cilt: 3 (2), ed. E. Yarshater, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 1254-1255; Mary Boyce ve Frantz Grenet, **A History of Zoroastrianism**, Cilt: 3, Brill, New York, 1991, s. 58.

⁵⁷⁴ Richard N. Frye, **The History of Ancient Iran**, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1984, s. 183.

kendi dillerinde yazdıklarını gösteren ilk kaynaklar Kuşanlar dönemine aittir. Baktria’da hüküm süren Yüceçiler, bu dili ortak dil kabul ederek Kuşanlar dönemindeki sikkelerde, mühürlerde ve yazıtlarda kullandılar.⁵⁷⁵ Bu dönemdeki sikkelerde ilk başta Yunancanın kullanıldığını görsek de sonraki dönemde Yunan alfabesinin Baktria diline göre değiştirilmiş halinin kullanıldığı görülmektedir.

Yunancadan Baktria diline geçmiş kelimelere baktığımız zaman Yunan kültürünün ve iktidarının izlerini görmek mümkündür. Tanrı adları (ηρακίλο ‘Herakles’), takvim ve bazı ay adları (χρoνo ‘khronos’) ve sikkeler ve ticaret ile ilgili kelimeler (δραχμο ‘drahme’) bunlara örnektir.⁵⁷⁶ Bugün Afganistan’da konuşulan Peştuca’da el değirmeni için kullanılan “mēčən” (μηχᾶνή, ‘mekhane’) gibi bazı kelimelerin de Yunanlardan miras kaldığı düşünülmektedir. Aktarılan kelimelere baktığımız zaman çoğunun ekonomik ve kültürel hayatın parçası olduğu görülmektedir. Bu durumu, Baktrialıların Yunanlar tarafından iş gücü olarak sömürüldüğü, onlarla ticaret yaptığı ve Yunan kültürü ve dininden etkilendiği şeklinde yorumlayabiliriz.

Baktria’daki Yunanların kullandıkları dilde bir değişim olup olmadığını bilmiyoruz. Aynı dili kullanan halkların konuşmalarında coğrafi uzaklık nedeniyle zamanla bir değişimin olması kaçınılmaz bir durum olduğu için 200 yıllık bir dönemde doğudaki Yunanların da böyle bir değişim yaşamamış olmaları düşük bir ihtimaldir. Ancak yine de Baktria’daki Yunanlar, anavatanlarındaki insanlardan o kadar kopuk değildi. Ay Hanım’da bulunan amfiteyatro ve gymnasium, burada felsefi ve edebi metinlerin okunduğunu ve eğitimin gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla Yunan kültürünü tüketerek dilin devamlılığını sağladıklarını anlayabiliriz.

III.5. Din ve Senkretizm

Hellenistik Dönem’de Baktria, farklı kültürlerin ve dinlerin birbirine etkileşimde bulunduğu bir ülkeydi. Büyük İskender’in Asya seferiyle birlikte bölgeye gelen

---

⁵⁷⁵ Saloumeh Gholami, **Selected Features of Bactrian Grammar**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2014, ss. 22-26.

⁵⁷⁶ Nicholas Sims-Williams, “Ancient Afghanistan and Its Invaders: Linguistic Evidence from the Bactrian Documents and Inscriptions”, **Indo-Iranian Languages and Peoples**, Ed. N. Sims-Williams, Proceedings of the British Academy, London, 2003, ss. 225-242, fig. 2.

⁵⁷⁷ Mairs, **The Hellenistic Far East**, s. 184.

Yunanlar, beraberlerinde getirdikleri tanrılarına tapmaya devam ederken bölgenin coğrafyası karşısında yeni tanrılara da tapmaya başladılar. Baktria'daki dinler arası etkileşimler, dini inançların ve sembollerin kaynaşmasını ve çok dinli bir ortamın gelişmesini sağladı.

Zerdüştlüğün doğduğu topraklar olduğu iddia edilen Baktria, Yunanların fethiyle birlikte Zerdüş inancına getirilen kısıtlamaların olduğu, ruhban sınıfının baskı gördüğü, dini metinlerin tahrip edildiği ve dini yerlerin kapatıldığı bir döneme girdi. Yunanların ilk olarak yasakladığı şey, Zerdüştlükteki insan cesedinin Ahura Mazda'nın eseri olan toprağı kirleteceği inancından ortaya çıkan cenaze ritüelleridir.⁵⁷⁸ Strabon, Baktra'nın surlarının dışarıdan temiz görünse de içerisinde köpeklerin insanların cesetlerini yediğini, kentin kemikler ile dolu olduğunu ve İskender'in bu uygulamaya son verdiğini aktarır.⁵⁷⁹ Porphyrios, Baktria Satrabı Stasanor'un bu uygulamayı sonlandırmaya çalışırken neredeyse satraplığını kaybettiğini belirtmesi, Baktrialıların kolay kolay bu uygulamadan vazgeçemediklerini göstermektedir.⁵⁸⁰ Nitekim bu uygulamanın bin yıl sonra da devam ettiği ancak Strabon'un aksine bunun şehirden uzakta gerçekleştiği ve ölülerin kemiklerinin gömüldüğü Çinli bir seyyah tarafından aktarılmaktadır.⁵⁸¹ Eğer Strabon'un aktarımları abartıdan ibaret değilse bu uygulamanın diğer kültürlerin etkisiyle zamanla değiştiği düşünülebilir. Bir diğer cenaze ritüelinde ise *dakhma* denen kulelerin tepelerine yerleştirilen ölülerin kirli eti akbabalara sunulmaktadır.⁵⁸² İskender'in bu uygulamaları yasaklatmasıyla Zerdüştlük cesetleri gömmeye zorlanmışlar da Yunanlardan sonra bu ritüellere devam ettikleri görülmektedir. Bu ritüeller dışında İskender'in ayrıca *khvaetvadatha* yani birinci derece yakın akraba ile evlenmeyi yasaklattığı aktarılmaktadır.⁵⁸³

---

⁵⁷⁸ *Avesta* Vendidad 6.45.

⁵⁷⁹ Strabon, XI.11.3; Herodotos, I.140.

⁵⁸⁰ Porphyrios, *De Abstinencia ab Esu Animalium* IV.21.5, (On Abstinence from Killing Animals), çev. Gillian Clark, Bloomsbury, Londra, 2000, s. 118.

⁵⁸¹ Boyce-Grenet, *A History of Zoroastrianism*, ss. 6-8.

⁵⁸² Strabon, XV.1.62; David A. Scott, "Zoroastrian Traces along the Upper Amu Darya (Oxus)", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Sayı: 2, 1984, ss. 219-220.

⁵⁸³ Plutarkhos, *Mor.* 328C; Sisimithres'in annesinden iki çocuğu olması buna bir örnektir, bkz. Curtius, VIII.2.19; Bunun dinin emrettiği bir şey olmadığı ve din adamları, soylular gibi bazı insanlarda görülebilen bir adet olduğu belirtilmelidir.

İskender'in seferinden yalnızca dini uygulamalar değil din adamları ve onların üzerinden *Avesta* da etkilendi. Zerdüş ruban sınıfının (*magi*) İskender'in işgaline karşı yerlileri isyana teşvik ettikleri için öldürüldükleri tahmin edilmektedir.⁵⁸⁴ Maguslar *Avesta*'yı her gün tekrarlayarak muhafaza ettikleri için onların ölümü, birçok yerde halkın kutsal metinlere olan erişimini kaybetmelerine yol açtı. Bu yüzden İran geleneğinde İskender'e karşı olumsuz bir bakış açısı vardır. Bu seferden kurtulanlar ise yüzyıllar sonra *Avesta*'yı yazıya geçirdiğinde bu kitabın orijinali olan altınla yazılmış parşömenlerin İskender tarafından yok edildiği şeklinde bir efsane ortaya çıktı.

Yunan tanrılarının Baktria'ya gelişi, İskender'in seferiyle başlar. Kolonilere yerleştirilen insanların beraberlerinde getirdikleri dini kurumları ve inançları burada da devam ettirdikleri görülmektedir. İlk olarak kurulan koloniler için koruyucu tanrılar seçecek olan Yunanlar, bunu yaparken muhtemelen geldikleri şehirdekiyle aynı tanrıyı seçmiş olmalıdır.⁵⁸⁵ Ay Hanım'daki birçok tanrının tapıldığı doğu mimarisindeki tapınakta sadece ayağı günümüze ulaşmış devasa oturan Zeus heykeli, bu kentin koruyucu tanrısının Zeus olduğunu gösteriyor olabilir.⁵⁸⁶ Şehirlerin olduğu gibi krallar ve hanedanların da koruyucu tanrıları vardı.⁵⁸⁷ Baktria'daki krallara ait sikkelere baktığımız zaman Zeus, Poseidon, Apollon, Helios, Herakles, Dionysos, Dioskouroi, Athena ve Artemis'i görmek mümkündür. Bunlar dışındaki tanrılara tapınma, onlarla ilişkilendirilen aktivite ve kurumlarda devam etmiş olabilir. Örneğin Yunanlar gymnasiumlarda Hermes'e ve genelevlerde Afrodit'e tapmaya devam etmiş olmalıdırlar.

Yunanlar, Baktria'ya geldikleri ilk andan itibaren inandıkları tanrıları karşılaştıkları coğrafyadaki yerel inanışlarla bağdaştırmak gibi türlü yerelleştirmelere ve

---

⁵⁸⁴ Baryakses, Ozines ve Zariaspes gibi isyan liderleri magus ya da maguslar tarafından desteklenmiş olabilir, bkz. Curtius, IX.10.19; Arrianos, *Anab.* VI.29.3; Boyce-Grenet, *A History of Zoroastrianism*, ss. 12-16.

⁵⁸⁵ Ghosh, "Representation of Greek Gods/Goddesses", s. 571.

⁵⁸⁶ Rachel Mairs, "The 'Temple With Indented Niches' at Ai Khanoum Ethnic and Civic Identity in Hellenistic Bactria", *Cults, Creeds and Identities in the Greek City After the Classical Age*, Eds. R. Alston ve diğerleri, Peeters, Paris, 2013, ss. 96-107.

⁵⁸⁷ Kralların koruyucu tanrıları seçerken siyasi bir amaç da göttükleri düşünülmektedir, bkz. Suchandra Ghosh, "From the Oxus to the Indus: Religion and Politics of the Bactrian and Indo-Greek Rulers", *The Complex Heritage of Early India*, Ed. D. N. Jha, Manohar, Yeni Delhi, 2014, ss. 373-389.

senkretizme gittiler. Bunun ilk örneği, İskender'in seferi sırasında Oksos Nehri'ne kutsallık atfedilmesidir. Arrianos, İskender'in askerlerinin Oksos Nehri'nin oldukça çamurlu olmasından dolayı etrafında su kuyuları açmaya çalıştığı sırada İskender'in çadırının içinden aniden petrol fişkırdığını ve bunun üzerine İskender ve generallerinin tanrılara adak adadığını aktarırlar. Curtius ise çadırda ortaya çıkan şeyin askerlerin arayıp bulamadıkları su pınarı olduğunu aktarır.⁵⁸⁸ Ancak Yunanlar, Oksos adında yeni bir tanrı yaratıp ona tapmaya başlamak yerine bu nehri zaten inandıkları bir tanrıyla eşleştirdiler. Taht-ı Sangin'de bulunan Oksos'a adakların adandığı bir sunakta kullanılan bronz heykele baktığımızda çifte flüt çalan bir satir görülmektedir.⁵⁸⁹ Bu satirin Yunan mitolojisindeki Marsyas olduğu düşünülmektedir ve bu tanrıya ait bir kültün merkezinin İyonya'daki Magnesia'da olduğu belirtilmektedir. Magnesialıların bu kültü beraberlerinde getirdikleri ve antik dönemde Ceyhun'un kaynağı olarak kabul edilen Vahş Nehri'nin etrafında bu tanrıya taptıkları düşünülmektedir. Buradaki adak yazıtını başlatan kişinin Atrosauka adındaki bir İranlı olması ancak bunu başlatma şeklinin Yunan tarzında olması senkretizme işaret etmektedir. Oksos/Vahş kültünün Yunanlardan sonra da devam ederek Zerdüştlüğe dâhil olduğunu anlaşılmaktadır. Takvimlerinde dini bir bayram olarak yer alan *Wakhşangam* ve Oksos'un Zerdüş'tün ayetleri aldığı yer olan *Vanhvi Daitya* denen nehir ile eşleştirilmesi bunu göstermektedir.⁵⁹⁰ Yunanların ayrıca doğudaki tanrıları kendi tanrılarıyla eşleştirdikleri (*interpretatio Graeca*) görülmektedir.⁵⁹¹ Örneğin Ahura Mazda ile Zeus, Herakles ile Verethragna eşleştirilerek tasvir ve ikonografide değişikliğe gidildiği görülebilir.

Dinler arası etkileşimler, yalnızca Hellenizm ve Zerdüştlük arasında değil Hindistan'dan gelen Budizm ve Hinduizm ile de gerçekleşti. Maurya İmparatoru Asoka'nın döneminde başlayan Budist misyonerlik faaliyetleri, özellikle Gandara bölgesinde oldukça etkiliydi. Asoka, Kandahar'daki yazıtından da anlaşılacağı üzere

---

⁵⁸⁸ Curtius, VII.10.13-14; Arrianos, *Anab.* IV.15.7-8; Muhtemelen su pınarı olduğu söylentisi gerçek anlaşılan kadar askerler arasında çoktan yayıldığı için yazarlar farklı aktarmaktadır.

⁵⁸⁹ Pichikyan-Litvinsky, "The Temple of the Oxus", ss. 153-154; Pichikyan, "Rebirth of the Oxus Treasure", s. 308.

⁵⁹⁰ Boyce-Grenet, *A History of Zoroastrianism*, ss. 179-181.

⁵⁹¹ János Harmatta, B. N. Puri, L. Lelekov ve D. C. Sircar, "Religions in the Kushan Empire", *History of Civilizations of Central Asia*, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, ss. 305-322.

Yunanlara dinini tanıttı.⁵⁹² Asoka'ya ait bir yazıt fermanında Maurya İmparatorluğu'nda yaşayan Yunanların *Dhamma*'ya uyduğunun aktarılması, Budist öğretilerin etkisi altına girdiklerini göstermektedir.⁵⁹³ Krallık döneminde başlayan fetihlerle beraber Hindistan'daki Budizm ve Hinduizm'in etkisinde kalmış halk, tekrardan Yunan hâkimiyetine girdi. Yavana Krallığı'nın Hindistan'da hüküm süren krallarının Budizm'e geçip geçmedikleri tartışmalı bir konudur. Yavana Kralları'nın sikkelerinde Dharma Çarkı'nın ama aynı zamanda Hinduizm'deki tanrıların yer alması bu tartışmanın kilit noktasıdır. *Milinda-panha* (Kral Milinda'nın Soruları) adlı Budist metnindeki Nagasena adlı Budist rahibe sorular soran kralın I. Menandros olduğu da düşünülmektedir.⁵⁹⁴ Tarn'a göre Yunan Krallar, aslında Budizm'i veya Hinduizm'e geçmek yerine bu dinler arasındaki rekabetten yararlanarak farklı dindeki tebaalarının isyan etmemelerini hedeflediler. Yunan dini ve Budizm arasındaki etkileşimlerin büyük çoğunluğunun Baktria Krallığı'nın yıkıldığı dönem ve sonrasında Gandara ve Sagala çevresinde gerçekleştiği belirtilmelidir.

SONUÇ

Hellenistik Baktria tarihinin kaynakları; antik metinler, nümizmatik kaynaklar ve arkeolojik verilerdir. Antik yazarlar, eserlerindeki hatalara, taraflılıklarına ve yalnızca belli konulara değinmelerine rağmen Baktria tarihinin ana hattının anlaşılmasında büyük katkıya sahiptirler. İskender'in, II. Seleukos'un ve III. Antiokhos'un doğu seferleri, Batı'nın bakış açısıyla aktarılmaktadır ve Baktria Satrabı I. Diodotos'un isyan etmesi hakkında kaynakların Seleukosların kayıtlarını kullanarak yazmalarından dolayı belli bir taraflılığa sahiptir. Antik kaynaklar, Baktria'daki Yunan kralların fetihlerini birkaç cümlede özetleyerek detay vermekten kaçınmaktadır. Dolayısıyla Baktria Krallığı tarihinin ana hattı, sikkelerden elde edilen bilgiler sayesinde tamamlanmaktadır. Sikkeler, kralların kökenlerini ve halkın etnik yapısını yansıtmalarının yanında buldukları bölgelerden sahip oldukları ekonomik ve siyasi etki alanının tespit

⁵⁹² Thapar, **Asoka and the Decline**, ss. 271-282; Kosambi, "Notes on the Kandahar Edict", ss. 204-206.

⁵⁹³ İmparator Asoka'nın Kaya Fermanı XIII.8 için bkz. G. Srinivasa Murti, **Edicts of Asoka**, The Theosophical Society, Madras, 1950, s. 47.

⁵⁹⁴ Tarn, **The Greeks in Bactria**, ss. 175-176, 180; Sarita Khettry, "Buddhism of the North-West and the Milinda-Panha", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 68, 2007, ss. 105-111.

edilmesini sağlar. Arkeolojik veriler ise hem Baktria'nın kültürel ve etnik yapısı hakkında bilgi verir ve hem de antik metinlerde aktarılan siyasi olayların tarihlendirilmesinde önemlidir.

Orta Asya, İran ve Hindistan coğrafyası, sahip olduğu çöller, vahalar, vadiler, dağlar ve bozkırlar sayesinde farklı yaşam tarzındaki insanların buralarda yaşamasına imkan sağlamıştır. Bu üç coğrafyanın kesiştiği bölge olan Baktria, farklı yaşam tarzına sahip insanlarla ticaret yapılmasına, savaşların gerçekleşmesine ve kültürel etkileşimlerin gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Baktria'nın jeopolitik konumunun tarihi üzerindeki etkisini net olarak görmek mümkündür. Orta Asya'nın coğrafyası, bir tarafta göçebelerin yaşadığı bozkırlar, çöller ve otlaklar, diğer tarafta yerleşik yaşamın olduğu vahalar ve deltalara sahiptir. Bu kadar belirgin ayrışmanın olduğu bir coğrafyanın tarihine baktığımız zaman göçebeler ile merkezi krallıkların devam eden mücadelesini görmekteyiz. Oksos medeniyetine son veren İrani halklar, önce Pers İmparatorluğu ve daha sonra Büyük İskender'in egemenliği altına girdiler. Buradaki Yunan hâkimiyetine son veren göçebe Yüecilerin daha sonra kurduğu Kuşan İmparatorluğu, Sasaniler tarafından yıkılmıştır. Orta Asya'daki Sasani hâkimiyetine ise göçebe Eftalitler son verecektir. Dolayısıyla kavimlerin göç güzergâhında olmanın Baktria'nın tarihini belirlediği sonucunu çıkarabiliriz.

Büyük İskender'in seferini detaylı olarak ele alan antik kaynakların sayesinde doğudaki satraplıkların nasıl fethedildiğini ve burada kurulan Yunan kolonilerini öğrenmekteyiz. Ayrıca İskender'in askeri ve idari açıdan kendinden sonraki Yunan krallara örnek olduğu görülmektedir. Stasanor yönetimindeki Baktria Satraplığı, İskender'in ölümünden sonra yaşanan iç savaşları, İskit saldırılarını ve Hint istilasını atlattıktan sonra I. Seleukos tarafından ele geçirildi. Özellikle I. Antiokhos'un ortak kral olduğu dönemde doğudaki satraplıkların yaralarını sarması ve gelişmesi için önemli çalışmalar yapıldı. Seleukosların doğudaki hâkimiyeti, II. Antiokhos dönemiyle birlikte batıdaki savaşlar nedeniyle zayıfladı. II. Antiokhos ve varisinin öldürülüp tahta başka oğlunun oturtulması, III. Ptolemaios'un Suriye ve Mezopotamya'yı işgal etmesi ve bu sırada doğudan gelen İskit akınları karşısında yeterli askeri destek alamayan Parthia ve Baktria satrapları, bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Baktria Kralı I. Diodotos, İskit akınlarına karşı ülkeyi koruyarak yönetimini meşrulaştırdı. II. Diodotos, II. Seleukos'un doğu seferine karşı Parthlar ile ittifak yaparak krallığını savundu ancak bu süreçte ekonomik açıdan ülke zor bir dönemden geçti. Soğdya Satrabı Euthydemos, bölgesindeki yerli halkın desteğini alıp Diodotoslar yönetimine son vererek krallığı ele geçirdi. Suriye Kralı III. Antiokhos'un doğudaki isyancı krallıklara son vermek üzere düzenlediği seferde önemli başarılar elde etse de I. Euthydemos'un Baktra'yı başarılı bir şekilde savunması sayesinde krallık yıkılmadı. Yüceçilerin batı yönündeki göç hareketi, Sakaların Soğdya'yı işgal etmelerine neden oldu. I. Euthydemos'un yaklaşık 30 yıl süren hükümdarlığından sonraki dönemde I. Demetrios ve bir dizi kralın Kuzeybatı Hindistan'da yaptığı fetihleri, nüvizmatik veriler sayesinde öğrenmekteyiz. MÖ 170-165'te Baktria'daki yönetimi ele geçiren Eukratides, ülkeyi tüm komşularıyla savaştığı askeri ve ekonomik açıdan yoğun bir döneme soktu. I. Eukratides, Hindistan'da I. Euthydemos'un soyundan olan Yunan krallara karşı savaşırken isyanların çıkması ve Parthların saldırması sonucunda elde ettiği toprakların hepsini kaybetti. Ülkeyi eski gücüne kavuşturamayan I. Eukratides'ten sonraki krallar, Kuzey Baktria'yı Sakaların işgaline terk ettiler. Muhtemelen yaşayan taht kavgaları sırasında ülkedeki merkezi otorite son bularak yönetim yerel idarecilerin eline geçti. Yüceçiler, MÖ 130'da Kuzey Baktria'ya yerleşerek güneydeki kentler üzerinde egemenlik kurdular.

İskender ve ondan sonraki yöneticiler, Pers İmparatorluğu'ndan miras kalan idari ve askeri politikaların devamlılığını sağladılar. Yunan yöneticiler, satraplık sistemine, yerli ve göçebe soylularla yapılan evliliklere, onlara özerklik vermeye ve İskit saldırılarına karşı askeri koloniler kurmaya devam ettiler. Yerlilerin sağladığı Baktrialı askerler Pers ordusunda olduğu gibi Baktria Kralı'nın ordusunda da savaştı. İskender ve haleflerinin savaş filine duydukları arzunun Perslere kıyasla daha fazla olması, bu filleri Hellenistik orduların önemli bir parçası haline getirdi. Seleukoslar döneminde Baktria'daki askeri kolonilerin büyüyerek Yunan kültürünü yaşatacak önemli şehirler haline geldiği görülmektedir. Bu dönemde Yunanlar, yerli halkın inançlarının gereği sahip oldukları cenaze uygulamalarını terk etmeye zorladılar ve onları kolonilere bağlı topraklarda iş gücü olarak kullandılar. Ancak ne yerlilerin inancı tamamen yasaklandı ne de Baktrialıların tüccarlık ve memuriyet gibi alanlarda

çalışmalarının önüne geçildi. Dolayısıyla Yunanların yerli halka yönelik etnik bir ayrımcılık yapmak yerine savaşta elde edilen insanları köle olarak sömürdüğü görülmektedir.

Hindistan'dan gelen mallar, Pers Kralı I. Dareios'un döneminde İndus Nehri'nden deniz yolu ile Orta Doğu'ya ulaştırılmaya başlandı. Seleukoslar döneminde Oksos Nehri üzerinden yapılan keşifler sonucunda Hindistan'dan gelen malların Hazar Denizi üzerinden Karadeniz'e ulaştırılabileceği yeni bir ticaret yolu keşfedildi. Seleukosların Maurya İmparatorluğu ile sağladıkları iyi ilişkiler ve istikrarlı ortam, bu ticaret yolları sayesinde bölgenin zenginleşmesini sağladı. Yunanların ticaret konusunda sahip oldukları tecrübe ve uygulamalar, Baktrialıların ilerleyen dönemde İpek Yolu'nda oynadıkları önemli rolde etkili olmuş olabilir. Pers İmparatorluğu'na ait birçok uygulama devam etse de Baktria'da idari dil olarak Aramice terk edilerek Yunanca benimsendi. Baktrialıların kendi dilleri için Yunan alfabesini değiştirerek oluşturdukları yazının Kuşanlar ve Eftalitler döneminde idari dil olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Yunanların tanrılara adak adama gibi bazı ibadetleri Baktrialılara öğretmesi ve Oksos/Vahş kültürünün Zerdüştlük inancına girmesi gibi Yunanlar ile Zerdüştler arasında bazı dini etkileşimlerin olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalar, gerek yeterli sayıda sikkenin bulunması gerek önemli şehirlerin kazı alanlarının tamamlanması sayesinde artık bazı detaylar dışında Baktria'nın Hellenistik tarihinin ana hattının tamamlanmasını sağlamıştır. 200 yıldan az süren bir dönemde Yunanlar, Asya halklarıyla Baktria'daki kolonilerde yaşattıkları kültürlerini tanıştırmış oldu. Yunanların antik dönemdeki Asya halkları üzerinde bıraktıkları dini, askeri, kültürel, idari, mimari ve sanatsal etki, ayrıca ele alınması gereken bir araştırma konusudur. Yunanların Baktria'daki bu etkilerinin bir benzeri, bu çalışma içerisinde detaylı olarak ele alınmayan Yavana Krallığı tarafından da Hintler ve Budizm üzerinde de yaşanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

1. Antik Edebi Kaynaklar

- Aelianus Claudius Aelianus, **Varia Historia**, Kullanılan Metin: **Claudius Aelianus: His Various History**, çev. T. Stanley, Thomas Dring, Londra, 1665.
- Ammianus Ammianus Marcellinus, **Res Gestae**, Kullanılan Metin: **Roman History**, Cilt: 2, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, 1940.
- Appianos **Rhomaika**, Kullanılan Metin: Appian's Roman History, VIII-XII, çev. H. White, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1912.
- Syr. Syriake (Appianos, **Rhomaika XI**)
- Arrianos, *Anab.* **Aleksandrou Anabasis**, Kullanılan Metin: **Alexander the Great: The Anabasis and the Indica**, çev. M. Hammond, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Arrianos, *İnd.* **İndike**, Kullanılan Metin: **Alexander the Great: The Anabasis and the Indica**, çev. M. Hammond, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Asokavadana **Asokavadana**, Kullanılan Metin: **The Legend of King Aśoka: A Study and Translation of the Aśokāvadāna**, çev. John S. Strong, Princeton University Press, Delhi, 1989.
- Athenaios **Deipnosophistai**, Kullanılan Metin: **The Complete Works of Athenaeus**, çev. C. D. Yonge, Delphi, Hastings, 2017.
- Avesta **Avesta**, Kullanılan Metin: **Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, çev. F. Adsay ve İ. Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ban Gu **Hanshu**, Kullanılan Metin: **Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri (96A-B)**, çev. Ayşe Onat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

- Berossos **Babyloniaka**, Kullanılan Metin: **The Babyloniaca of Berossus**, çev. S. M. Burstein, Undena Publications, Malibu, 1978.
- Curtius Quintus Curtius Rufus, **Historiae Alexandri Magni**, Kullanılan Metin: **The History of Alexander**, çev. J. Yardley, Penguin Books, Londra, 1984.
- Diodoros **Bibliothēke Historikē**, Kullanılan Metin: **Diodorus of Sicily**, çev. C. H. Oldfather, Heinemann, Londra, 1935.
- Eusebios **Pantodape Historia**, Kullanılan Metin: **Eusebius, Chronography**, çev. R. Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2008.
<https://topostext.org/work/531>
- Herodotos **Historiai**, Kullanılan Metin: **Herodot Tarihi**, çev. M. Ökmen, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1973.
- İsidoros **Stathmoi Parthikoi**, Kullanılan Metin: **Parthian Stations**, çev. W. H. Schoff, Commercial Museum, Philadelphia, 1914.
- Justinus Marcus Julianus Justinus Frontinus, **Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma**, Kullanılan Metin: **Justin, Cornelius Nepos, and Eutropius**, çev. J. S. Watson, Henry G. Bohn, Londra, 1853.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.11146362>
- Ksenophon, *Kyr.* **Kyrou Paideia**, Kullanılan Metin: **Cyropaedia**, çev. W. Miller, Heinemann, Londra, 1964.
- Ktesias **Persika**, Kullanılan Metin: **Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient**, çev. L. Lewellyn-Jones, J. Robson, Routledge, New York, 2010.
- Memnon **Peri Herakleias**, Kullanılan Metin: **Die Fragmente der Griechischen Historiker (FGrHist)**, Cilt: 3B, F. Jacoby, Brill, Leiden, 1955, no. 434, s. 267-83.
- Metz Epitome **Alexandri Magni Macedonis epitoma rerum gestarum**, Kullanılan Metin: **Incerti auctoris Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte**

- testamentoque Alexandri**, ed. P. H. Thomas, Teubner, Leipzig, 1966.
- Photios **Bibliotheke**, Kullanılan Metin: **The Library of Photius**, Cilt: 1, çev. J. H. Freese, MacMillan Company, 1920.
- Plinius, *NH.* Gaius Plinius Secundus, **Naturalis Historia**, Kullanılan Metin: **Natural History**, Cilt: 6, çev. H. T. Jones, J. Bostock., Henry G. Bohn, Londra, 1857.
- Plutarkhos **Bioi Parelleloi**, Kullanılan Metin: **Plutarch's Lives**, Cilt: 2, 7, 8, 9, çev. B. Perrin, Heinemann, Londra, 1958-1959.
- Alex.* Aleksandros (Plutarkhos, **Bioi Parelleloi**), Cilt: 7.
- Demetr.* Demetrios (Plutarkhos, **Bioi Parelleloi**), Cilt: 9.
- Eum.* Eumenes (Plutarkhos, **Bioi Parelleloi**), Cilt: 8.
- Them.* Themistokles (Plutarkhos, **Bioi Parelleloi**), Cilt: 2.
- Plutarkhos, *Mor.* **Ethika**, Kullanılan Metin: **Plutarch's Moralia**, Cilt: IV, VI, çev. F. C. Babbitt, W. C. Helmbold, Loeb, Londra, 1936, 1962.
- Polyainos **Strategemata**, Kullanılan Metin: **Polyaenus' Stratagems of War**, çev. R. Shepherd, George Nicol, Londra, 1796.
- Polybios **Historiai**, Kullanılan Metin: **The Histories**, Cilt: IV, çev. W. R. Paton, Heinemann, Londra, 1925.
- Pompeius Trogus **Historiae Philippicae Prologi**, Kullanılan Metin: "Justin, Epitome of Pompeius Trogus (1886/2003). Prologi", çev. Roger Pearse, 2003.
https://www.tertullian.org/fathers/justinus_08_prologi.htm
- Porphyrios **De Abstinencia Ab Esu Animalium**, Kullanılan Metin: **On Abstinence from Killing Animals**, çev. Gillian Clark, Bloomsbury, Londra, 2000.
- Pseudo-Skymnos **Fragmenta periegeseos ad Nicomedem regem**, Kullanılan Metin: **The Tradition of the Minor Greek Geographers**, A. Diller, American Philological Association, Blackwell, Oxford, 1952, s. 165-76.

- Ptolemaios Klaudios Ptolemaios, **Geographike Hyphegesis**, Kullanılan Metin: **The Geography**, çev. E. L. Stevenson, Dover Publications, New York, 1991.
- Sima Qian **Shiji**, Kullanılan Metin: **Records of the Grand Historian: Han Dynasty**, çev. B. Watson, Columbia University Press, New York, 1993.
- Solinus Gaius Iulius Solinus, **Polyhistor**, Kullanılan Metin: **Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor** (Doktora Tezi) çev. A. Apps, Macquarie Üniversitesi, Sidney, 2011. <https://topostext.org/work/747>
- Stephanos Stephanos Byzantios, **Ethnika**, Kullanılan Metin: **Stephani Byzantii Ethnica**, Cilt: I-V, çev. M. Billerbeck ve A. Neumann-Hartmann, de Gruyter, Berlin, 2017.
- Strabon **Geographika**, Kullanılan Metin: **The Geography of Strabo**, Cilt: I, V, VII, çev. H. L. Jones, Loeb Classical Library, Londra, 1949.

2. Epigrafik ve Nümizmatik Kaynaklar

- ABC A. Kirk Grayson, **Assyrian and Babylonian Chronicles**. J.J. Augustin Publisher, New York, 1975.
- BDIA Abraham J. Sachs ve Hermann Hunger (eds.), **Astronomical Diaries and Related Texts From Babylonia**, Cilt: 1, Verlag Der Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften, Viyana, 1988.
- Behistun **Behistun** [Yazıt], Kullanılan Metin: **The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia**, çev. L. W. King, R. C. Thompson, Harrison and Sons, Londra, 1907.
- BMC Bactria Percy Gardner, **Catalogue of Indian Coins in the British Museum: Greek and Scythic Kings of Bactria and India**, Gilbert & Rivington, Londra, 1886.
- Bopearachchi, Osmund **From Bactria to Taprobane: Selected Works of Osmund Bopearachchi**, Cilt: 1 (Central Asian and Indian Numismatics), Manohar, Yeni Delhi, 2015.

CNG 123	CNG Feature Auction 123 , Classical Numismatic Group, Londra, 2023.
Cunningham Successors	Alexander Cunningham, Coins of Alexander's Successors in the East (Bactria, Ariana & India) , Argonaut Inc. Publishers, Şikago, 1969.
Dr. Busso Peus Nachf	Peus Auction 434 , Dr. Busso Peus Nachf, Frankfurt, 2023.
Mitchiner, Michael	The Early Coinage of Central Asia , Hawkins Publications, Londra, 1973.
Murti, G. Srinivasa	Edicts of Asoka , The Theosophical Society, Madras, 1950.
Naveh-Shaked	Joseph Naveh ve Shaul Shaked (eds.), The Khalili Collection: Ancient Aramaic Documents from Bactria (Fourth Century B.C.E.) , The Khalili Family Trust, London, 2012.
Newell ESM	Edward T. Newell, The Coinage of the Eastern Seleucid Mints, from Seleucus I to Antiochus III , American Numismatic Society, New York, 1938.
Newell WSM	Edward T. Newell, The Coinage of the Western Seleucid Mints, from Seleucus I to Antiochus III , American Numismatic Society, New York, 1941.
Roma Numismatics	Roma Numismatics E-Sale 107 , Roma Numismatics, Londra, 2023.
Triton XIV	Triton XIV: In Conjunction with the 39th Annual New York International Numismatic Convention , Classical Numismatic Group, Londra, 2011.
Triton XXII	Triton XXII: In Conjunction with the 47th Annual New York International Numismatic Convention , Classical Numismatic Group, Londra, 2019.
Triton XXV	Triton XXV: In Conjunction with the 50th Annual New York International Numismatic Convention , Classical Numismatic Group, Londra, 2022.

- Triton XXVI **Triton XXVI: In Conjunction with the 51st Annual New York International Numismatic Convention**, Classical Numismatic Group, Londra, 2023.
- Whitehead, R. B. **Catalogue of Coins in the Panjab Museum**, Cilt: 1 (Indo-Greek Coins), Clarendon, Oxford, 1914, s. 9-87.
- Wilson, Horace H. **Ariana Antiqua: A Descriptive Account of the Antiquities and Coins of Afghanistan**, Asian Educational Services, Yeni Delhi, 1998.

3. Modern Literatür

- Abazov, Rafis **The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Abetekov-Yusupov A. Abetekov ve H. Yusupov, “Ancient Iranian Nomads in Western Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri), UNESCO, Paris, 1994, s. 23-34.
- Albayrak, Özlem “Ai Khanoum-Ay Hanım”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 41, 2019, s. 445-456. DOI: 10.21497/sefad.586686
- Aliev, Saleh M. “Demirkapı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9, TDV Yayınları, Ankara, s. 153-154.
- Allchin, F. Raymond “The Culture Sequence of Bactria”, **Antiquity**, Cilt: 31, Sayı: 123, 1957, s. 131-141.
- Badian, Ernst “Alexander in Iran”, **The Cambridge History of Iran** Cilt: 2, Ed. I. Gershevitch, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 420-501.
- Bakır-Badakoğlu Abdülhalik Bakır ve Umut Badakoğlu, “Yüceçiler ve Kökenleri Üzerine Düşünceler”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, s. 123-144.
- Ball ve diğerleri Warwick Ball, Simon Glenn, Bertille Lyonnet, David W. MacDowall ve Maurizio Taddei, “The Iron Age, Achaemenid and Hellenistic Periods”, **The Archaeology**

- of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period**, Eds. W. Ball ve N. Hammond, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, s. 260-343.
- Bannikov-Popov   Andrei V. Bannikov ve Artem A. Popov, “War Elephants in Greco-Bactrian and Indo-Greek Armies”, **World Applied Sciences Journal**, Cilt: 27, Sayı: 9, 2013, s. 1206-1211.
- Bernard, Paul   **Aï Khanum on the Oxus: A Hellenistic City in Central Asia**, Oxford University Press, Londra, 1967.
- Bernard, Paul   “An Ancient Greek City in Central Asia”, **Scientific American**, Cilt: 246, Sayı: 1, 1982, s. 148-59.
- Bernard, Paul   “The Seleucids in Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 88-98.
- Billows, Richard A.   **Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State**, University of California Press, Berkeley, 1990.
- Bivar, Adrian D. H.   “The Bactra Coinage of Euthydemus and Demetrius”, **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society**, Cilt: 11, Sayı: 41, 1951, s. 22-39. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42661491>
- Bivar, Adrian D. H.   “Gorgān V. Pre-Islamic History”, **Encyclopædia Iranica**, Cilt: XI (2), s. 151-153. Erişim Tarihi: 4 Nisan 2023. <https://iranicaonline.org/articles/gorgan-v>
- Bosworth, Albert B.   “A Missing Year in the History of Alexander the Great”, **The Journal of Hellenic Studies**, Cilt: 101, 1981, s. 17-39. DOI:10.2307/629841.
- Bosworth, Albert B.   **A Historical Commentary on Arrian’s History of Alexander**, Cilt: 1-2, Clarendon, Oxford, 1980-1995.
- Bosworth, Albert B.   “Alexander and the Iranians”, **The Journal of Hellenic Studies** (JHS), Cilt: 100, 1980, s. 1-21. DOI: 10.2307/630729.

- Bosworth, Albert B. **Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Bosworth, Albert B. “Alexander the Great”, **The Cambridge Ancient History**, Cilt: 6, Eds. D. M. Lewis, J. Boardman, S. Hornblower, M. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 791-875.
- Bosworth, Albert B. **The Legacy of Alexander: Politics, Warfare, and Propaganda Under the Successors**, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Boyce-Grenet Mary Boyce ve Frantz Grenet, **A History of Zoroastrianism**, Cilt: 3, Brill, New York, 1991.
- Bregel, Yuri **An Historical Atlas of the Central Asia**, Brill, Boston, 2003.
- Briant, Pierre **Rois, Tributs et Paysans: Etudes sur les formations tributaires du Moyen-Orient ancien**. Université de Franche-Comté, Besançon, 1982.
- Briant, Pierre **L’Asie Centrale et Les Royaumes Proche-Orientaux du Premier Millénaire**, Recherche sur les Civilisations, Paris, 1984.
- Briant, Pierre **From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire**, çev. Peter T. Daniels. Eisenbrauns, Winona Lake, 2002.
- Brodersen, Kai “The Date of the Secession of Parthia from the Seleucid Kingdom”, **Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte**, Cilt: 35, Sayı: 3, 1986, s. 378-81. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/4435974>
- Brosius, Maria **A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire**, Wiley-Blackwell, New Jersey, 2021.
- Brunt, Peter A. “Alexander’s Macedonian Cavalry”, **The Journal of Hellenic Studies**, Cilt: 83, 1963, s. 27-46. DOI: 10.2307/628452
- Brunt, Peter A. “The Aims of Alexander”, **Greece & Rome**, Cilt: 12, 1965, s. 205-15. <http://www.jstor.org/stable/642316>

- Bryant, Edwin **The Quest for the Origins of Vedic Culture: The Indo-Aryan Migration Debate**, Oxford University Press, New York, 2001.
- Burkhanovich-Tairovna Abbasov S. Burkhanovich ve Sabirova N. Tairovna, “Aydar-Arnasay Lake System: Ecological Safety and Its Problems of Sustainable Development”, **European Science Review**, Sayı: 5-6, 2018, s. 275-278.
- Cammann, Schuyler V. R. “The ‘Bactrian Nickel Theory’”, **American Journal of Archaeology**, Cilt: 62, Sayı: 4, 1958, s. 409-414. DOI: 10.2307/502065
- Carney, Elizabeth D. “Alexander and Persian Women”, **The American Journal of Philology**, Cilt: 117, Sayı: 4, 1996, s. 563-83. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/1561949>
- Chaumont, Marie L. “Chorienes”, **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2011, Erişim tarihi: 22 Şubat 2023. <https://www.iranicaonline.org/articles/chorienes-sogdian-nobleman-and-opponent-of-alexander>
- Cheng-Schwitter Chao-Fu Cheng ve C. M. Schwitter, “Nickel in Ancient Bronzes”, **American Journal of Archaeology**, Cilt: 61, Sayı: 4, 1957, s. 351-65. DOI: 10.2307/500603
- Clarysse-Thompson Willy Clarysse ve Dorothy J. Thompson, “Two Greek Texts on Skin from Hellenistic Bactria”, **Zeitschrift Für Papyrologie und Epigraphik**, Cilt: 159, 2007, s. 273-279. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/20191215>
- Cohen, Getzel M. “‘Katoikiai, Katoikoi’ and Macedonians in Asia Minor”, **Ancient Society**, Cilt: 22, 1991, s. 41-50. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/44079452>.
- Cohen, Getzel M. **The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India**, University of California Press, Berkeley, 2013.
- Collins, Andrew W. “The Persian Royal Tent and Ceremonial of Alexander the Great”, **The Classical Quarterly**, Cilt: 67, Sayı: 1, 2017, s. 71-76. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/26292405>

- Coşkun, Altay “Laodike I, Berenike Phernophoros, Dynastic Murders, and the Outbreak of the Third Syrian War (253-246 BC)”, **Seleukid Royal Women**, Eds. A. Coşkun, A. McAuley, Stuttgart, 2016, s. 107-135.
- Coşkun, Altay “The War of Brothers, the Third Syrian War, and the Battle of Ankyra (246-241 BC): A Re-Appraisal”, **The Seleukid Empire 281-222 BC: War Within the Family**, Ed. K. Erickson, Classical Press of Wales, 2018, s. 197-252. DOI: 10.2307/j.ctvb93898.13
- Cribb-Herrmann Joe Cribb ve Georgina Herrmann (eds.), **After Alexander: Central Asia before Islam**, Oxford University Press, Londra, 2007.
- Curtis, John “The Oxus Treasure and Ancient Bactria”, **Bulletin of the Miho Museum**, Cilt: 5, 2005, s. 37-54.
- Dandamayev, M. A. “Media and Achaemenid Iran”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 35-65.
- Dani, Ahmad H. “Alexander’s Campaign in Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 67-88.
- Droysen, Johann G. **Büyük İskender Tarihi**, çev. B. K. Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dupree, Louis **Afganistan**, Princeton University Press, New Jersey, 1980.
- Durmuş, İlhami **İskitler (Sakalar)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- Durmuş, İlhami “Kazakistan’da Sakalar”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2019, s. 185-196.
- Dyakonov, Mikhail M. **У истоков древней культуры Таджикистана** [Tacikistan’ın Antik Kültürünün Kökenlerinde], Digital Central Asian Archaeology. Erişim tarihi: 4 Ocak 2023. <https://mail.dcaa.hosting.nyu.edu/items/show/1193>

- Engels, David “Iranian Identity and Seleukid Allegiance: Vahbarz, the Frataraka and Early Arsakid Coinage”, **The Seleukid Empire, 281-222 BC**, Ed. K. Erickson, Classical Press of Wales, s. 173-196. DOI: 10.2307/j.ctvb93898.12
- Erickson, Kyle (ed.) **The Seleukid Empire 281-222 BC: War Within the Family**, Classical Press of Wales, Swansea, 2018.
- Falk, Harry “The Five Yabghus of the Yuezhi”, **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 28, 2014, s. 1-43. <http://www.jstor.org/stable/45154815>.
- Fouache ve diğeri Eric Fouache, Lucie Cez, Valérie Andrieu-Ponel, Rocco Rante, “Environmental changes in Bactria and Sogdiana (Central Asia, Afghanistan, and Uzbekistan) from the Neolithic to the Late Bronze Age”, **The World of the Oxus Civilization**, Eds. B. Lyonnet, N. Dubova, Routledge, Londra, 2020, s. 82-109.
- Francfort, Henri-Paul “Une idole protohistorique d’Ai Khanoum hellénistique (Bactriane, Afghanistan)”, **De Samarcande à Istanbul: étapes orientales**, Ed. V. Schlitz, CNRS, Paris, 2015, s. 41-51.
- Francfort, Henri-Paul “Iran and Central Asia: The Grand’Route of Khorasan (Great Khorasan Road) During the Third Millennium BC and the ‘Dark Stone’ Artefacts”, **The Iranian Plateau During the Bronze Age: Development of Urbanisation, Production and Trade**, Eds. J. Meyer, E. Vila, M. Mashkour, 2020, s. 247-266.
- Fraser, Peter M. **Cities of Alexander the Great**, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Frye, Richard N. **The History of Ancient Iran**, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1984.
- Frye, Richard N. **The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion**, Markus Wiener, Princeton, 1998.
- Gaca, Kathy L. “The Andrapodizing of War Captives in Greek Historical Memory”, **Transactions of the American Philological Association**, Cilt: 140, Sayı: 1, 2010, s. 117-161.

- Gardin-Gentelle Jean-Claude Gardin ve Pierre Gentelle, “L’exploitation Du Sol en Bactriane Antique”, **Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient**, Cilt: 66, 1979, s. 1-29. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/43732198>
- Gershevitch, Ilya “Bactrian Literature”, **The Cambridge History of Iran**, Cilt: 3 (2), Ed E. Yarshater, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s. 1250-1258.
- Gholami, Saloumeh **Selected Features of Bactrian Grammar**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2014. DOI: 10.2307/j.ctvc2rmb5
- Ghosh, Suchandra “From the Oxus to the Indus: Religion and Politics of the Bactrian and Indo-Greek Rulers”, **The Complex Heritage of Early India**, Ed. D. N. Jha, Manohar, Yeni Delhi, 2014, s. 373-389.
- Ghosh, Suchandra “Representation of Greek Gods/Goddesses in Graeco-Bactrian and Indo-Greek Visual Culture”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 570-579.
- Glenn, Simon “Heliocles and Laodice of Bactria: A Reconsideration”, **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 174, 2014, s. 45-59. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/44710182>
- Glenn, Simon **Royal Coinage in Hellenistic Bactria: A Die Study of Coins from Euthydemus I to Antimachus I**, Doktora Tezi, University of Oxford, 2015.
- Glenn, Simon **Money and Power in Hellenistic Bactria: Euthydemus I to Antimachus I**, American Numismatic Society, New York, 2020.
- Glover, Richard “The Elephant in Ancient War”, **The Classical Journal**, Cilt: 39, Sayı: 5, 1944, s. 257-69. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/3292417>
- Grainger, John D. **The Syrian Wars**, Brill, Boston, 2010.
- Grainger, John D. **The Rise of the Seleukid Empire (323-223 BC): Seleukos I to Seleukos III**, Pen & Sword, South Yorkshire, 2014.

- Grenet, Frantz “An Archaeologist’s Approach to Avestan Geography”, **Birth of the Persian Empire**, Eds. V. S. Curtis ve S. Stewart, I. B. Tauris, Londra, 2005, s. 29-51.
- Grenet, Frantz “Zarathustra’s Time and Homeland Geographical Perspectives”, **The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism**, Ed. M. Stausberg ve diğerleri, Wiley-Blackwell, 2015, s. 21-29.
- Griffith, Guy T. **The Mercenaries of the Hellenistic World**, Cambridge University Press, Cambridge, 1935.
- Halkias, Georgios T. “When the Greeks Converted the Buddha: Asymmetrical Transfers of Knowledge in Indo-Greek Cultures”, **Religions and Trade**, Eds. P. Wick ve V. Rabens, Brill, Boston, 2014, s. 65-116.
- Hammond, Nicholas G. L. “The Branchidae at Didyma and in Sogdiana”, **The Classical Quarterly**, Cilt: 48, Sayı: 2, 1998, s. 339-344. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/639826>
- Hammond, Nicholas G. L. “Alexander’s Newly-founded Cities”, **Greek, Roman, and Byzantine Studies (GRBS)**, Cilt: 39, 1998, s. 243-269.
- Harmatta ve diğerleri János Harmatta, B. N. Puri ve G. F. Etemadi (eds.), **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, UNESCO, Paris, 1994.
- Harmatta ve diğerleri János Harmatta, B. N. Puri, L. Lelekov ve D. C. Sircar, “Religions in the Kushan Empire”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 305-322.
- Heckel, Waldemar “Notes on Alexander in Central Asia”, **The Ancient History Bulletin**, Cilt: 35, Sayı: 1-2, 2021, s. 56-73.
- Herrmann, Georgina “Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade”, **Iraq**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1968, s. 21-57. DOI: 10.2307/4199836
- Hirth, Friedrich “The Story of Chang K’ién, China’s Pioneer in Western Asia”, **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 37, 1917, s. 89-152. DOI: 10.2307/592911.

- Hollis, Adrian S. “Laodice Mother of Eucratides of Bactria”, **Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik**, Cilt: 110, 1996, s. 161-164. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/20189683>
- Holt, Frank L. “The Euthydemid Coinage of Bactria: Further Hoard Evidence from Aï Khanoum”, **Revue Numismatique**, Cilt: 23, 1981, s. 7-44.
- Holt, Frank L. “The So-Called Pedigree Coins of the Bactrian Greeks”, **Ancient Coins of the Graeco-Roman World: The Nickle Numismatic Papers**, Eds. W. Heckel, R. Sullivan, Waterloo, 1984, s. 69-85.
- Holt, Frank L. **Alexander the Great and Bactria**, E. J. Brill, Leiden, 1988.
- Holt, Frank L. **Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria**, University of California Press, Berkeley, 1999.
- Holt, Frank L. “Did King Euthydemus II Really Exist?”, **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 160, 2000, s. 81-91. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42668261>
- Holt, Frank L. **Lost World of the Golden King: In Search of Ancient Afghanistan**, University of California Press, Berkeley, 2012.
- Houghton-Moore Arthur Houghton ve Wayne Moore, “Some Early Far Northeastern Seleucid Mints”, **American Numismatic Society**, Cilt: 29, 1984, s. 1-9.
- Huxley, George. “Sogdian Tanais in Aristobulus”, **The Bulletin of the American Society of Papyrologists**, Cilt: 22, Sayı: 1/4, 1985, s. 117-21.
- Ikromov, Nozim M. “Is Bactria the Kingdom or the Kavian?”, **EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2020, s. 255-258.
- Jacobs, Bruno “Achaemenid Satrapies”, **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2011, Erişim tarihi: 20 Şubat 2023. <http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-satrapies>

- Jacobs-Rollinger Bruno Jacobs ve Robert Rollinger (eds.), **A Companion to the Achaemenid Persian Empire** Cilt:1-2, John Wiley & Sons, Haboken, 2021.
- Jakobsson, Jens “Indo-Greek Chronology c.200-145 BCE”, **Journal of Oriental Numismatic Society**, Cilt: 198, 2009, s. 8-12.
- Jakobsson, Jens “Antiochus Nicator, the Third King of Bactria?”, **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 170, 2010, s. 17-33. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42678880>
- Jakobsson, Jens “The Identity of Eucratides and the Fall of Ai Khanoum”, **Journal of Oriental Numismatic Society**, Cilt: 220, 2014, s. 23-26.
- Jakobsson, Jens. “Dating Bactria’s Independence to 246/5 BC?”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 499-509.
- Jansari, Sushma. “The Sophytes Coins: From the Punjab to Bactria and Back Again”, **The Numismatic Chronicle (1966-)**, Cilt: 178, 2018, s. 71-98.
- Jha, Dwijendra N. **The Complex Heritage of Early India**, Manohar, Yeni Delhi, 2014.
- Karttunen, Klaus **India in Early Greek Literature**, Finnish Oriental Society, Studia Orientalia, Cilt: 65, 1989.
- Karttunen, Klaus **Yonas and Yavanas in Indian Literature**, Finnish Oriental Society, Helsinki, Studia Orientalia, Cilt: 116, 2015.
- Kaya, M. Ali **Anadolu’da Galatlar ve Galatya Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2000.
- Kaya, M. Ali “Büyük İskender’in Halefleri (Diadokhoi): Savaş ve Siyaset (İÖ 323-306)”, **Ömer Çapar’a Armağan**, Eds. T. Yiğit, M. Ali Kaya, A. Sina, Ankara, 2012, s. 177-202.
- Kaya, M. Ali **Ege ve Eski Yunan Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

- Kaya, M. Ali **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi II: Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti Dönemi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kaya, M. Ali “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, **Cedrus**, Cilt: 6, 2018, s. 159-179. DOI: 10.13113/CEDRUS.201807
- Kaya, M. Ali **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.
- Kaya, M. Ali. **İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kaya, M. Ali **Ege ve Eski Yunan Tarihi II: Klasik ve Hellenistik Çağlar**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2022.
- Kaya-Yazgı M. Ali Kaya ve Aytun Yazgı, “Dareios’un İskit Seferi Nedeni Tarihi ve Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, **Cedrus**, Cilt: 9, 2021, s. 131-150.
- Kerr, Sam “The Domain of Zarathushtra”, Cilt: 8, Sayı: 3, **FEZANA Journal**, Sonbahar 1995, s. 30-31.
- Khettry, Sarita “Buddhism of the North-West and the Milinda-Panha”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 68, 2007, s. 105-111. <http://www.jstor.org/stable/44147821>
- Khozhanियazov, Gairatdin “Long Walls in Ancient Chorasmia and Central Asia”, **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, Cilt: 24 Sayı: 1-2, 2018, s. 197-216.
- Kingsmill, Thomas W. “The Intercourse of China with Eastern Turkestan and the Adjacent Countries in the Second Century B.C.” **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1882, s. 74-104. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25196915>
- Kosambi, Damodar D. “Notes on the Kandahar Edict of Asoka”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1959, s. 204-6. DOI: 10.2307/3596020

- Kraay, Colin N. “Greek Coinage and War”, **Ancient Coins of the Graeco-Roman World: The Nickle Numismatic Papers**, eds. W. Heckel, R. Sullivan, Waterloo, 1984, s. 3-18.
- Kropotkin, Prince “The Old Beds of the Amu-Daria”, **The Geographical Journal**, Cilt: 12, Sayı: 3, 1898, s. 306-310. DOI: 10.2307/1774317
- Kuhrt, Amélie **Eski Çağ’da Yakınoğu (M.Ö. 3000-330)**, Cilt: II, çev. D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kuhrt, Amélie **The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period**, Routledge, New York, 2007. DOI: 10.4324/9780203607749
- Kuhrt ve Sherwin-White Amélie Kuhrt ve Susan Sherwin-White (eds.), **Hellenism in the East: The Interaction of Greek and non-Greek Civilizations from Syria to Central Asia after Alexander**, Duckworth, Londra, 1987.
- Kuhrt ve Sherwin-White Amélie Kuhrt ve Susan Sherwin-White, **From Samarkand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire**, University of California Press, Berkeley, 1993.
- Kuzmina, Elena E. “The ‘Bactrian Mirage’ and the Archaeological Reality On the Problem of the Formation of North Bactrian Culture”, **East and West**, Cilt: 26, Sayı: 1/2, 1976, s. 111-31. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/29756230>
- Lal, Shyam B. “Yavanas in the Ancient Indian Inscriptions”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 65, 2004, s. 1115-20.
- Lendering, Jona “Alexandria in Margiana”, **Livius**, 2006. <https://www.livius.org/articles/place/alexandria-in-margiana/>
- Leriche, Pierre “Aï Khanoum: Un Rempart Hellénistique en Asie Centrale”, **Revue Archéologique**, Sayı: 2, 1974, s. 231-70. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41744424>

- Leriche, Pierre “Bactria, Land of a Thousand Cities”, **After Alexander: Central Asia before Islam**, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, s. 121-53.
- Lerner, Jeffrey D. “A Graeco-Sogdian Mint of Euthydemus”, **Revue Numismatique**, Cilt: 151, 1996, s. 77-94. DOI: 10.3406/numi.1996.2085
- Lerner, Jeffrey D. **The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau**, Steiner, Stuttgart, 1999.
- Lerner, Jeffrey D. “Correcting the Early History of Ay Kanom”, **Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan**, Cilt: 35, 2003, s. 373- 410.
- Lerner, Jeffrey D. “Mithradates I and the Parthian Archer”, **Arsacids, Romans, and Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire**, Eds. J. M. Schlude, B. B. Rubin, Oxbow, Oxford, 2017, s. 1-24.
- Lerner, Judith “The Horses of the Ancient Persian Empire at Persepolis”, **Antiquity**, Cilt: 53, Sayı: 207, 1979, s. 44-7. DOI: 10.1017/S0003598X00042010
- Levi, Scott “Turks and Tajiks in Central Asian History”, **Everyday Life in Central Asia: Past and Present**, Eds. J. Sahadeo ve R. Zanca, Indiana University Press, Indianapolis, 2007, s. 15-32.
- Lewis, Robert A. “Early Irrigation in West Turkestan”, **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt: 56, Sayı: 3, 1966, s. 467-91. <http://www.jstor.org/stable/2561780>
- Librado ve diğerleri Pablo Librado, Naveed Khan, Antonie Fagas ve diğerleri, “The Origins and Spread of Domestic Horses from the Western Eurasian Steppes” **Nature**, Cilt: 598, 2021, s. 634-640. DOI: 10.1038/s41586-021-04018-9
- Liu, Xinru “A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and Islam”, **Journal of World History**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2011, s. 55-81.
- Lubotsky, Alexander “What Language Was Spoken by the People of the Bactria-Margiana Archaeological Complex?”, **At the**

- Shores of the Sky**", Brill, Boston, 2020, s. 5-11.
DOI: 10.1163/9789004438200_003
- Luneau, Élise "Transfers and Interactions between North and South in Central Asia during the Bronze Age", **Interaction in the Himalayas and Central Asia: Process of Transfer, Translation and Transformation in Art, Archaeology, Religion and Polity**, Eds. E. Allinger ve diğerleri, Austrian Academy of Sciences Press, 2017, s. 13-28.
DOI: 10.2307/j.ctt1pv891n.5
- Luneau, Élise "Climate Change and the Rise and Fall of the Oxus Civilization in Southern Central Asia", **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Eds. L. Yang ve diğerleri, Springer Cham, 2019, s. 275-299, DOI: 10.1007/978-3-030-00728-7_14
- Lurje, Pavel "Sogdiana i. The Name SOGD", **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2017, Erişim tarihi: 10 Şubat 2023.
<http://www.iranicaonline.org/articles/sogdiana-name>
- Lurje, Pavel "Sogdiana ii. Historical Geography", **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2017, Erişim tarihi: 10 Şubat 2023.
<http://www.iranicaonline.org/articles/sogdiana-historical-geography>
- Lyonnet, Bertille "Les Grecs, Les Nomades et l'indépendance de La Sogdiane, d'après l'occupation Comparée d'Aï Khanoum et de Marakanda Au Cours Des Derniers Siècles Avant Notre Ère", **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 12, 1998, s. 141-59. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24049100>
- Lyonnet, Bertille "Sogdiana", **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 313-34.
- Lyonnet-Dubova Bertille Lyonnet ve Nadezhda Dubova, "Questioning the Oxus Civilization or Bactria-Margiana Archaeological Culture (BMAC): An Overview", **The World of the Oxus Civilization**, Routledge, Londra, 2021, s. 7-65.

- MacDonald, George “The Hellenic Kingdoms of Syria, Bactria and Parthia”, **Cambridge History of India**, Cilt: 1, Ed. E. J. Rapson, Cambridge University Press, Londra, 1922, s. 427-466.
- Mairs, Rachel **The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey**, BAR, Oxford, 2011.
- Mairs, Rachel “The ‘Temple With Indented Niches’ at Ai Khanoum Ethnic and Civic Identity in Hellenistic Bactria”, **Cults, Creeds and Identities in the Greek City After the Classical Age**, Eds. R. Alston ve diğerleri, Peeters, Paris, 2013, s. 85-117.
- Mairs, Rachel “The Reception of T. S. Bayer’s *Historia Regni Graecorum Bactriani* (1738)”, **Anabasis: Studia Classica et Orientalia**, Cilt: 4, 2014, s. 255-262.
- Mairs, Rachel **The Hellenistic Far East: Archaeology, Language, and Identity in Greek Central Asia**, University of California Press, Oakland, 2014.
- Mairs, Rachel “Achaemenid Ai Khanoum”, **Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan**, Cilt: 46, 2014.
- Mairs, Rachel (ed.) **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Routledge, New York, 2021.
- Mansel, Arif M. **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Mantellini, Simone “Irrigation Systems in Samarkand”, **Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures**, Ed. H. Selin, Springer, Dordrecht, 2016, s. 2370-83. DOI: 10.1007/978-94-007-7747-7_9925
- Marcinkiewicz-Joseph Frances Ann Marcinkiewicz-Joseph, **Demetrius I of Bactria: An Analysis of Hellenistic Royal Power Through Numismatic Evidence** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Houston, 2016. <http://hdl.handle.net/10657/1491>
- Mark, Joshua J. “Zarathustra”, **World History Encyclopedia**, 2020, Erişim tarihi: 25 Şubat 2023. <https://www.worldhistory.org/zoroaster>

- Martinez-Sève, Laurianne “The Spatial Organization of Ai Khanoum, a Greek City in Afghanistan”, **American Journal of Archaeology**, Cilt: 118, Sayı: 2, 2014, s. 267-283. DOI: 10.3764/aja.118.2.0267
- Martinez-Sève, Laurianne “Ai Khanoum and Greek Domination in Central Asia”, **Central Asia and Iran: Greeks, Parthians, Kushans and Sasanians**, Ed. E. Dąbrowa, Jagiellonian University Press, 2015, s. 17-46.
- Martinez-Sève, Laurianne “Les Operations d’Antiochos III en Bactriane-Sogdiane: L’apport de la Documentation Archéologique”, **Antiochos III et l’Orient**, Eds. C. Feyel, L. Graslin-Thomé, Nancy, 2017, s. 271-302.
- Mayor, Federico “Preface”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: I, Eds. A. H. Dani, V. M. Masson, UNESCO, Paris, 1993, s. 7.
- McLaughlin, Raoul **The Roman Empire and the Indian Ocean: The Ancient World Economy and the Kingdoms of Africa, Arabia and India**, Pen & Sword, South Yorkshire, 2014.
- Mızrak, Egemen Ç. “Yüeh-Chih’lerin Kökenleri ve Göç Süreçleri”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 19, 2014, s. 371-404. DOI: 10.14225/Joh588
- Morris, Lauren “Economic Development under the Greek Kingdoms of Central Asia to the Kushan Empire: Empire, Migration, and Monasteries”, **Handbook of Ancient Afro-Eurasian Economies**, Cilt 2, (Local, Regional, and Imperial Economies), ed. S. Reden, De Gruyter, Boston, 2022, s. 695-744. DOI: 10.1515/9783110607642-021
- Mukhamedjanov, A. R. “Economy and Social System in Central Asia in the Kushan Age”, **History of Civilizations of Central Asia**, Cilt: 2, Eds. Harmatta ve diğerleri, UNESCO, Paris, 1994, s. 265-290.
- Musti, Domenico “Syria and the East”, **The Cambridge Ancient History**, Cilt: 7/1, Eds. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W.

- Frederiksen, R. M. Ogilvie, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, s. 175-220.
- Narain, Awadh K. **The Indo-Greeks**, Oxford University Press, Londra, 1957.
- Narain, Awadh K. “Indo-Europeans in Inner Asia”, **The Cambridge History of Inner Asia**, Ed. D. Sinor, Cambridge University Press, New York, 1990, s. 151-176.
- Nawotka, Krzysztof “Apollo, the Tutelary God of the Seleucids, and Demodamas of Miletus”, **The Power of Individual and Community in Ancient Athens and Beyond**, Eds. Z. Archibald, J. Haywood, The Classical Press of Wales, 2018, s. 261-284. DOI: 10.2307/j.ctvd58rm4.13
- Nikonorov, Valerii P. **The Armies of Bactria, 700 BC - 450 AD**, Cilt: 1, Montvert, Cheshire, 1997.
- Olbrycht, Marek Jan “Some Remarks on the Rivers of Central Asia in Antiquity”, **Gaudeamus igitur. Sbornik statey k 60-letiyu A.V. Podosinova**, Eds. T. Jackson ve diğeri, Moskova 2010, s. 302-309.
- Olbrycht, Marek Jan **Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic, and Central Asian History**, Brill, Boston, 2021.
- Olmstead, Albert T. **History of the Persian Empire**, The University of Chicago Press, Chicago, 1948.
- Overtoom, Nikolaus L. **Reign of Arrows: The Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East**, Oxford University Press, New York, 2020.
- Ögel, Bahattin “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I: Yüe-Çi’ler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1-3, 1957, s. 247-278.
- Panchenko, Dmitri “The City of the Branchidae and the Question of Greek Contribution to the Intellectual History of India and China”, **Hyperboreus**, Cilt: 8, 2002, s. 244-55.

- Paranavitana, Senart **The Greeks and the Mauryas**, Lake House Investments Limited, Kolombo, 1971.
- Pichikyan, Igor R. “Rebirth of the Oxus Treasure: Second Part of the Oxus Treasure From the Miho Museum Collection”, **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, çev. K. J. Southamton, Cilt: 4, Sayı: 4, 1998, s. 306-383. DOI: 10.1163/157005797X00126
- Pichikyan-Litvinsky Igor R. Pichikyan ve Boris A. Litvinsky, “The Temple of the Oxus”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 2, 1981, s. 133-67. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25211242>
- Pichikyan-Litvinsky Igor R. Pichikyan ve Boris A. Litvinsky, “From the Throne of Stone: A Treasure-Trove of Greco-Bactrian Art”, **The UNESCO Courier**, Cilt: 38, Sayı: 7, Temmuz 1985, s. 28-31.
- Pomeroy ve diğerleri Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein ve Walter Donlan, **A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society, and Culture**, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Попов, Artem A. “Эллинистические традиции в греко-бактрийской армии” (Hellenistic Traditions in Greco-Bactrian Army), **Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul’tury**, Cilt: 39, Sayı: 2, 2019, s. 40-45. DOI: 10.30725/2619-0303-2019-2-40-45
- Rapin, Claude “Greeks in Afghanistan: Aï Khanum”, **Greek Colonists and Native Populations**, Ed. J-P. Descoedres, Clarendon, Oxford, 1990, s. 329-42.
- Rapin, Claude “L’Afghanistan et l’Asie centrale dans la géographie mythique des historiens d’Alexandre et dans la toponymie des géographes gréco-romains. Notes sur la route d’Herat à Begram”, **Afghanistan Ancien Carrefour Entre l’Est et l’Ouest**, Eds. O. Bopearachchi, M-F. Boussac, Brepols, 2005, s. 143-172.
- Rapin, Claude “Nomads and the Shaping of Central Asia: From the Early Iron Age to the Kushan Period”, **After Alexander:**

- Central Asia before Islam**, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, s. 28-72. DOI: 10.5871/bacad/9780197263846.003.0003
- Rapin, Claude “On the Way to Roxane: The Route of Alexander the Great in Bactria and Sogdiana (328-327 BC)”, **Zwischen Ost und West. Neue Forschungen zum antiken Zentralasien, Archäologie in Iran und Turan 14**, Eds. S. Hansen, G. Lindström ve diğerleri, Philipp von Zabern, Mainz, 2013, s. 43-82.
- Rapin, Claude “On the way to Roxane 2: Satraps and hyparchs between Bactra and Zariaspa-Maracanda”, **A Millennium of History: The Iron Age in Southern Central Asia (2nd and 1st Millennia BC)**, Archäologie in Iran und Turan, Cilt: 17, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 2018, s. 257-298.
- Rapin-Grenet Claude Rapin ve Frantz Grenet, “Alexander, Ai Khanum, Termez: Remarks on the Spring Campaign of on the Spring Campaign of 328”, **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 12, 1998, s. 79-89.
- Rapin-Gorshenina Claude Rapin ve Svetlana Gorshenina, “Samarkand, Marakanda, Zariaspa, la lente formation d’équivalences toponymiques”, **De Samarcande à Istanbul: étapes orientales**, Ed. V. Schiltz, CNRS, Paris, 2015, s. 113-116.
- Rapoport, Yuri A. “Chorasmia, I. Archeology and Pre-Islamic History”, **Encyclopædia Iranica**, Cilt: 5 (5), 1991, s. 511-516. <http://www.iranicaonline.org/articles/chorasmia-i>
- Rawlinson, Hugh G. **Bactria: From the Earliest Times to the Extinction of Bactrio-Greek Rule in the Punjab**, The Times of India Office, Bombay, 1909.
- Rawlinson, Hugh G. **Bactria: The History of a Forgotten Empire**, Probsthain & Co., Londra, 1912.
- Ray, Himanshu P. “Trade Networks in North-West India and Bactria: The Material Record of Indo-Greek Contact”, **The Complex Heritage of Early India**, Ed. D. N. Jha, Manohar, Yeni Delhi, 2014, s. 347-372.

- Rollinger, Robert “From Assurbanipal to Cambyses”, **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 1, Eds. B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, s. 365-88.
- Thapar, Romilla **Asoka and the Decline of the Mauryas**, Oxford University Press, Londra, 1997.
- Rostovtzeff, Michael I. **The Social and Economic History of the Hellenistic World**, Cilt: 1, Clarendon Press, Oxford, 1941.
- Rtveladze, Edvard V. “La Circulation Monétaire au Nord de l’Oxus à L’Époque Gréco-Bactrienne”, çev. Fussman Gérard, **Revue Numismatique**, Cilt: 26, 1984, s. 61-76. DOI : 10.3406/numi.1984.1852
- Rtveladze, Edvard V. “Parthia and Bactria”, **In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asian Archaeology in Antiquity**, Ed. A. Invernizzi, Le Lettere, Floransa, 1995, s. 181-190.
- Rtveladze, Edvard V. **Великий индийский путь: Из истории важнейших торговых дорог Евразии** [The Great Indian Road: From the History of the Most Important Trade Routes of Eurasia], Nestor-Historia, St. Petersburg, 2012.
- Rtveladze, Edvard V. **кампыртепа - александрия оксианская: город-крепость на берегу окса в эллинистическое и постэллинистическое время (конец IV в. до н.э. - I в. до н.э.)** [Kampirtepe - Alexandria Oksiana: Hellenistik ve Hellenistik Sonrası Dönemlerde Oksos’taki Şehir ve Kale (MÖ 4. Yüzyılın Sonlarından 1. Yüzyıla Kadar)], *Materialy Tokharistanskoy Èkspedicii, Arkheologicheskie issledovaniya Kampyrtepa*, Cilt: 10, San’at Yayın Evi, Taşkent, 2017.
- Sala, Renato “Quantitative Evaluation of the Impact on Aral Sea Levels by Anthropogenic Water Withdrawal and Syr Darya Course Diversion During the Medieval Period (1.0-0.8 ka BP)”, **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Eds. L. Yang ve diğerleri, Springer Cham, 2019, s. 95-121, DOI: 10.1007/978-3-030-00728-7_5

- Sarikaya, Sevgi “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, **Cedrus**, Cilt: 4, 2016, s. 75-90. DOI: 10.13113/CEDRUS/201606
- Sarianidi, Victor I. “The Golden Hoard of Bactria”, **National Geographic**, Cilt: 177, Sayı: 3, Mart 1990, s. 50-75.
- Schiltz, Veronique (ed.) **De Samarcande à Istanbul: étapes orientales - Hommages à Pierre Chuvin - II**, CNRS, Paris, 2015.
- Schippmann, Klaus “Arsacids II. The Arsacid Dynasty”, **Encyclopaedia Iranica**, Cilt: II (5), s. 525-536, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023. <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>
- Schlumberger, Daniel “Rapport sur une mission en Afghanistan”, **Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres**, Cilt: 90, Sayı: 2, 1946, s. 169-177.
- Schlumberger, Daniel “La Prospection Archeologique de Bactres (Printemps 1947) Rapport Sommaire” **Syria**, Cilt: 26, Sayı: 3/4, 1949, s. 173-90. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/4390110>
- Schmitt, Rüdiger “Haumavargā”, **Encyclopædia Iranica** (Online Edition), 2003, Erişim tarihi: 17 Ocak 2023. <http://www.iranicaonline.org/articles/haumavarga>
- Scott, David A. “Zoroastrian Traces along the Upper Amu Darya (Oxus)”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Sayı: 2, 1984, s. 217-28. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25211708>
- Scott, David A. “Ashokan Missionary Expansion of Buddhism Among the Greeks (In N.W. India, Bactria and the Levant)”, **Religion**, Cilt: 15, Sayı: 2, 1985, s. 131-141. DOI: 10.1016/S0048-721X(85)80007-5
- Sekunda, Nicholas “Land Forces”, **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Eds. P. Sabin ve diğerleri, Cilt: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 325-357.
- Shahbazi, A. Shapur “Goštāsp”, **Encyclopædia Iranica**, Cilt: 11 (2), 2002, s. 171-176. Erişim tarihi: 27 Şubat 2023. <https://iranicaonline.org/articles/gostasp>

- Shannon, Avram R. “The Achaemenid Kings and the Worship of Ahura Mazda: Proto-Zoroastrianism in the Persian Empire”, **Studia Antiqua**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2007, s. 79-85.
- Sims-Williams, Nicholas “Ancient Afghanistan and Its Invaders: Linguistic Evidence from the Bactrian Documents and Inscriptions”, **Indo-Iranian Languages and Peoples**, Ed. N. Sims-Williams, Proceedings of the British Academy, London, 2003, s. 225-242.
- Smirnova, Nataliya M. “On Finds of Hellenistic Coins in Turkmenistan”, **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia**, Cilt: 3, Sayı: 2-3, Brill, 1997, s. 260-285. DOI: 10.1163/157005796x00163
- Smith, William (ed.) **Dictionary of Greek and Roman Geography**, Cilt: 2, Walton & Maberly, Londra, 1854.
- Srinivasan, Doris M. **Many Heads, Arms and Eyes: Origin, Meaning and Form of Multiplicity in Indian Art**, Brill, New York, 1997.
- Stančo, Ladislav “Southern Uzbekistan”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 249-285.
- Stark, Sören “The Iranian East”, **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 1, Eds B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, s. 695-709. DOI: 10.1002/9781119071860.ch51
- Stark, Sören “Central Asia and the Steppe”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 78-105.
- Stavisky, Boris Y. **Кушанская Бактрия: Проблемы истории и культуры** [Kuşan Baktriası: Tarih ve Kültür Sorunları], Наука Главная редакция восточной литературы, Moskova, 1977.
- Stride, Sebastian “Regions and Territories in Southern Central Asia: What the Surkhan Darya Province tells us about Bactria”, **After Alexander: Central Asia before Islam**, Eds. J. Cribb, G. Herrmann, Oxford University Press, Londra, 2007, s. 99-117.

- Tao, Jonathan “Heavenly Horses of Bactria: The Creation of the Silk Road”, **Emory Journal of Asian Studies**, 2019, s. 1-23.
- Tarn, William W. “Patrocles and the Oxo-Caspian Trade Route”, **JHS**, Cilt: 21, 1901, s. 10-29. DOI: 10.2307/623862
- Tarn, William W. “The Massacre of the Branchidae”, **The Classical Review**, Cilt: 36, Sayı: 3-4, 1922, s. 63-66. DOI: 10.1017/S0009840X00016103
- Tarn, William W. **Hellenistic Military and Naval Developments**, Cambridge University Press, Londra, 1930.
- Tarn, William W. **The Greeks in Bactria and India**, Cambridge University Press, Londra, 1938.
- Tarn, William W. “Two Notes on Seleucid History: 1. Seleucus’ 500 Elephants, 2. Tarmita”, **JHS**, Cilt: 60, 1940, s. 84-94. DOI: 10.2307/626263
- Tarn, William W. “Demetrius in Sind”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cilt: 2, 1940, s. 179-93. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25221638>
- Tarn, William W. **Alexander the Great II: Sources and Studies**, Cambridge University Press, Londra, 1948.
- Tarn, William W. **Hellenistic Civilisation**, Baskı: 3 (rev. G. T. Griffith), Meridian Books, The World Publishing Company, New York, 1964.
- Taylor, Lily R. “The ‘Proskynesis’ and the Hellenistic Ruler Cult”, **JHS**, Cilt: 47, 1927, s. 53-62. DOI: 10.2307/625252
- Taylor, Lloyd W. H. “Birds of Feather, Brothers in Arms: The Coinage of Andragoras and Sophytes”, **American Journal of Numismatics (1989-)**, Cilt: 31, 2019, s. 21-80. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/27095027>
- Tripathi, Rama S. **History of Ancient India**, Nand Kishore & Bros, Benares, 1942.
- Tuplin, Christopher “The Administration of the Achaemenid Empire”, **Coinage and Administration in the Athenian and**

- Persian Empires**, Ed. I. Carradice, BAR, Oxford, 1987, s. 109-166.
- van Oppen, Branko “Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art” **Arts, Cilt: 8, Sayı: 4, 2019, s. 160-196.** DOI: 10.3390/arts8040160
- Vinogradova-Lombardo Natalia M. Vinogradova ve Giovanna Lombardo, “Farming Sites of the Late Bronze and Early Iron Ages in Southern Tajikistan”, **East and West**, Cilt: 52, Sayı: 1/4, 2002, s. 71-125. <http://www.jstor.org/stable/29757541>
- Walbank, Frank W. **A Historical Commentary on Polybius**, Cilt: 2, Clarendon Press, Oxford, 1967.
- Wheatley, Pat “Antigonus Monophthalmus in Babylonia, 310-308 B. C.”, **Journal of Near Eastern Studies**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 39-47. <http://www.jstor.org/stable/546060>
- Wick-Rabens Peter Wick ve Volker Rabens (eds.), **Religions and Trade: Religious Formation, Transformation and Cross-Cultural Exchange between East and West**. Brill, Boston, 2014.
- Wilson, L. M. “Demetrios II of Bactria and Hoards from Ai Khanoum”, **Oriental Numismatic Society Newsletter**, Sayı: 180, 2004, s. 12-13.
- Wilson-Assar L. Wilson ve G. R. Fahrad Assar, “Re-dating Eukratides I Relative to Mithradates I”, **Journal of the Oriental Numismatic Society**, Cilt: 191, 2007, s. 24-25.
- Wallace, Shane “Greek Culture in Afghanistan and India: Old Evidence and New Discoveries”, **Greece & Rome**, Cilt: 63, Sayı: 2, 2016, s. 205-226. <https://www.jstor.org/stable/26776786>
- Welwei-Ameling Karl-Wilhelm Welwei ve Walter Ameling, “Klerouchoi”, **Brill’s New Pauly**, Eds. H. Cancik ve H. Schneider, Brill Reference Online, 2006.
- Wenghofer, Richard “Rethinking the Relationship Between Hellenistic Baktria and the Seleukid Empire”, **The Seleukid Empire 281-222 BC**, Ed. K. Erickson, Classical Press of Wales, 2018, s. 151-172. DOI: 10.2307/j.ctvb93898.11

- Widemann, François “Civil Wars and Alliances in Bactria and North-Western India after the Usurpation of King Eucratides”, **East and West**, Cilt: 57, Sayı: 1/4, 2007, s. 9-28. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/29757721>
- Wiesehöfer, Josef “Deportations”, **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Cilt: 2, Eds. B. Jacobs ve R. Rollinger, 2021, s. 871-8. DOI: 10.1002/9781119071860.ch61
- Winkelman, Sylvia “‘Trading Religions’ From Bronze Age Iran to Bactria”, **Religions and Trade**, Eds. P. Wick ve V. Rabens, Brill, Boston, 2014, s. 199-230.
- Worthington, Ian **By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire**, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- Wu ve diğerleri Xin Wu, Naomi F. Miller ve Pam Crabtree, “Agro-Pastoral Strategies and Food Production on the Achaemenid Frontierin Central Asia: A Case Study of Kyzyltepa in Southern Uzbekistan”, **Iran**, Cilt: 53, 2015, s. 93-117.
- Yarshater, Ehsan (ed.) **The Cambridge History of Iran**, Cilt: 3 (1), Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Yang, Juping “Chinese Historical Sources and the Greeks in the Western Regions”, **The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World**, Ed. R. Mairs, Routledge, New York, 2021, s. 446-464.
- Yang ve diğerleri Liang E. Yang, Hans-Rudolf Bork, Xiuqi Fang ve Steffen Mischke (eds.), **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Springer Cham, 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-00728-7
- Yenne, Bill **Alexander the Great: Lessons from History’s Undefeated General**, St. Martin’s Press, New York, 2010.
- Yıldırım, Kürşat “Eski Türk Tarihçiliğinde Terim Meselesi I: Coğrafya Terimleri”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Cilt: 359, Kasım 2016, s. 49-54.

Yıldız, Dursun

“Orta Asya’da Uzaktan Kumandalı Bir Saatli Bomba: Su Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12 (1), 2021, s. 113-146.

EKLER

Ek-A Hellenistik Baktria Tarihi'nin Kronolojisi

Tarih	Olay	Baktria
336	İskender'in Tahta Çıkışı	Satrap Bessos
Mayıs 334 - 323	İskender'in Asya Seferi	Satrap Bessos
1 Ekim 331	Gaugamela Muharebesi	Satrap Bessos
329 - Mayıs 327	İskender'in Baktria ve Sogdiana'yı Fethi	Bessos (V. Artaks.)
Yaz 329	Aleksandreia Eskhate Kentinin Kuruluşu	Satrap Artabazos
Yaz 329 - 327	Sogdiana İsyanı	Satrap Artabazos
327 - 326	İskender'in Hindistan Seferi	Satrap Amyntas
327 - 326	Baktria'da Birinci Yunan Kolonici İsyanı	Satrap Amyntas
11 Haziran 323	Büyük İskender'in Ölümü	Satrap Amyntas?
323 - 322	Baktria'da İkinci Yunan Kolonici İsyanı	Satrap Amyntas?
323	Babil Toplantısı	Satrap Amyntas?
321 - 319	Birinci Halefler Savaşı	Satrap Philippos
321	Tripadeisos Toplantısı	Satrap Philippos
318	Doğu Satraplarının Peithon'u Yenmesi	Satrap Stasanor
318 - 315	İkinci Halefler Savaşı	Satrap Stasanor
317	Doğu Satraplarının Eumenes'e Katılması	Satrap Stasanor
316	Çandragupta'nın İndus Vadisi'ni İşgali	Satrap Stasanor?
314 - 311	Üçüncü Halefler Savaşı	Satrap Stasanor?
311 - 308	Babil (Antigonos-Seleukos) Savaşı	Satrap Stasanor?
308 - 306	Seleukos Nikator'un Doğu Seferi	Satrap Stasanor?
306 - 305	Seleukos-Maurya Savaşı	?
295 - 292	Orta Asya'da İskit Akınları	?
292 - 281	I. Antiokhos'un Ortak Hükümdarlık Dönemi	?

274 - 271	I. Suriye Savaşı	Satrap Diodotos?
273/2	Baktria Satrabı'nın 20 Fil Yollaması	Satrap Diodotos?
270/268	Galatya Seferi ve Filler Muharebesi	Satrap Diodotos?
2 Haziran 261	II. Antiokhos'un Tahta Çıkışı	Satrap Diodotos?
260 - 253	II. Suriye Savaşı	Satrap Diodotos?
~ 250	Parnların Etrak Vadisi'ne Yerleşmesi	Satrap Diodotos
~ 247	Arsakes'in Kral İlan Edilmesi	Satrap Diodotos
247 - 245	Parnların Parthia ve Margiana Akınları	Satrap Diodotos
246	II. Antiokhos'un Ölümü	Satrap Diodotos
246 - 241	III. Suriye Savaşı	Satrap Diodotos
246 - 242/1	Birinci Kardeşler Savaşı	Satrap Diodotos
Sonbahar 246	II. Ptolemaios'un Mezopotamya'yı İşgali	Satrap Diodotos
246/5	Ankyra Muharebesi	Satrap Diodotos
246/5	Baktria ve Parthia'nın Bağımsızlıkları	I. Diodotos
246 - 242	İskitlerin Baktria-Sogdiana İstilasası	I. Diodotos
245 - 242	Arsakes'in Parthia'yı İşgal Etmesi	I. Diodotos
240/239	II. Diodotos'un Tahta Çıkışı	I. Diodotos
~ 239 - 235	II. Seleukos'un Parthia Seferi	II. Diodotos
~ 235 - 230	Antiokhos Nikator'un Tahta Çıkışı	II. Diodotos
~ 225 - 221	Euthydemos'un Yönetimi Ele Geçirmesi	I. Antiokhos Nikator
212 - 205	III. Antiokhos'un Doğu Seferi	I. Euthydemos
208	Areios Muharebesi	I. Euthydemos
208 - 206	Baktra Kuşatması	I. Euthydemos
208 - 206	Saka İstilasası ve Sogdiana Krallığı'nın Kuruluşu	I. Euthydemos
~ 206 - 204	Sogdiana-Baktria Savaşı	I. Euthydemos
200 - 190	I. Demetrios'un Hindistan Fetihleri	I. Euthydemos

196 - 191	I. Demetrios'un Tahta Çıkışı	I. Euthydemos
190 - 170	II. Euthydemos, Agathokles, Pantaleon, I. Antimakhos, Apollodotos, II. Demetrios	I. Demetrios
170 - 165	I. Eukratides'in Tahta Çıkışı	II. Demetrios
155 - 150	Parth-Baktria Savaşı	I. Eukratides
150 - 145	Yavana-Baktria Savaşı	I. Eukratides
~ 145	I. Eukratides'in Öldürülmesi	I. Eukratides
145 - 130	I. Heliokles, II. Eukratides ve III. Diodotos Platon	I. Eukratides
138 - 126	Zhang Qian'ın Baktria Yolculuğu	II. Eukratides
132/1	Yüecilerin İli Vadisi'nden Kovulması	III. Diodotos ?
~ 130	Baktria Krallığı'nın Sona Ermesi	III. Diodotos ?
~ 130	Yüecilerin Kuzey Baktria'ya Yerleşmesi	Yerel Yöneticiler
~ 128	Zhang Qian'ın Baktra'ya Ulaşması	Yüeciler

Ek-B Baktria Krallığı Topraklarının Kronolojisi

Tarih / Bölge	Sogdiana	Areia Drangiane	Margiana	Kuzey Baktria	Güney Baktria	Arakhosia	Paropamisadai	Gandara	Pencap	İndus Vadisi'nin Doğusu	
330-323	Makedonya İmparatorluğu (Büyük İskender)									Magatha Krallığı	
323-316	Baktriya Satrabi	Stasanor, Strasandros	Amyntas, Philippos, Stasanor		Sibyrtios	Oksyartes	Taksiles	Poros, Eudamus	Maurya İmp. Çandragupta		
316-308							Maurya İmparatorluğu - Çandragupta				
308-305	I. Seleukos Nikator										
305-246	Seleukos İmparatorluğu										
246-239	Baktriya Krallığı - I. Diodotos					Maurya İmparatorluğu - Asoka (MÖ 268-232)					
239-221	Diodotus II, Antiokhos Nikator										
221-206	I. Euthydemos					Subhagasena / Sophagasenos		Maurya İmparatorluğu			
206-195	Sogdiana Krallığı	I. Euthydemos				I. Demetrios		Maurya İmparatorluğu			
195-185		I. Demetrios									
185-180		II. Euthydemos				Pantaleon, Agathokles		Şunga İmparatorluğu			
180-175		I. Antimakhos									
175-170		II. Demetrios				Agathokles, I. Apollodotos					
170-165		I. Eukratides									
165-160		I. Eukratides Megas					II. Antimakhos				
160-155											
155-150							I. Eukratides Megas		I. Menandros		
150-145							I. Eukratides Megas		Yavana Krallığı - I. Menandros Soter		
145-130	Parthlar					I. Heliokles II. Eukratides III. Diodotos		III. Demetrios			
130-120	Yueçi						Yueçi		I. Zoilos		Agathokleia

Ek-C Sikkeler

Sikke 1: Muhtemelen Sophytes adında bir satrap tarafından bastırılan sikke⁵⁹⁵

Sikke 2: Kral Antiokhos lejantlı altın sikke⁵⁹⁶

Sikke 3: I. Diodotos adına ölümünden sonra oğlunun darp ettirdiği *tetradrahmi*⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Arka yüz: ΣΩΦΥΤΟΥ; Triton XXII, nr. 445.

⁵⁹⁶ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ; Dr. Busso Peus Nachf, **Peus Auction 434**, Lot: 249, Frankfurt, 2023.

⁵⁹⁷ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΟΔΟΤΟΥ; Holt, **Thundering Zeus**, s. 225, nr. 8.

Sikke 4: II. Diodotos'a ait bir altın sikke⁵⁹⁸

Sikke 5: II. Diodotos'a ait bronz sikke⁵⁹⁹

Sikke 6: I. Euthydemos'a ait Bronz *dikhalkon*⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΟΔΟΤΟΥ; Triton XXVI, nr. 460.

⁵⁹⁹ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΟΔΟΤΟΥ; Roma Numismatics, Lot: 619.

⁶⁰⁰ CNG Electronic Auction 332, Lot: 107.

Sikke 7: I. Euthydemos'un genç halinin yer aldığı sikkeler⁶⁰¹

Sikke 8: I. Euthydemos'un yaşlı halinin yer aldığı sikkeler⁶⁰²

Sikke 9: Sogdiana Krallığı'nda basılan Euthydemos'un sikkelerinin bir imitasyonu⁶⁰³

Sikke 10: I. Demetrios'a ait sikkeler⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΘΥΔΗΜΟΥ; Triton XXVI, nr. 461; Triton XIV, nr. 420.

⁶⁰² Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΘΥΔΗΜΟΥ; Triton XXVI, nr. 462; CNG 123, nr. 338.

⁶⁰³ Leu Numismatik AG, Web Auction 25, Lot: 1255.

⁶⁰⁴ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ; Triton XXVI, nr. 463-464.

Sikke 11: I. Demetrios'a ait sikke⁶⁰⁵

Sikke 12: II. Euthydemos'a ait sikkeler⁶⁰⁶

Sikke 13: Agathokles Dikaios'a ait sikke⁶⁰⁷

Sikke 14: Pantaleon Soter'e ait sikke⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ; Triton XIV, nr. 423.

⁶⁰⁶ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΘΥΔΗΜΟΥ; Triton XIV, nr. 425-426.

⁶⁰⁷ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ; Triton XXVI, nr. 466.

⁶⁰⁸ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΑΝΤΑΛΕΟΝΤΟΣ; Triton XXV, nr. 555.

Sikke 15: I. Antimakhos Theos'a ait sikke⁶⁰⁹

Sikke 16: I. Apollodotos Soter'e ait bir sikke⁶¹⁰

Sikke 17: II. Demetrios'a ait bir sikke⁶¹¹

Sikke 18: I. Eukratides'e ait sikke⁶¹²

⁶⁰⁹ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ; Triton XXVI, nr. 469.

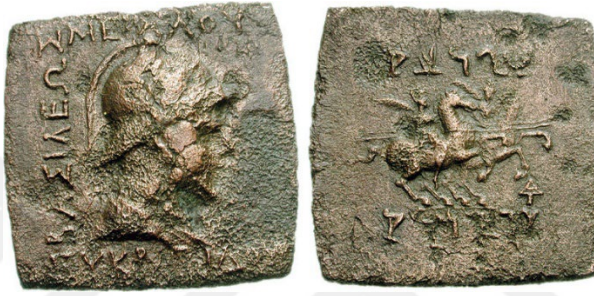
⁶¹⁰ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ; Triton XXV, nr. 558.

⁶¹¹ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ; Triton XXVI, nr. 469.

⁶¹² Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ; Triton XXVI, nr. 474.

Sikke 19: I. Eukratides Megas ve ebeveynlerinin yer aldığı sikke⁶¹³

Sikke 20: I. Eukratides'e ait hem Yunanca hem de Gandara yazısında lejanta sahip sikke⁶¹⁴

Sikke 21: II. Eukratides Soter'e ait sikke⁶¹⁵

⁶¹³ Ön yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ, Arka yüz: ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΗΣ; Triton XXVI, nr. 484.

⁶¹⁴ Ön yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ, Arka yüz: Maharajasa / Evkratidasa; CoinIndia, "The Coin Galleries: Bactria: Eucratides I". <https://coinindia.com/galleries-eucratides1.html>

⁶¹⁵ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ; Triton XXVI, nr. 486.

Sikke 22: Platon Epiphanes'e ait sikke⁶¹⁶

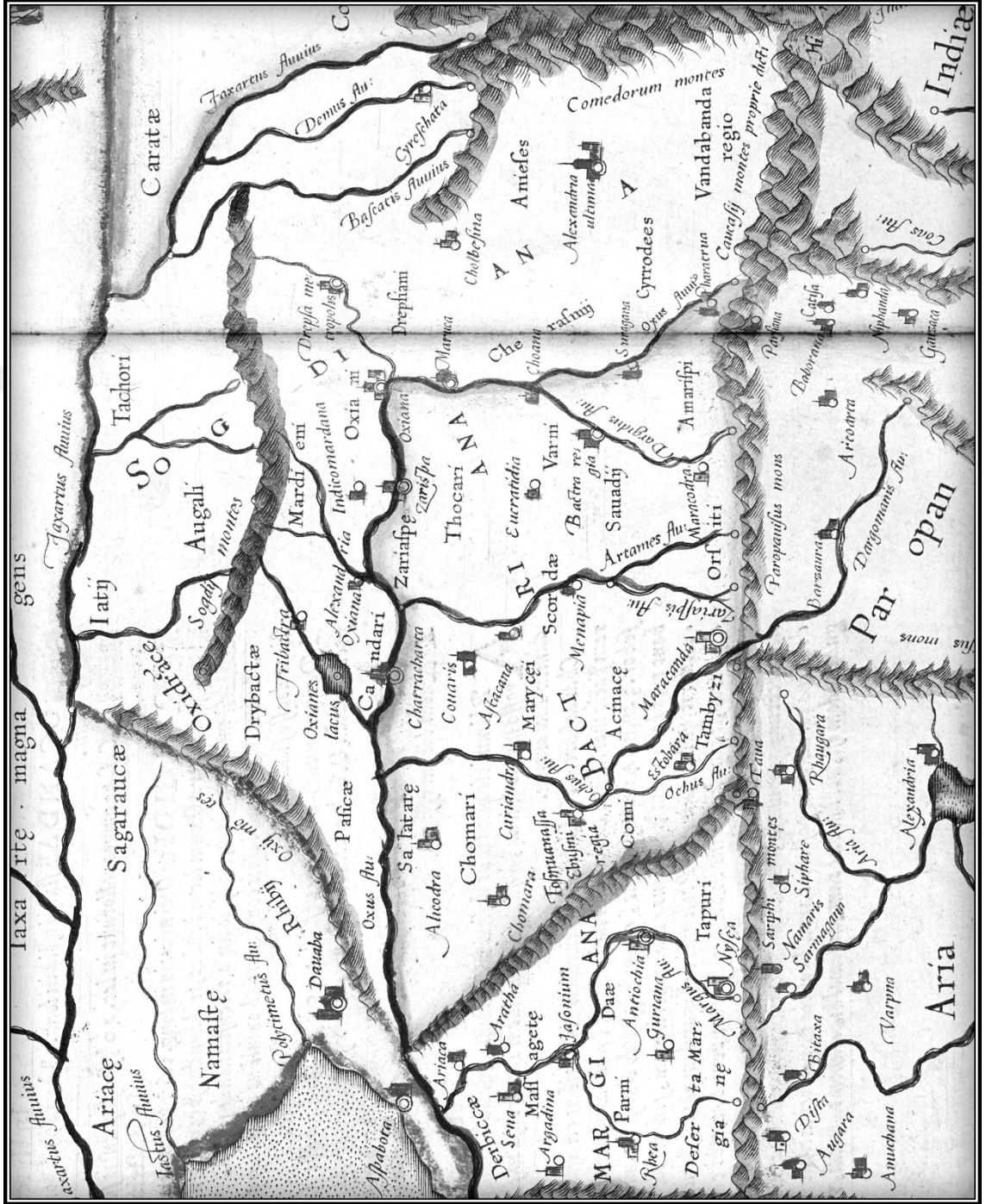
Sikke 23: Heliokles Dikaios'a ait sikke⁶¹⁷

---

⁶¹⁶ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ; Triton XXVI, nr. 491.

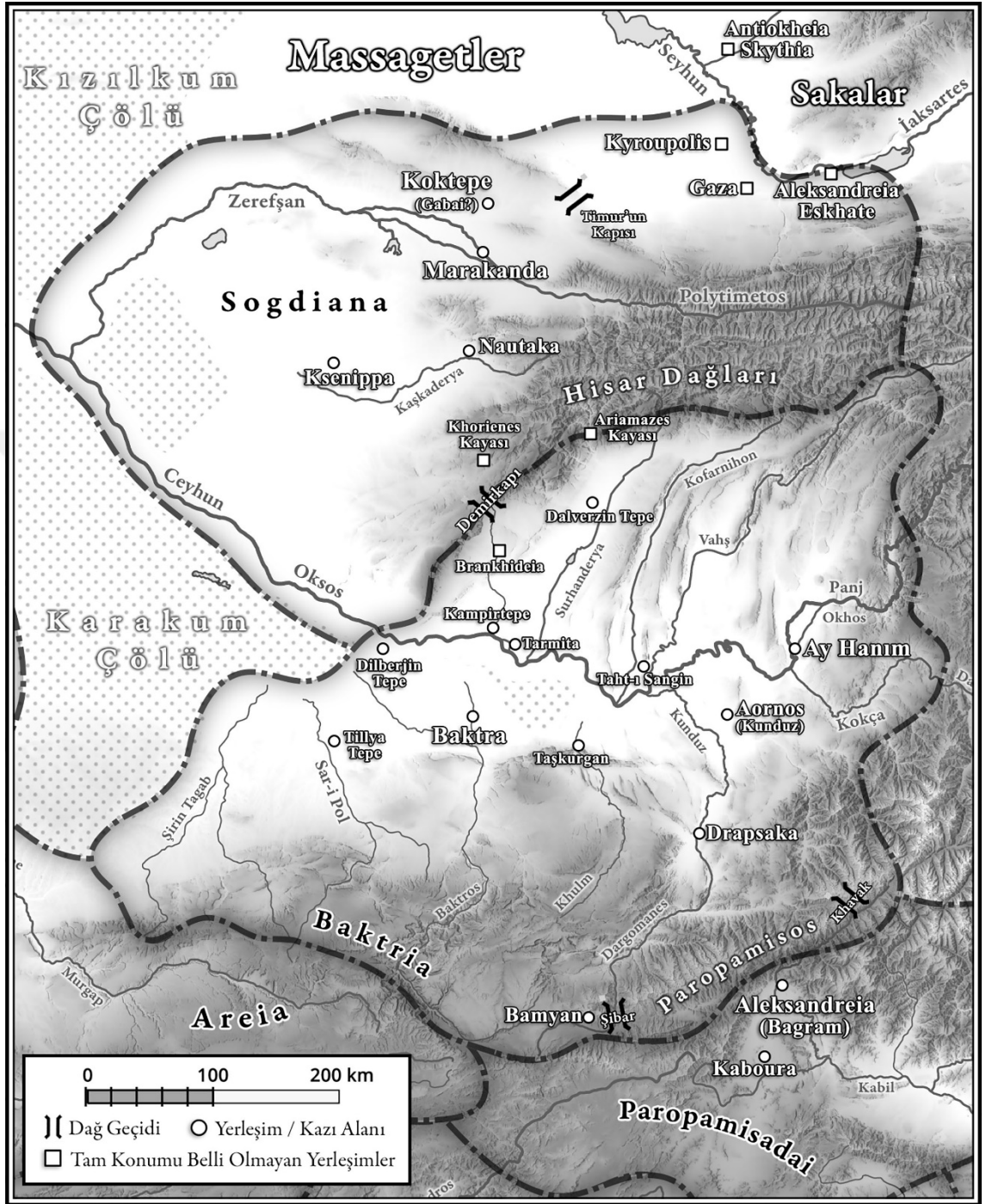
⁶¹⁷ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ; Triton XXVI, nr. 492.

Ek-D Haritalar

Harita 1: Ptolemaios'un "Asiae VII" Haritasında Baktria, Sogdiana ve Margiana

Kaynak: Klaudios Ptolemaios, *Clavdii Ptolemaei Alexandrini Geographicae enarrationis libri octo*, çev. W. Pirckheimer, David Rumsey Map Collection, Stanford Libraries, 1584. <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/s/5090v5>

Harita 2: Antik Baktria

Açıklama: Antik bölgelerin sınırlarını net olarak çizmek mümkün olmadığı için tahmini sınırlar belirtilmiştir. İskender'in seferi sırasında Sogdiana ile olan sınır Ceyhun-Vahş iken krallık döneminde Hisar Dağları ve Demirkapı'ya çekildi (bkz. I.2.1).

ÖZGEÇMİŞ

Bornova Suphi Koyuncuođlu Anadolu Lisesi'nden 2015 senesinde mezun olduktan sonra başladığım Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden 2020'de mezun oldum. Askerlik görevimi yerine getirdikten sonra 2021'de Ege Üniversitesi Tarih bölümünde Eskiçağ Tarihi üzerine yüksek lisans yapmaya başladım. 2024 yılında bu bölümde araştırma görevlisi oldum. Ayrıca alanım ile ilgili kitap çevirmenliği yapmaktayım (basım aşamasında, Harriet Crawford (ed.), **Sümer Dünyası**, Alfa Yayınları; Eric H. Cline, **M.Ö. 1177'den Sonra**, Bilge Kültür Sanat; John D. Grainger, **Troya'dan Konstantinopolis'e Bođazlar**, Bilge Kültür Sanat).